

1. ქათამი
სიგ. 133
11.10.79

17

ივერია

1879

№ 2 თებერვალი.

ტფილისი

ამბარცუმ ენციკლოპედია სტამბა

1879

I. სოციალური მკურნალობა, კომუნალური მომსახურების (გადმოთარგმნილი დ. აიფინისაგან)	3.
II. სახიობელოხედა, ნატარა მოთხრობა	39.
III. რა ვაკეთებ? რას ვშვრებოდი? ლექსი ილია ჭავჭავაძის	57.
IV. ნავით მოგზაურობა კოროხედა, ს. საყრდისა	62.
V. ცხოვრება და კანონი (დასასრული მესუთე წერილისა), ილია ჭავჭავაძისა	86.
VI. ტიტუკლი კომმუნელთა შორის, მოთხრობა ალფონს დოდესი.	98.
VII. სიზმარი, ლექსი ლევ ტაველისა.	102.
VIII. * * * ლექსი ლევ ტაველისა.	103.

IX. ფიქრი და შენიშვნა

კიდევ ჩვენის მკურნალობის თაობაზედ.—უფ. თუმანიშვილი და მისი „ალმანახი“. ნ. დავითიშვილისა 105.

X. შინაური მიმოხილვა

აჭარა და ქობულეთი—კინტრიშის მაზრა გაჭირებულია—შვედია ჩვენი ზნეობითი მოვალეობაა—აჭარელების გადასახლების ხმა—რად და რისთვის?—როგორ უნდა მოველოთ და როგორ მოუარეს—მთავრობას რით იცნობს ხალხი—ადმინისტრაცია—არსებითი ნაკლი ადმინისტრაციისა—უნობა და სიყრუე—არ იცნობს და არ იცნობენ—ცხოვრება, კანონი და შუა ცარიელია—კანონ მდებლობა ოთხ კედელ შუა—გნება ამის გამო—კიდევ ქართული და აქაური ენები—ქართული სცენა—რა არის სცენა საზოგადოდ და რა უნდა იყოს ჩვენთვის საკუთრივ. 121

ივერია

საზოლიტიკო და სალიტერატურო
თეორიული

5 973

წელიწადი მესამე.

№ 2.

ტფილისი
ამბროსე კნფაჯიანის სტამბა.
1879

ს ა ნ ზ ო ბ ე ლ ა ზ ე დ .

(პატარა ამბავი.)

შუა ზაფხული იყო. მინდვრები და ქედები გოჭვას სულ მთლად გადაეჭვნოდა ფერხი ეცვლევიანებინა. იმ დღეს, რა დღიდანაც კიწყობთ ჩვენს ამბავს, ასეთი ცხარე მზე ჭსწვავდა ქვეყანას, ასეთი შაშანაქება იდგა, რომ დედა-მინას ბული აზდიოდა, თითქო განუკრებელი თორნეაო. კაცი სიტხისაგან დაოსებულნი ძლივს სულს იქცევდა. ამისთანა დღეს საქონელს გამოშვებულნი ღვინის ურმები იდგნენ მწკვრივად ლოჭინის ხევის შინს. ხევი წყალი გოჭვისაგან ისე მიღუეულიყო, რომ ძლივსდა მოიპარებოდა ქვებთა შორის, რიყზედ. საცოდავი შეურმეები, ქანტ-გაწვეტილნი სიტხისაგან, გულ-დაღმა გამოტვილიყვნენ კანკილასხედ აყენებულ ურმებ ქვეშ. უველას ეძინა, — მარტო ორიოდ ბიჭი, კალთებ წაწეულნი, იდგნენ გუბის შინას და ზღვრ ჯამებით ასხმდნენ წყალს შირ-დაღებულს, დასიტხულს კამეებსა, რომელნიც გუბეში ეყარნენ. აქედ შატრას მოშორებით, თავი მოკეცათ ხარებსა, ჩამდგარიყვნენ გუბის შინას, თვალებ დახუჭულნი იცოხნებოდნენ და გუდით იკერიებდნენ უსიამოვნო ბუზებსა.

მზე გადიხანა; თბილმა შეგუებულმა ჭაერმა მოძკარობა დაიწყო. იმ ენა-ჩავარდნილმა აღგაღმა გაიხმაურა. აშაღნენ შეურმეები თვალბის-სუმენტითა; შირზედ წყალი შეისხეს და შესაბმელად მორეკეს საქონელი, რომელიც სიტხის კატხასხედ მინდვრად გასულიყო და ჭსტოხნიდა გოჭვისაგან გამხმარს ზალასსა. ჭლოო, ხიო, შატრან ძაღლო, და სხვა ამისთანა და ამხედ უარესიც ისმოდა შეურმეების ხმაურობაში. როცა შეაბეს და წინა შეურმემ მოლ-

ტი გამაძრთა, რომ ხარებს გაუტყუალაშენოს და დაჭსძრას ურემი, მაშინ უეტრად ხევის უურედამ ორი ემაწვილი გამოვიდა გზაზედ. ორივეს ტანზედ სალდათის მახუდის «ურტკები» ეცვათ. ერთს მათგანს თავზედ ეხურა უშველეული ჩერქეზული ქუდი. ქუდი ისე ჩამოფხა ტოდა თავზედ, რომ ცხადი იყო, ქუდის ზატრონი სხვა უფიფილს და მხმარებელი სხვაა. მეორეს ეხურა სალდათური უწინდებური უგაზი-რკო ქუდი.

ჩერქეზული ქუდიანი თქქსმეტ-ჩვიდმეტის წლისა იქმნებოდა, მეორე ან თოთხმეტისა, ან ჩუთმეტისა. უფროსის სხე ან იყო ძალიან მარდიანი: იმისი სხარტე და ფირფიტა: ნიკაზი; იმისი წვერი-ლო სწრაფი და მოუსვენარო თავლი, ჩქარ-ჩქარი თავათა ხამხამი ცხადად ამოებდა, რომ ამ კაცის კანში რაღაც უფრო ტულის დამაჭყლი. მეორე, — უმცროსი უფროსსა ჰქანდა კიდულ და ყრცა ჰგონდა: ჰგონდა ზოგიერთ სახის ასოს მოყვანილობაში, მაგრამ უფრო მარდიანის იყო. ამისი შავი და ღრმა თვალები შეკსედ გამოიურებოდნენ. წარბ-შეგრული იყო და გულ-დახურული, ბითქო რაღაცა ითმუნს და თავის-თავს ძაღას ატანსო შინაგანი ამღვრულობა არაფის დამცნესო. ზნაკვლი იმისთანა იერის ემაწვილი იყო, რომ კაი კაცის კვალზედ წავიდა, შესამჩნევო ანა იქმნებოდა რა, ავის კაცის კვალზედ დადებოდა — ქურდ-ბატონობის მეტს კერაფერს ვერ შეჭსძებოდა. შექსძებს სხვა ნიშან-წყალი ჰქანდა.

- გამარჯვება თქვენი, — უთხრა მეურმეებს უფროსმა.
- აი, გაგიმარჯოთ, — მიჭსტეს მასუნს.
- თქვენ უთუოდ ქალაქს მიდინართ.
- გამოცანა გერება, დაუძანა დაცინებით ერთმა მეურმემ, ნი უფროსმა ღიმილით. ჩამოართვა ეს დაცინება და ლაქუციფანც-უმცროსმა უფრო წარბი შეიკრა და რისხვამ ელფასავათ ეტყუებინა სხეზედ, მაგრამ თავი მალე შეიკავა. ეტყობოდა რომ გულის მოქმედობას მოეჩრდა.
- აი დალახვრ ღმერთმა ავი კაცი! — წამოიძანა უფროსმა.

თუქურმიშის შკოლაში ვიყავით, ჩვენ ორნივე ძმები ვართ, თავადი-შვილები....

— ბეჟან! დატუქსვის ხმით დაუძახა უმცროსმა თავის ძმას და ისეთის თვალით შეხედა, რომ სიტყვა ვაწყვიტინა. ეტუობოდა, რომ უმცროსს რაღაც სიტყვა თავისის ძმისა არ მოეწონა და გაწყრა. ბეჟანმა თუმცა პირველში სიტყვა ვაწყვიტა, მაგრამ მალე მოუტრიალდა ვაწყვიტილს ამბავს და ძმას ყური აღარ ათხოვა.

— ჩვენ ორნივე ძმები ვართ, თავადი-შვილები, განაგრძო ბეჟანმა: მამა-ჩვენმა ქა ლაქილამ ერთი თუძინი გამოგვიგზავნა, რაღაც დაგითხოვონო, ერთი რუსის პოეზიკა დაიჭირეთ და წამოღითო. ჩვენც — აი ამოგდო ღმერთმა ავი-კაციის ქოქი, — ერთს რუსს გავფრთხივით, რვა მანეთი მივეცით, რომ ქალაქში ჩავეყვანეთ. წამოგვიყვანა, გზაზედ ღუქანში დაგვეთრო, გადმოგვიყვანა პოეზიკადამ, თითონ შინ დაბრუნდა და ჩვენ ასე გამოგვისტუმრა. ჩვენი ბაჭვი და რვა მანეთი ფული თან გაიყოლა იმ სულ-ძაღვამ.

უმცროსი მთლად აიწია. მიტრიალდა, ზურგი მეურმეებს და თავის ძმას შეაქცია, დაიწყო უზნოვად ყურება და შერე დაყინებით დააწყებდა ჩამაკალს მიხეს.

— ერთი ასეთი ბუზმენტიახი ჩონს გაიყოლია თან ჩემი, რომ ხუთ თუმნათა ღებდა, — დაიწყო ისევ უფროსმა: ჩონსა ჯანდ ვაკარდეს, ის ძველი და სხვა ახალი: მამა-ჩვენი შემძლებელი ვადა...

უმცროსი მოუტრიალდა ძმას უფრო გულ-ამღვრეული და გაჯავრებული, ვიდრე წინადა.

— ბეჟან, გვეყოფა, კარგი!... უთხრა უმცროსმა თითქო წყრომი-თაც და კიდევ ერთი.

ბეჟანმა მაინც კიდევ ყური არ ათხოვა და მლაყვა ისევ თავისებურად:

— ორის დღის უჭმელები ვართ. ცუდი საქმი დაკვამართა იმ ჯანს-დაქცულმა. აბა ესლა რა უნდა ვქნათ ამ უცხო ქვეყანაში?

— ვაი ჩემს გამჩენს! უძასუნს ერთმა დროულმა მეურმემ: უცხო

ქვეყანაში რად იქნებოდა... ვსე გონია, სწოთრეთშა ბუენეთ!.. ეს ქვეყანა საქრისტიანო — საქართველოა. პურსაც გაჭმევთ, ღვინოსაც დაგაღვინებთ და ვაი ქეითსაც გაგაწევიებთ. ვაჟ აუ-კაცს, რომ თქვენი ცოდვა აქლია, თორემ თქვენ რა გიჭირთ? ვსე ჩავიყვანთ ქალაქშია, რამე ქარაც არ მოგადინათ.

უმცროსს წარბი გაესხნა, მოღრუბლულს სახეზედ რაღაც სწამოვნების თემა გადაჭკრა. ერთობ, მისის სახის მეტყველებამ გაცნობიერებული სინანული გამოჰქსთქვა, თბიქო აღმინის გულ-კეთილმას ვიჩქულად შეხვდა და უგვირსო.

— ვაი დროულმა კაცმა გახსნა ხურჯინი, ერთი შოთი ერთს მიჭსცა, მეტრე — მეორესა და ერთი ჩაქვა ღვინოც ჩამოუსხა პატარა ტიგოვრიდამ.

— ვაი შენს პეტრეს! დაიწყო იმავე დროულმა: ჩვენ დალოცვილს ქვეყანაში შიმშილით ღვიც არ მომგვადარა, თქვენ რად შეგშინებიათ? შექვეითო, შევიღო! ესეა ვაი ამ მშრალს პურს პურად დაქირობაშია ნუ ჩამოგვართმევთ, ამაღამ ვაი ასეთს ცხენის მწვადებს დაჭმევთ, რომ ხონთქარმაც ვაი ტურები იღოვოს.

პეტრემ დაისო ორნივე თავის ურემზედ; წასვლა უთხრეს წინა მეთრემსა. დაიძრა ქარვანი ურემებისა. ამტკიცდა მშრალი გზა.

— ნიკე დღეს გლეხის ვახშობის დროს ამ მეთრემებმა ქალაქის პირში გამოაუშვეს ურემები, რადგანაც ღამე ბურ და ქალაქში ღამის ხარჯს საქონლისას მოკრიბდნენ. მეთრემებმა თითო-თითო ღერი შეშისა შორიდამ წამოღებული, გადმოიღეს ურემებიდამ და ცეცხლი დაანთეს. პეტრემ შეჭსწო მწვადი თავის პატარა-სტუმრებისათვის და როგორც შეეძლო გაუმასპინძლდა. ვახშამი ჭამეს. დაღაღუნნი მეთრემები დაეყარნენ და ძიღს მიეცნენ, საქონელი მინდორზედ სამოკნელად გაიშალა. ღამის მურებები გვერდთ ედგნენ ყარაულად. პეტრემ უმაწვილებს ქვემ გაუშალა თავისი ნახადა და უთხრა:

— თავადი-შვილები ხარო, ჩვენსავთ ცაჩიელ მიწაზედ გლებას ვერ აიტანთ.

უმაწვილებენ დაწვინენ, პეტრეც შორბ-ხსელს მრეგდო და ვკვლარ-სავით დაიძინა.

ტათენდა მტრედის ფრად. მეურმეები აიშალენ, მაგრამ ჩვენმა პეტრემ თავისი სტუმრები თავის ადგილას კვლარს ნახა. მიხედ-მოიხედ და თვალი კვლარსად ვერ მოჭკრა.

— ვაი შენ ჩემო თავო! დაიძინა ბებერმა პეტრემ, რა კოტუელი დააჯერა, რომ ხუმაწვილები გავსრულან! ავი ვრ მამატუყეს ეს დროული კაცი. გავარულან!... წაიღებდენ რასმეს!..

ნაკრ პეტრემ ჯიბეს ხელი და ორივე მოჭრილად ჰქონდა. გეტილმა-ბერიჭატიმ გულ ნაკლწლად ჩაბრინა:

— ავი იმ ძუძუ-მწოვრებმა არ გამქურდეს ეს დროული კაცი! ჰსთქვა დიმილთ და თაკილითაც პეტრემ: ჩემხედ ახია: ისე როგორ დაიძინე რომ ვერც კი გავიგე. აი დალანვრა ღმერთმა სიბერე! არა, შეილა, ესლა ჩემი შეილდი უნდა მიჩს დავლო ტუეულად კა. არ შეუბნობდა ჩემი უფროსი შეილი, შამი, დაჭბერდი, შორს გვახედ მეურმობაში კვლარ გვმოდგებიო. ავი კვლარ გამოვდექი შე კი მეტონა აღხეგანსაც წავალ მეოქი კიდევ შარლხედ. ჰაი ტა, ტა, ტა... დაგბერდი, დავჩანანაკლი... სირცხვილით შინ როგორღა მივიდე. მეურმე უსტი, ქალაქი მიმავალი დვინის ურმითა, გამქურდეს! მერე ვინა? ძუძუთა ბაშეებმა!... ჯიბე მომჭრეს, ჯაბე ვაი შენ ჩემო, ავიჭკოვებოდა ბეჭტი წაიღეს? ჰკითხა ვილხცამე.

— საშირ და ათი შაურსი, — მრეგდო პეტრემ: აქ, შეილა, სავალად ვე კი არ ყრი, მაგასო კანა ჩივის. ეს სირცხვილი როგორს გვამჩნ, როგორ! უსუსურმა ბაშემა გამქურდა. კისაც შეტუწი, დამცინებს, ჯავლახსაც კი სიცილად არეუყოფი, მუზობლები ჯავრფთ გამხუთქენ. ბიჭო, მძინარეს ჯიბეები დამჭრეს!... არა, შეილა, რავი ქართველში ჩრუსულად შლანკა დაინურა, ამის საქმე წასულდა. იფე, ეშმაკს! მერე ვინა? ვერც ტუჩებზედ დედისო რძე არა ჰქონდათ შემშრალი... ეს დროული კაცი, აი ტაი, ტაი, ტაი! ღმერთმა იმათ კი შეარგოთ და მე კი ეს სირცხვილათაც შეუყოფა და სიცილათაც.

გაიქნია თავი ისეთის ღიმილით, თითქმის ხუმრობაში ატყობსო ამ საქმეს, მაგრამ გულში კი მართლაც ჰსტხევენოდა.

II

გაიდა ოთხი წელიწადი. გასაფხულის პირი იყო. პეტრე, უწინდელზედ უფრო მიბერებულნი, ქალაქს მოდიოდნენ, წისქვილის ქვები უნდა ეყიდნა. მაგრამ როგორ მოდიოდნენ? იმავე თავ-მოწონებით როგორც უწინ, ხოლო ესეა სხვა მიზეზი ჰქონდა ფაე-მოწონებისა. მას აქედ რაც ის ხიფათი შეეშინებდა, ხელი აიღო მუერმობაზედ, ვხედავ, აღარ ვარგოვარო, ეუბნებოდა ხოლმე თავის შვილს გულის ტკბონითა. ესეა ამის დგინის ურემზედ მისი უფროსი შვილი უფა და ხარ-კამბეზის ისე ხმარობდა. თითონ კი გადაებოტნა უშეუკლებელ საესე რუმზე და ჰეიღისათ გამოჰიშული იჯდა. გზის მამალი*) ამის შვილს ურემზედ დაესკათ, პირველობაც ურმის ქარვანში ვმის შვილსათყფს მიეცათ. პეტრეს ეს ამისთანა პატრევი შვილსა და ტოლებში თავ-გამოსახენი ამავე ძალიან უხაროდა და ფაეი მოჰსწონდა. უხაროდა და ჰეიქრობდა: შინ რომ მივალ ჩემს ბებრეცანა ვადასაც ვასწებო ჩვენის შვილის გაჰბატონებისათა.

პეტრეს ქალაქში ერთი ორიოდ დღე მოუგვიანდა. ქარვანიც დაბრკოლდა რაღაც საქმეზედ და ჰერ არ ავირბოდა ქალაქიდან დაეკრას. ბოლოს ჰსთქვეს, დღეს სადამოზედ ვხე რომ ვადისწება, უნდა ქარვანი დაიძვარს. პეტრემ ნაყიდი წისქვილის ქვები დაუღო ურემზედ და ბაში მიიტანა, საცა ქარვანი იყო გამოშვებულს. მუა დღეც მოტანებულნი იყო და იმ სადამოს გასულს ავირბოდნენ. პეტრემ ჰსთქვა, მაინც საქმე არა მაქვს რაო, მოდი ერთი ავლაბრის მტკვანზედ გა-

*) ურმის ქარვანი რომ წავა შორს მანძილზედ ერთ-ერთს ურემზედ მამალს დასმენ ხოლმე, რომ მამლის ყვილიმა გათენება შეატყობინოს ქარვანსა. მეურმეების საათი გზაზედ—მამალია. უფრო ხშირად ვისაც პირველობა აქვს ქარვანში მამალიც იმას უწინ ხოლმე. ურმის ქარვანში პირველობა, ესე იგი, წინა ურმის მეურმოა გლეხობაში სასახელოა, რადგანაც მარცო კარვს, ვმის მტკვანს, სახლო მერეს და კი ხარ-კამბეზის პატრონს ანდობენ ხოლმე მაც პირველობას.

ვალ, ქვეყნისა, შავიტყობ ჩასმესო. მოქვანსუ, საჯხი ირეოდა რა-
 გორც უოკელთვის. ბეგრან ჯგუფ-ჯგუფად იდგენ და უღრიაშული დნ
 უყანხი გაჭქონდათ. პეტრეც ერთს ამ ჯგუფში გაერია, ერთი შევიტეო,
 რას უყანხიენო. აქ გაიგო რამ წარბასანი გაკარდება თუ არა, მხან-
 ტაზედ ერთს კაცს ჩამოახრობენო, კაცის მკვლელობაში მოუსწვრიათო.
 პეტრეს თავის დღეში არ ენახა ეს ამბავი. გულმა ძალიან ტაჟიწიფა
 იქით.

— „ბეკრი ვინ-ვანდახი მინახავს. ჩემს სიტყვებზედ, ჭსთქვა
 გულში: მოდი, ერთი ესეცა ვნახო.“

ჭსთქვს და გაჭევა ხალხს, მხანტაზედ მიმავალს. მხანტაზედ ბუხსა-
 ვით ხალხი ირეოდა. იქ თავში, ერთს განაპირებულს ადგილს სახჩო-
 ბელა გაემართათ და გაჩქეპნა ჯარნი ედგა. წინ ფარითა მოე-
 დნნი ხალგათად იყო, არავის არ უშეებდნენ ხალხო. პეტრემ მჩინედ-
 მოიხედა, ნახა ამოდენა ხალხი, კაცო თუ დედა-კაცი, დნ გაუგვირდა.

— „გჭსთქვათ კაცები ჩემსავით თამაშად მოსულანო, ამ დედა-
 კაცებს რაღა ღმერთი გაჭსწერომიანო, ჯგრე თავი მოუყრიათ! რა
 მაგათი საქმეო.“

ბოლოს ამაზედ დადგა, რამ სწორედ ტყუილი რამ თვალთ-
 მაქციობა იქნება ჯამბახისაო.

— „არც ეგ არის ურიგოო, ჭსთქვა გულში პეტრემ: ეგ უფრო
 კარგიც იქნება, თორემ შარტლას კაცის ჩამოხრობა აბა რა სანახავია?
 კატა ხომ არ არის, აილო და ჩამოჭკიდლო, რაც უნდა იყოს ღვთის
 სული ადამიანი. კიდევ იმიტომ ამოდენა მანდილესანს თავი აქ
 მოუყრია. დედა-კაცის თვალთ, მისუნაგმა თვალთ-მაქციობაზედ... ახლა იმ
 სრამესმე რამ მომატეუა, წაცს ახჩობუნო, რა გაიტანა? აქაო და
 სოფელელია, ძალე მოტეუვდებაო. ვჭსთქვათ რამ მოკტეუვდი, მითამ
 რაღა თამაშს ხამ ვნახვო. ღვთის წინაშე კო, იქავ რამ მტოდნოდა,
 თვალთ-მაქციობას მითამაშებდნენ იქნება არც წამოსულებიყავ, აბ! ჭაი, ჭაი,
 კაცის გული მაღია, ძალი ცოდვის საქმეზედ. კაცის დახჩობის სანა-

ხვად გამოუჩნელ მოხვედრად ვი გამოვიწი და!... ამ პატარა გულში რამდენა ცოდვა და მადლი ტრიალებს.

ბეჭის წაღაცებს მფრთქვამდა გულში ჩვენი უსაქმო პეტრე, სრულად დაწმენებული, რომ აქ თვალთ-მაქციობა რომ იქნება, თორემ დედა-გაგებს აქ ან რა ხელი აქვთ, ან ვინ მოუშვებდა.

ბოლოს ვიდაცამ გაისმა უჩინა: „მოჭყავთ, მოჭყავთ.“ მიიხედა პეტრემ, ნახდა რომ სალდათებს ერთი ვიღაცა ზუსტად თარაჯში გახვეული კაცი მოჭყავთ.

— ჰა, პეტრე!... არიგებდა პეტრე თავის-თავს: არ გაბრევიდი, ეშმაკის არ გატანინოს, შატალი არ გეგონოს!... ეგ სულ მანდურობაა, დატანებენ, იტყვიან სოფელელია და მოტყუებდა.

შინც ვი გაიწია, რომ ახლო ნახოს, იმდენი მიძვრა-მოძვრა ხალხში რომ გაინახინა თავი. სალდათებმა ხედავად უკმაყოფილო ჩამოუყარეს და ჩამოუტარეს თარაჯში გახვეული კაცი.

— ჰა დაღაცერათ დმერთმა! ჰსთქვა თავის-თავად პეტრემ: მართლად სალდათებს არა ჰგონან, ე! რა რიგ ჩაუტყუიათ, ი თოფებებს ჰკრატ რომ უსწავლიათ!... რას არ მოგონებენ ე ქალაქის ბიჭები! დახე, სულ რუსის ბიჭებსაც რომ ჰგონან!...

ამ ლაპარაკში რომ იყო, თვალის მოჭერა თარაჯში გახვეულს. ის იყო ოცნისა თუ ოცდაოცნის წლის უმწველი ბიჭი. წვერ-უღვაში ახლად გამოშვებული ჰქონდა და ლეკურად დაეუნებული. სახეზედ საფრანგის თვარი ედო. პეტრეს რაღაც თქვა და გაუბნა გულში.

— რა ვქნა? ეს ბიჭი მეტნობა დმერთო, მომატყუებს, სად უნდა შენახოს? ჰგითხა ამოდ თავის-თავს, ამოდ გმობო, რომ ვეწმოდო, გონა მსად ენახა.

— ეჭა, ქალაქის ბიჭი იქნება გინმეო, ჰსთქვა ბოლოს, ზაკებში დღეში ათასი კაცი შემოდის და გადის, იქნება იქ შენახოს და გულში ჩამჩენოდეს, ვინ იტანს? არა, რა რიგად გაფითრებულა, მითამ და.

მართლაც ხეობენ. ვაძინაში თითონ ეს იქნება სწორედ. არა, შვილს, გერ მამატყუებთ!...

— გული გუი შენს დედას!.. ამისხოდნენ მხრდოცხსებობა: რა ხალ-განდა ზიჭი უოფილს!

პეტრეს გაუგვირდა ეს ძახილი.

— არა, დედა-გატობი! არ არიან, თუ გქვლი და სტუტა მოკლე, ჭსთქვა თავის-თავად პეტრემ: რა მალე შოტყუენდენ. ხომ თითონაც სუ უგელანი თვალთ მაქცები და გუდიანები არიან, მაგრამ აჭაჭა ეკინტ-გი რუგუადებთან. მაგრამ იქნება ამათ ჩემი გაბრიყვება უნდათ, სოფლე-ლიანა. ჭა, პეტრე!.. თავს გაუფთხილდი, არ გაბრიყვდი!... არ შერცხვე ეს დროულად გასაძა ამოდუნა: ჭან-ჭანძანათის სასაცილოდ არ ვაინადლო თავი. დასწეველათ დმერთმა ეს ქადაქლები ვაცი თუ ქალი, რა მალე შეგნატყობენ ხოლმე სოფელად ვაცს; თითქო შუბლზედ გვე-წერას.

— რა გენაღვლებოდა, შე უბედურის! დღისავ! ამბობდა ერთი დედა-ვაცი ჩადრში გახვეული; შენთვის უოფილიყავ და ამ დღეში არ ჩავარდნილიყავ. ჭან შენს დედასა, შე საცოდავის შვილი!

— დიან, მოჭვე ენა ჭარტლობას, ამბობდა გულში პეტრე? სწორედ დაგიჯერე აი. არა, აქათ და სოფლელია, არ ვამბობიყვო ვი. თუ დმერთი გწამს...

— ეგა თქვი, ეგა და! მაგრამ ვაცის წერა რაც იქნება, ის არის, უზანუნა შეორე დედა-გატობი: საცოდავი წერას აუტანია. მაგრამ ეგ ხომ მოკვდება და წაგა, ვაი მაგის მშობლების ბრალი, რა ცეცხლში ჩაგვივიან! დმერთო, დაიხსენ უგელა ქრისტიანი.

— ბიჭოს! ჭსთქვა გულში პეტრემ: ზირობა შეუგრაეთ თუ, რა დმერთი გასწერომიათ. აქედამ მთეშორდე თორემ ერთს სირცხვილს მაკმევენ ეგ გუდიანები შე და ჩემმა დმერთმა.

ჭსთქვა და ადგილი გადახატვლა.

მივიდა და ჩადვა ხელა სულ სხვა ვტუტა -- ხალხი... აქაც დედა-

გაცემბი ბლამად იქნენ. ერთი გული უუბნებოდა, მადი კვითხავ რა ამხავია, მეორე კი უუბნებოდა, სირცხვილია, დამცინებენო.

— რა ახალ-გაზდაა ეგ უბედურის შვილი! ჭსოვტკა ერთმა დედა-კაცმა: ჯერ დღე სწორედაც არ გაჭსთენებია და ეგრე აჯრე და მალე კი უნდა მზე დაუბნელდეს.

— რა თონეში უნდა იწოდეს ესლა ამისი დედის გული, ღმერთო მაგისტანა დღეს ნუ შემასწრობ! — დაუმატა მეორემ და ჩაიკრა გულში ხელი.

— აბაიძე, აბაიძე!... ჭსოვტკა გულში პეტრემ ესლა კი ცოტა წყენითა: ჩემსედ მოიცალა: ამოდენა ხალხმა, თუ რა ამხავია: ჩემს თავს. ესე მალე როგორ შეკრა უველამ პირობა!... ახა ღმერთო ჩემო! კარგია არა კვითხე. აბა კიყინას დამცემდნენ აი! ჭა, პეტრე, გაფთხილდი, არ გაგაბრიყონ, სასაცილოდ არ გაიხადო თავი. აი უსაქმურ ხალხს რომ იტყვიან, ეს ქალაქელები არიან: დასწყევლოთ ღმერთმა, უველამ ჩემსედ არ მოიცალა!

ამბობდა ამას თავისი გულში პეტრე და ეგონა, რომ მართლა და ეს ხალხი ამისათვის. ანის მოცლილი, სოფელელია და გაგაბრიყვოთო. ამათაც გაეჭა და ხელახლად გადინაცვლა ადგილი. ძნელი რამ არის, როცა გუნება თავში გამწეკ ცხენსავით დადოჯავს ჭკუის ლაგამს და ცალი მხრივ გაიწეკს.

III

ამასობაში ის ფარჯანში გასვეული მიიყვანეს და სახჩობელას ჭკეშ დააყენეს. ცალ-მხრივ მღვდელი მოუდგა, მეორე-მხრივ კილაცა ჩინოკნიკი. წითელ პერანგა ჯალათი უკან ედგა.

— ე ღვდელი რადას გაუგოყებია, უუბნებოდა თავის-თავს პეტრე. ტერტერა იქნება, თორემ მართალი ღვდელი ამას რად იკადრებდა. ის წითელ პერანგა კინ უნდა იყოს? იქნება თავი და თავი, ჯამბაზი ეს იყოს.

ჩინოკნიკმა ქალაღლი ამოიღო და წაიკითხა.

— ეს თილისძის ღრცვა იქნება, ჭსთქვა ჰეტრემ თავის-თავად უთუოდ ჭადღას იქმნენ, თორემ ახ ვნახოთ. შაშ კაი ამბავი იქნება.

მეკე შუღდეღი რაღასაც ეუბნა ფარაჯაში გასვეულს. ჰეტრემ თუშტა ურებში აკჭეიტა, ფეხის თითებზედაც შედგა, მაგრამ შორს იერ და ვერა გაიგო რა.

ფარაჯაში გასვეულს განხედს ფარაჯა. გადაცვეს თეთრი ჰერანგი თავილამ ფეხებამდე, ასე რომ შირის-სასე აღარ უჩანდა. წითელ ჰერანგა ჭადღასმა გაასწორა სახიობელაზედ უულფი, მეკე კიბე მიადგა სხხობელის შიშ. მოუბრუნდა უბედურს, ხელის გერით წინ წაიგდა, აიყვანა კიბეზე, მოჭსწია უულფი რომ თავი გაყოფინოს. ხაღს ხმა ჩაუწყდა, თითქმ სული შეეხუთა, თითქმ ამოდენა ხაღსის გულის ძეგრა შედგა.

ჭადღათმა თავი გაყოფინა უულფში, გამოაცადა კიბე და ჭერს ხელი. ხაღსმა ერთი ღრმად და ურუდ ამოიქმენა, ისე როგორც ამოქშენს ხოლმე უეცრად ცხელ-წყალ თავ-გადასხმული.

უბედური სახიობელაზედ ჩამოკვიდა, ჭანაობა დაიწყო და ფორთხაღი. დიდ ხანს იქსივა საწყალმა ფეხები.

— დიღამლი რომ სულ ეგრე იქნიყო ფეხები, მაინც არ დაგიჟებო, ამბობდა თავის-თავად ჰეტრე.

ხაღსი, წუთის წინად სულ-განაბული, ესლას მხიარულად ყავანებდა და ღაზღანდარობდა კიდეც. დაირღვა ხაღსის გრძვა, დაიშალა და განიშალა მინდორზედ. უკელამ თავის სახლისაკენ გასწია სრულიად კმაყოფილმა რომ ეს სამარცხვინო და გულის ამაზრბენი თამაშა ნახა. ჰეტრემ მიიხედ-მოიხედა და ნახა რომ აღარავინ ჩხება აქ. ჭარბიც წამოვიდა, მარტო მარი უარუფილა დარჩა სახიობელასთან. იმ წითელ ჰერანგა კაცმაც გადაცვა რაღაც სხვა ტანისამოსს და გამოჭსწია. სახიობელაზედ დარჩა უძრავად დაჟიდებული ის უბედურის შვილი. ჰეტრე გააღდა.

— ბიჭოს, ეს იყო! ჭსთქვა თავის-თავად კერაფერი თამაშა

იყო. იქნება თვალთ-მაქციობა იმაში იყო, რომ შეცვალეს, კაცის მაგიერ ტომარა ჩამოჰკვიდეს. ფეხებს რომ იქნევდა?... მართულებს ვერ გაუგებ-თებდნენ თუ?... მართულებით თუნდ ლეკურსაც ათამაშებენ. მანც კე-რალური ამბავია, ტყუილად მოხვდები. აი აქ კი მოვტყუვდი. აბა ვგდე-ბუღვიყავ ჩემთვის ბავში, ერთი ღაზათიანად გამომეძინა, ისა არა ჰსჯობდა? მე ვქსითქათ ჰო, ეს ამოდინა ხალხი რაზედ გაბრეყდა? ბიჭო და, იქნება მართლაც ჩამოახსეს!... ნეტავა შეკითხნა. ეჭვ დამ-ცინებდნენ... ჰა, ვინ იცის? ე ხალხი რომ ასე ქვივის გუნებაზეა, მი-დის და შეუაყენეს მხიარულად! ეს რომ მართლაც დახრობა ყოფილი-ყო, ქვენი ხომ არ არიან, ღვან-დაქვეულები. ერთს ცვარს ცრემლს მანც ჩამოატდებდნენ. რაც უნდა იყოს ღვთის კერძადამიანია, გატა ხომ არ არი. მაგრამ ე დედა-კაცობას რომ სულ ერთიანად თავი აქ მოეყარა!...

გულში დიდი ეჭვი ჩაუვარდა. ესლა მარტო იმის დარდი ჰქონდა შეიტყო რაში ტყუილება: იმაში რომ ეს მართალი თვალ-მაქციობაა და ტყუილი ჩამოხრობა, თუ მართალი ჩამოხრობაა; სწორედ გითხრათ, ზირკულში მოტყუებას უფრო ჰათავილობდა მისი გული, აბა თვალთ-მაქციობამ ტყუილი მართლად როგორ უნდა მასგინოსო ამ დროულ კაცსო. და მართალი კი რომ ტყუილი გამომდგარიყო, ებ არაფერი; მაგას როგორღაც უფრო ადვილად ყბულობდა ჩვენი პეტრე. მანც კი ძალიან უნდოდა შეეტყო მართალი.

ბევრჯერ გაუწია გულმა, მოდი დავეწვი ვისმე და ვგათხავო. ბევრჯერ მივიდა კიდეც და უნდოდა ეკითხნა თუ არა, შეუეჩხებულა; — არა, შვილსო, დამცინებენო. ისევ ჩემს ჰკუთს აფევი ისა ჰსჯობ-ბიანო.

ამ ფიქრებში ერთული მიბანბანებდა ჩვენი პეტრე ავლანარის ბავებისაკენ. უეცრად უკანდამ გილანამ მხარზედ ხელი დამტკრა. პეტრე მობრუნდა. დაინახა ერთი ნახელში გახვეული ტანად მალაღი უმაწვილი ბიჭი, თვალებზედ ქუდ-ჩამოფხატული.

— აჰა, ჩამომართვი ეს წიგნი, უთხრა ემაწვილმა ბიჭმა და მია-ჩქნა ხელში ქალაღდი. თუ შენ კითხვა არ იცი, წააკლბე ვისმე

და უფრო კარგად დაუკად- დეკანდელს ამბავს ამ წიგნიდამ შეიტ-
ულმა.

— ჰსთქვა ესა თუ არა, მაშინვე გამობრუნდა უმაწვილი ბიჭი და
თუმცა ნაბიჯით წამოვიდა, მაგრამ ასე ჩქარა კი, რომ ჩვენი პეტრე
სიკრბილითაც ვერ დაეწყოდა. პეტრემ გააჩებულმა მარტო ესდა
მხასწრე ეკიხისა წამოვადისათვის:

— ბიჭო, ვინა ხარ? სახელს ძანც მეთუოდი.

— წიგნი პეტრეს, წიგნი, — დაუძახა ნაბიჯისა და გაჰსწია ისე
რომ უკან აღარ მოუხედნია.

ესლა მოაგონდა პეტრეს რომ წელს სახლობელანგედ ერთი ნაბ-
იჯის ბიჭი სულ გვერდთ პეტრეებოდა ხელმე, საიდაც კი წავი-
დოდა.

— განა არა, ჰსთქვა თავის-თავად: მაშინვე მივხედი, რადაც ამ-
ბავია. როგორც ვრუხი წიწილას ისე გარს დაშტრიალებდა. ნაბიჯის
იყო, მაგასავით თვალბხედ ქუდა ჩამოეფხატა. სწორედ ისევე ის
ბიჭი, თუნდა დაგინაძლიო.

ვის ენაძლეკებოდა, ეგ არ ვიცი, ხელთ ეგ კი იყო, რომ წიგ-
ნი ჰიღო-დაიღო, გადაატრიალ-გადმოატრიალა, სახს ლაქით დასუჭ-
დილია, ჩაიღო ვიბეში და ჰსთქვა ნატურითა:

— ახ, ნეტავი წიგნი გი ვიცოდე და! დეკანდელს ამბავს ამ
წიგნიდამ შეიტუოლა. იქნება მატუეუს კიდეც, მაგრამ რა? თავის-
თავს მატუეებს, მე რა? თითონ წავადა, ხომ ვერ დამცინებს.

IV

თუთონს გამალებულმა წავიდა პეტრე ავლანის ბაჭისაკენ. გულად
არ უთმენდა, უნდადა მალე გაეცო რა ეწერა წიგნისა. ამის შვილმა
წიგნი კარგად იცოდა, მღვდელთან იყო ნასწავლი. პეტრე მიდიოდა,
მაგრამ გული თუხს უსწრებოდა.

— რა რიგ გაგიქელდა ესა ხსენი გსოა, ამბობდა გულში: მივიღო
ვარ და ვეღარ მივსულვარო.

ბოლოს რატომღაც ასე შევიდა. ახალი წუწურით ჩამოვსდარდა და სულ ძლიერ იბრუნებდა დაღაღულობისაგან. მათვალ-მათვალეობის იქაურობა, ნახვ რომ ჰქონდა ვის. შეუერთებდა დაქსაქსულებიყვენ, ბაზანში გასუფიყვენ, ზაგს რა უნდა ეყვდნა საშინაოდ, სოგს ჩა. პეტრეს იამა რომ არავინ არა ბაგში, იამა ჟიგრო მითომ რომ ამხსნა შილი მარტოკა აქ სადმე უნდა უთხრებო, რადგანაც ქვლამხ ხმას არაიერი საქმე ჰქონდა. მართლადაც იქაგ დერეივის გრილში აზოგნა შილი; მიწლილიყო გრილში და ეპანა. გააღვიძა.

— ერთი ადგილს ეს წიგნი წამიკითხე, უთხრა პეტრემ და მიაწოდა წიგნი.

შვილმა თვალები მოიფშვნიტა, გაიზმორა და წიგნი ჩამოართვა.

— სად გიპოვნია, მამი? ჰკითხა შვილმა.

— მიპოვნია კი არა! მოკდიოდი და ხელში მშახეიეს, უზასუხა პეტრემ. სხვა რამის დაშტება შეტო ეკონა.

შვილმა ახსნა ბეჭედი, გადაშალა წიგნი და ასლიგნაციები გადა-მტვივდა. გარდნენ შილი და მამა, ეს რა ამბავიაო. შვილს აუ-ლის დათვლა უნდოდა, მამა გაუწერა და ტუქსკით უთხრა მოთმინება-დაკარგულმა:

— რა დროს ეგ არის! ერთი წაიკითხე შეთქი, რა ჰქვარია. ლამის გული ბუდიდამ ამომგარდეს, კვლავ მომითმენია.

შვილმა დაიწყო კითხვა:

„დღეს რომ ემაწვილი ბიჭი დაახეხე ჩემა მამა იყო“.....

— რაო? გააწვევტინა კითხვა სარ-დაცემულმა პეტრემ და ელდი-საგან გაიფიქრდა: ჩამოახეხესო!... მუშა მკრთალი იყო იმ ამბავი!... მამ ხაღხი რაღას ხაჩხაჩებდა მეტე!... წაიკითხე, წაიკითხე. ნეტა არ მენახა...

— მამი, რას ამბობ? ჰკითხა გარცხუულმა შვილმა: რატომ ეტრე დათხევეით და გადარჩეულად ლამაზაკობ?!
— წაიკითხე შეთქი, მე ვიცი რასაც ვლამაჩაკობ, — უთხრა პეტ-

რემ წყრომით და გულის აღუფრებოთ. საწყალი ბერი კაცი სულ
თროლდა, თითქმის ციება აცხვანებებს.

შეიღმა ცაქნიკ-გამოქნივა თავი, მიმე ჩემს ეს წა დამართვიო
და დაწყო ისევ კითხვა:

„მამა ჩვენი ერთი ღარიბი უზნაურშვილი იყო. როცა მოკვდა,
ჩვენ ორნი მამანი პატარები დავრჩით, დედა მალე გაკვიტნოვდა, შე-
ფრთხი ერთი ვილაც უზნაურშვილი, ქალაქში მსახურობდა. რაც მამა-
საგან დედულ მამული ვეძებდით, ცოტა მაგრამ იმოდენა რომ ტუბი-
ლის ლუგმის ილახი ვეძებებოდა—სულ მამინაცვალმა წავკანთვა,
დაგვივიდა, მიცვალამოცვალა და ჩვენ ცარიელზე დაგვსვა. მინამ პატა-
რებო ვრეკით ჩვენ სოფლად ვყვარებით უპატრონოდ და ისინი ვი
ქალაქში იყვნენ. როცა მოვიდოდნენ, ჩვენ საწყლის სულ ტყავს
ვეძებოდნენ ცემოთა. შიშველბერიტყელნი, მშვირმეწყურვალნი ვეხე-
ტებოდით სოფლის ორღარებებში უპატრონოდ. ბიჭი იყო შინა-
მოსამსახურე, ჩვენა ვცემდით, მამონაცვალდი იყო, ჩვენა ვცემდით, ვე-
ლანი შინაურები ვისაც ვიშველდით და მრ შექმლეთ, გვიტყავუნებდნენ
თავში ბევრს უცხვან მართლად ვეცოდებოდით საწყალი ობლები,
მაგრამ შეუღლა ვიქნა იყო სოფლად რომ ცოტა წამოვიზარდებით,
მამი ნაცვალმა მოგვიმოწა თავიდან, მიგვასარა სლდათის შელალში
თქურმისხედა. ვინამ ვუჭმით ქვკვადო ვევიერალეს სული რუ-
სულის ღანბავითა დაქორევენთა, მოგვარტვეს მუღბ ცემა-ტყეპით.
ვითმინეთ, ვითმინეთ და ველარ ვიტანეთ. დაკვართ იუხი და ვამო-
ვიტეცით. შევიარეთ ჩვენს სოფელში, ჩვენის სოფლის სახლიდამ შე-
ტებმა ვამოგვიარეს, ერთის დამის ბინაც მრ მოგვრეს. ვამოკედით
ორნი ობადნი ამ ტრინად დედამიწასზედ უზუროდ, უფულად, უბი-
ნად, უნუგეოდ, უთვის-ტომოდ ვის შეჭსტივდებოდა ჩვენთვის
ტულად ჩვენ ვეღალსათვის უცხვანი ვრეკით, ვეღანი ჩვენთვის ვამო-
წიეთ ქალაქისკენ, ვამოხატებულნი, მსაყლს ქვეყნასზედ ვულამღვრ-
თენი. ვადავმტრეთ, უსამართლო ქვეყნას, ვადავმტრეთ ვეღას,
მამინაცვალს, დედას, ავსა, კარსა, შინა და სხვასა. პატარები ვიუ-

წით, უგელა ხედავდა რომ თუაღ ნახალიუ გვერცხვედნენ; აწაინ ან
 გამოგვესარხლა, აწაინ მოგვეშეულა, აწაინ ხმა ან ამოიღო. ჩვენი
 ცოდვა უგელამ დაიდო ვისრდა: მაშინცხველმა ჭი სრა, თქვენ უგელამ
 გაგვერცხეთ ჩვენ, თქვენ უგელამ მოგვიღეთ ბოლო; მინამ ცოცხალი
 გარ უგელას გადგუსდი და როცა აღარ ვიქნებო, ჩქ; ღმერთს გავეყო
 უგელამ მისუხი. სულ უგელანთ თქ მივართ და აქ დაუდგებიო ერთმან-
 ნეთს ზიარს-ზირს; ვნახოთ ვინ გამოვა მართალი, ვინ: მტუენზნ.
 ღმერთი გულს უიერო სინჯავს, მინამ საქმეს; იქ სმართალსა
 გაბრუნდებო:

...კახსოვს, ამ ოთხის წლის წინაღ ღოგინის ხევას ზნის რამ
 ურმები გამოშეგებული გქანდათ? გახსოვს, ორი ემწვილი რამ: მ-
 გადატო? ისინი ჩვენ ვიუავით, ორის დღის უტმელები. საწყადმა ჩქმ-
 მა მამა, ბუენს რომ ვეძახადი, ბუენი ტუთილი ილაპარაკა: მაშინ
 მუ მწყინდა ებ, მუ მავს ვთავილობდი, მაგრამ ვერც ვავაწე რა ჩქმი-
 საცოდავი მამა უჯათი იყო, თვით რჯულებ და ვაგ, რომ ამასთანვე
 გულანცეცხად იყო: ღმერთმა მიპატრონის ის წმინდადერთს მუელი, ის
 ერთადერთი ჩემი სისხლი და ხორცია, ის ერთადერთი მამა-განი, ის
 ერთადერთი აღმინი ჩემი გუთინის-მეფეა, ჩემთვის თავდადუ-
 ბული; ჩემი მტყუარული და ერთგული. დღეს ჩემის თვალის გნ-
 ხე რომ წატასვით დამიხჩეს!... განა ამას შეგარჩენ ქვეყანას, მინამ
 ვანი მქვიან, მინამ მთავრად ქედამ მწუკრავს, მინამ ზირს სუელი
 მიიღვს! ...
 ...მეუბნებო მამინ გულს-ტყვილით დაგვირჩევე. მენმა გულ-გუთინის
 ხამ ვინაღამ მადლის მუქი ან ჩანვედნა ჩემს ბნელს გულმდე, ვინ-
 დამ მენმა გულ-გუთინის ხამ ან ამოიხადინა; მთელი დამე ან მძნ-
 ნებია, გამოვრთა მამინ ძილი, თუმცა ძლიანს დადავალე ვიუავი; რაღა
 ჩემი მამა წამოღება და მენ ჯიბების ჭრს დაგვიყო, გულს დამეთ-
 ნაღრა, ჯიბიდან თმა ყალბსედ მუმიღება; მაგრამ ჭმა ან გავე, ან
 დაუშალე. განუდეს, საცა წვრილია მუთქი... ეკერ ჩემი მტყუარული,
 ებ რომ ვანი უოთვლია, მუ ან განმარცხინებდა მუთქი.

„გაკურდეთ და ჩამოკედით ქალაქს.“ აქ ცოდვაც და ძაღლიც უფრო ხალგათად დადის. ორივეს დიდი შარა-გზა აქვს. მას ჰქვია დღე არ გამოსულა, რომ არავინ არ გაგვეცარტვოს. ჩვენი დანაკარგი, უნდა შეგვხვდეს ვაზდვევინეთ. ამით ვირჩენდით თავსა, ამითვე ვიფხანდით ისარ-ნაკარეს, გამწარებულს და გაბორბლებულს გულისა. გული მანაც არ დაგვიცხრა, რადგან ლამოდა, საიღდაც იწევდა. ვერ დავაშეოთ და ვერა.....

..ამ ორის წლის წინად ისე მოხდა თითქო თითონ ბუღმა მიგვიყვანა მამინაცვლის სახლშიო. დედა ჩვენი მამის შინ არ იყო, სოფელში გაესტუმრებინა ქმარს. შეუფიცვით ღამე ორნიც ძმანი, მამინაცვალი შემოგვაკვდა, გინდოდა ავკვლო იქაურობა და ვიღარ მოვასწარიო. შეგვიტყეს, ზოლიცა თავს დაგვესხა. მე კი გამოვასწარ და ჩემი საწალი ძმა მოემწევიდათ და დაეჭირათ. ბოლო რომ იცო: დღეს ჩემის თვალით ვნახე, რომ ჩემი ერთათ ერთი ძმა, ერთათ ერთი კეთილის-მყოფელი კატის გნუტსავით ჩამომიხსეს. თქვენ იდექით და სეირს უეურებდით, მე კი ვუეურებდი და ვიწოდი... არ შეგარჩენო, არა, ამ ამბავს!... უველამ უნდა მიზღას ჩემი დანაკარგი. ძმის სისხლს, მინამ ცოდვად ვარ, ვიღებ. მძულს ქვეყანა და აჯამანი უფრო. ჩვენ შუა საბოლოოდ ჩავტყე ხიდი: მე ურთი აქედ მივას დავჩინ. თქვენ მრავალნი იქით. განკითხვის დღემ გამოაჩინოს საით არიან მართალნი და საით მტუფანნი. ღმერთი გულთა მხილავია: მინამ საქმეს სასწორზედ დაჭსდებდეს, ვერ გულში ჩახუდავს ადამიანს. მე ჩემი გზა მართლის გზა მგონია. მართალი ვარ თუ მტუფანი, არ ვიცი. ეს კი ვიცი, რომ ერთი ჰატარა ძარღვი კიდევ მქონდა გულში და ისიც დღეს სახრობელაზედ ჩამწედა. ამით სამუდამოდ მოვწედი ქვეყანასა, როგორც წინადვე მოტეხილი ტოტი უკანასკნელ ძაგზედა დაკიდებული. მშვიდობით!... თუ როდისმე ჩემი ნახვად მოიწადინო, მოდი და მეც ჩემ ძმასავით სახრობელაზედ მნახე. ჩემი ბოლო ეც არი.

ჩარ ვიცი რად და ჩემი გული კი იწევდა რომ შენ წინ გადაშლილიყო. — აჭა გადაგიშალე და ღოღი ამეცადა.

„შენს სამს და ათ შაურს ერთი ათად კობრუნებ. შენმა გულ-
 კეთილდამ რომ ტუბილი ნაღველი ჩამისხსა გულში და კინაღამ არ
 დამიმორჩილა, აქამდის კიდევ გულში მიღვივის როგორც ნაცრის
 ქვეშ შეხახული ნაკვარჩხალი. ისიც გაქრება, ვიცი. განა შენ გი ამხანაგი
 არა ხარ ჩემის მამინაცვლისა! განა შენ გი არ დამიხსენებ ერთად ერთი ძმა!
 განა შენ გი არ მიიყვანე ის სახლობელადმე!“

შვილი გაოცდა, მამას ციგმა ოიღმა დასხსა.

— მე რა შუაშია ვარო! დაიძხვ კვენესით და თრთოლით შეში-
 ნებულმა ჰეტრემ. ჰეტრე მთლად ცანცახებდა.

მართლა და ჩვენი უბერი ჰეტრე რა შუაში უნდა იყოს.....

რას ვაკეთებ? რას ვშვრებოდით?

ანუ

საქართველოს ისტორია მეცნარეების საუკუნისა.

დავით აღმაშენებლის შესახებ

ერთხელ მე და შავა ჩემი
ერთს ადგილს შევიუარენით;
ჟერ, როგორც მოგესხენებთ,
მზავალ ჟერ დაგამთქნარევით.
მერე ვუთხარ: შავა ჩემო!
უწინდელი რამ გვაჩვენეთ:
რით ვიდიდეთ თავი ჩვენი,
სახელი რით მოვიხვეჩეთ?

მაგალითებო, მაშინ, როცა
ვიიწურა ქართლამს ბედი,
როცა მოგვიგვდა ერეკლე —
ის ჩვენის ქვეყნის იმედი,
რას ვაკეთებ? რას ვშვრებოდით?

— „შენი მტერი!... შინდიანდა
დავრჩით და წას შევუშვრებოდით.“

მერე, როცა მეფე გიორგი
დაჯდა შერეუელსა ტახტზედ,
შინ თვის — ტომნი აუჯანყდნენ,

წამოასხდნენ მტრად თაკუდ,
 რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?

— „ჩვენ ერთმანეთს გულმოდგინეთ
 ვიწვდით და ვიწეწებოდით.“

მეჩე, როცა ემატ წაწვით
 შეიშოს საქმე ბავუჭირეთ
 და ქვეყანას ერთგულობა
 ჩვენი ურცხვად დაუშვირეთ,
 რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?

— „რუსეთისკენ სახვეწნელად
 გაგზვრდით და გამოყვრდით.“

მეჩე, როცა საწყალ - შეფუქ
 დაკვიყენა ლეგნი მტველად,
 თვის ქონება სრულად დასდვა
 ჩვენის ქვეყნის დასახსნელად,
 რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?

— „მაღლიერნი მუთაქასედ
 ვიწეწით და ვნებივრდობით.“

მეჩე, როცა მოკვდა შეფუქ,
 აიშაღნენ შეფუქთ — ძენი
 და ერთმანეთის შურითა
 სულ ძიჩს დაჭსტერ ქართლის ბჭენი,
 რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?

— „გულ-უნება სულ ყველასა
 თვითვეულად ვაღაღტვრდობით.“

რა ვაკეთეთ? რას ვშერებოდით?

- • • • •
- • • • •
- • • • •

ადამიანებს იბრუნებოდათ —

მეჩვენე, რასაც მან ვერ იცნობდა

ზოგმა თანაგა დადვირჩინეთ,
 ქვეყნისათვის ზრუნვა, თუკი
 ჩვენ თავიდან ვიციდინეთ
 რა ვაკეთეთ? რას ვშერებოდით?

— მთავრებით და სხვათაგანით
 ყოველ დღე ვბეზოვართობდით.

მეჩვენე, რას ბეზოვართობით
 საქმე ხელთ არ მორიგდა,
 რაც რამ ვქონდა სულ ვაბეზოვართობით,
 არა რა შემოგვდგოდა, ინტენსი
 რა ვაკეთებთ? რას ვშერებოდით?
 ერთმანეთს, თსინიგდისად
 მამულებს, კეტილებობდით.

მეჩვენე, რას მან ვერ იცნობდა
 ერთმანეთი ჩვენ დაგუშვით?
 ერთმანეთის მტრობით ჩვენს სხლს
 ტყველი ჩვენვე წავუგდეთ,
 რა ვაკეთეთ? რას ვშერებოდით?
 — ტყვეანურად იმ ტყველს, წინ
 ვისხდით და ხელს ვითბობდით.

მეჩვენე, რას ხელთ მსჭობობდაც —
 ჩვენი სხლს აღარ ვარტყდა,

წარცა დიდი და პატარა
 გაღარბდა, გაღარბდა,
 რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?

— თვით შვესხედით შაღლა თაროს,
 დაბლა უმებსა ტვენსა კწოვდით.

შერე, წარცა მს უმბინცა
 დწრთა ბწუნვამთ ჩამოკვერთუნენ
 და ცწრეკების ჩვენის წყარო
 შავ გწრბიითაც თითქო შესწედენ,
 რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?

— შავას, შეილო, ნულარ შვითხამ...
 კტინარდინო, ვინარცამდით!...

შერე, წარცა შავ ტინარდით
 უმები აღარ დაკვიბრუნდა
 და უმებისა შოშოების
 გულს ტვივილი დაკვიუშიდა,
 რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?

— წარღარ ბანკი მოვიტონეთ
 და მახედ კლანხლანდარობდით.

შერე, წარცა საშვილი-შვბლეს
 ბანკს უმუნდალა თქვენში ვრთმს,
 ჩემთვის ბანკი რა ტკვანო,
 არ მომცაო შვილი ღმერთმა,
 რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?

— Наполеон-ბა ტვანწავლეო
 მთავარბას ტვანწავლებდით.

მეც, როცა... — ვეღვე როცა!...

— აქ გამიწერა ჰანა-ჩენი:

შემსწახე ამდგენ-კითხვით,

მეყოფდესტა, დაშესენი.

რა ვაკეთებ? რას ვშეგრებოდით?...

მას ვშეგრებოდით, რომ თქვენსავით

რუსაქმოდ ვეგრებოდით.

ილია ჭავჭავაძე.

1871 წ.

ნაპით მოგზაურობა ჰოროხში.

შემოდგომის თუ აზარის ხომ ჰგავს მაინც. ჯერ წამთაჭსაც იყენი არ შემოუყვია. გრილა, არე-მარე ართვინისა ნატრის ივერად სტუმს. მაღალი იასამანი და გენიისის კეპები, თეთრის თოვლით დაჩაღრუღნი, გამოჩანან და კასკასი გააქვო. ტუე შორს არის. მთებს გამოუშვერიათ კლდეებით დატვირთული მუცლები. ცოტა აქედ ელვარობენ ართვინის სამი-ოთხი სართულიანი სახლები; უფრო აქედ ყომილადი წოლივით მიიგლანება. ცხა. ცხვირ წინ კი თვალში კხინდება კლდეზე ძველი ციხე.

ბუნებას რაღაც მწუხარე სახე ადევს და ადამიანს ნაღველს ჰტოვებს. აქერ, მაღალ ტყეების ივერ კლდეების შუა ლილასავით ლურჯი ჭოროხი ხტის მარდათა და ხმაურთან, რაღაც ერთგვარის ჩივილის მსგავსად — ეჩქარება შორს წასვლა და გეგონება, „შვიდობით!“ ეუბნება კლდეებსა. ციხე და კლდეები იმეორებენ იმის ხმაურობას. ჩავეიქრდი და ოცნესამ ისე გამოიტაცა, რომ ჩემი თავი რუსთველის აღწერილ ქვეყანაში მეგონა. მაგრამ მაინც ჭოროხის უცნაურმა ხმამ მიმიზიდა. მინდოდა გამეგო ჭოროხი რას მიუბნობს, მაგრამ ვერა-ფერი ვერ გავიგე, ისე გაუცხლებულა, რომ იმისი ენაც ახლა ჩვენთვის გასაგები არ არის. ამ შემთხვევაში მე და ჭოროხი იმ მდგომარეობაში ვიყავით, როგორც რუსეთიდან მოსული დიდი ხნის წასული უმაწვილი თავის დედასთან იყო. ამ შემთხვევის მოწამე მე ვარ, თქვენი შიხა და მოსამსახურე. ერთს მშენიერს დღეს, რომელიც ბუკნის ქაბულში, რგინის ცხით მიგვარავდი იმეორეთისგან. მატარებელში გა-

ვიცანი ეძიწვილი, რომელიც რუსეთიდან მობრუნებული შინ მიდიოდა; გატურაბდი შინ წასვლა იმას უხაროდა. გაუწითლეს მითხრა, რომ ქართულად მაგიწვილაო, არ ვიცი დედა ჩემს როგორ უნდა დაველაზნარავო! მითხრა ამ გაჭირებაში შემწეობა. მიველით დედა გულ-გახეთქილი ძინარულისაგან მივარდა შვილს გისერსე და შვილიც დედასა, მაგრამ გაჭირება იმაში იყო, რომ ერთმანერთს თავის გრძნობას ვერ უცხადებდნენ. მასინ შუ ხან დედობას ვისრულობდი, ხან შვილობას... ამისთანა სსწაული ხომ ბუკრია ჩვენში. ვერ ვმაწვილის თავი არ გამშრალა, ბებია რუსულათ ელაზნარკება!... მანც ჭოროხისა მე ვერა ბავიბე, მაგრამ რას გავიგებდი ჭოროხისას, როცა თვითონ შტევერისაც ვერა გავიგია რა...

ხილის თავი, ჭოროხის ზირსე, რაღაც ფაფა-ფუფისა: წეაღში უსნტათ ირწევიან ფანლაგის მუსავსი ნავები, რომლებიც მშრალსე აჩინ გამობმულნა. შენავეებს განჭარებით გამაქვს სქობელი სხელიდან, აწეობენ ნავებში, ზოგიც ნავეს სტლიან, ეტეობათ წასსვლელოთ ემზადებინ. ამათ გარდა იქ ნახავდით სხვა კალანტის კანებსაც, გაჭრებს და ყარის კატებს.

— როგორ წამიყვან, ძმობილო, ბათობამდი? კვითხე ერთს შენაკვს, რომელიც თავის ნავს ამზადებდა. ის იყო შუა ტანის კაცი, შავ თვალბით და წვრილის ხელ-ფეხათ, თავზე უბაღახი, ვიწრო შადვარი და მოკლე ძიკვა ჩონკოხტა და ღასათიან გურულის სხნეს აცხადებდნენ. მოძრაობა ცქვიტი ქქონდა.

— რათ მანეთს და ათ მარსილს გამოგატომეკო, ძავე.

— არა, რათხი გეყოფა, მეთქი, ძამიავ! რადგან ვგრადი ცაღა: წევეტილი ფასი ეგ იყო. მენავე ჩაიქრდა ნატარ ხანს.

— მამ არ წამიყვანო ამ ფასად?

— ბაჭლი (დინს) წევიყვან, ბაბა (მაგრამ) გურული (ქართული) ქი (რომ) არ იყო, არ წევიყვანდი იმ ბაჭათ (ფასათ). ბეჭობამეცით. მიკვი და ჩამოგვექი იქვე გდებულ ღოღსე, ვუეუტეუბდი ხაღხის მოძრაობას. სსსიამოვნო სანახავია, როცა ადამიანები შრამობენ, როცა

ისინო საქმით გართულნი აწიან. იმ დროს ადამიანის სასუქ წარმოადგენს დაწუნარებულ ტბას, რადგან იმ წამს იმისი ტვინი სხვა ადამიანთვან ფიქრებისაგან თავისუფალია.

ხალხისაგან გამოირჩევიან იმ დროს ორი კაცი. ერთისა შავი გქელი ჩერქესკა, კერცხლით შეჭვილი ხმალ-ხანჯალი, კერცხლის თეთრი ჯვარი და მადლი ტანი—ეს უოკელი მეომარს მოასწავებდა, ხალხი მოცინარე სასუქ, დიდი ცხვირი, ალალი თვალები, დაბზისლუკი და წუნარი ქცევა ქართველსა.

მეორე შირი შირველისაგან ისე განირჩეოდა, როგორც მძალი ბატისაგან. ის უფალი ნამძინარევი რომ გენახათ, გაგესარდებოდათ, რადგან ღვინის რუმბი გეგონებოდათ. ფეხზე მყოფი, ცოცხალი რუმბი იყო დაბაღის ტანისა, მუცლის სიგანე ექმნებოდა არშინი და ნახეკარი თუ არა, შინც არა ნაკლეჲ. კისერი სულ არ ეტყობოდა, ჩასძრომოდა ტანში. ორი თავების ოდენა უღვაშები ტუჩებს უმაღავდნენ და ფარცხის მგზავსი წარბები ლოკოკინის ოდენა თვალებს. თავზე ესურა ქალაქური გინტოს მაუდის ქუდი, ტანს ეცვა განიერი შალვარი და მოკლე ჩოხა. ქამარი, რომელიც იყო ერთი ხელის სიძტყე, ღიშში იმაღლებოდა, ზედ კვიდა ძტყელი უკერცხლო ხანჯალი. ერთი ხელი იმ უფალს მოუშორებელივ ედო ხანჯალზე, მეორე გაცვეთილ და გატენილ აბაზზედ, გეგონებოდა ამას ჭნიშნავდა: „სული, გული, იმედი, ნამუსი აქ არის და დამცველი ეს ხანჯალიაო!“

— ოჲ, კნიაჲ ჯან, გამარჯობა შენა! საიღამ? სად მიბძანდებით? ჭკითხა მეორემ შირველს.

— უკაცრავად, ბატონო, შე თქვენ კერ გიყნითი ჯანა ბძანდებით? უძასუნა ზირველმა.

— ვა, კერ მიცანი, ეშენიღამ—ხაშურიდგან რომ მოვდიოდით ერთად არ გახსოვსთ, ბორჯომში რომ დავჩნით.

— აა! გერასიმ, შე ოჯახ ქალო, შენა ჩაქმა!

— შე ვარ კნიაჲ ჯან, მაშ ვინ იქნება?

— კაცო, რა ვიცი, სულ ვერ ვიტანო, სულ გამოცვლილ ხარ. მამინ სხვა იყავი და ესაა სულ სხვა ხარ! სად მიხვალ?

— ბათუმში, იქმსება სტამბოლში დავრჩე.

— სტამბოლში რა გინდა? რა დავრჩენია: ომი აღარ არის.

— ვა, გზა ერთი არ არი!

— რას ამბობ, შე რჯახ ქორო, სად სტამბოლი, სად ბათუმი! ჩვენ ფოთისკენ წავალთ.

— მაშ, ერთად წავიდეთ, კნიაზ-ჯან.

— ბატონა ხარ. შენი ცხენი რაღა უყავი, ევაგუბს რომ თვალს უშვებოდა?

— იმან შენი ჭირი წაიღო, კნიაზ-ჯან.

— მუნიახი იყო, მაშ რას იქმოდა.

— რა ქენი, კნიაზ-ჯან, სად იყავი ამ ვოინობის დროსა. მითხარი პოყოლუსტა? რაგორა ხარ? Какое твоё дѣло? ჭა.

— მე, ძმაო, ცხრა მთის იქით წავუდი, ვიყავ ცხარ ომებში. შენ რომ უკან დარჩი,—ცხენი რომ დაგიდგა, მე დავეწინაურდი და პირდაპირ ვარსისკე წავუდი. ვარსის ადების დროსაც იქ ვიყავი. ჯგარი მივიღე, ახლა ტუმლაკზე ვარ წარდგენილი.

— ტო, თქვენ სულ ჩინებზე ამბობთ, მითხარი ფული მოიგე? დენგი ესტ? საქმე ის არის, მე თქვენი ჭირტი, ზურტი რათ მიხდა?!

— ფულზედ უგარაოდ ვარ, ჩემო გერასიმო, შენ ხომ ჩაიჯობე ბევრი?

— ვა, მაშ! ერთი სოცოკო ტისიანი გავაშიგნითე; ჩემი თავი პოსტოიანო აბეზპეჩენია ვქენი. მადლობა ღმერთსა, ახლა კარგათა ვარ.

— ოჰ, შე რჯახ ქორო, ეგ საიდგან ჩაიგდე? ნესვი ხომ არ იყო! ჭხვეტე, თუ რაგორ იყო?

— ვა, ნესვი რათ მიხდა, ფული იყო. თვალს მქონდა, დავინახე, ჭკვა მქონდა, მთვინმარე და სობიროთი ვქენი. „დოსპიტალები მქონდა პოდრიადით“. კარგი დროება მქონდა და კარგიც დროება გავატარე.

დღანდ დოხტორთან ისე ვიყავ, როგორც—მე და შენ. გეჩსნიმ მიდღის-გასწარისს მეძხდნენ, შემჩე გეჩსნიმ ბეგს. ეჭ, რა დრო იყო! რაც ჩვენ შამშანსკი დავლიეთ, ჩემს დღეში იმდენი წუალიც არ მესვს. მაგრამ ერთხელ დიდი შეწუხება გავსწიე, ჭამა ხრანბრესტობა გქენი. სთქვეს, რომ თათარი მოღის, ანტაჭანი ხელმეორედ უნდა აიღოს და უნდა დაგეჭრას თავები, ხუთი საათის გზა ორ საათზე აგებით გავიარე, ოჰ, ასტვანწ! რა გაჭირება იყო!!!

— შე თხერო, ეგ იყო შენი ხრანბრესტობა? რას გარბოდი?

— შა, ხომ გერ დავდებოდი, რომ თათრებს მოგეკალი. გიყქ ეს ტუტუა!

— ჩემმა გამჩენმა გაგატუტუტა, ანც კი გცხენია. რომ ღაშა-რავობ.

— დოხტორინ, ხელსანი, სტეჟე ლოქანტ ბატუმი, ჭა? მომიბრუნდა მე და შეითხა რომ სიტყვაც ბანზე ააგდოს და საქმეც გაარბოს და იმ დროს ისე დაიძრა, გიგონებოდათ სავსე რუმბს მუშტი დაჭკრესო.

— შეიძლება, რატო არ შეიძლება. მხოლოდ შენავეს უნდა მოუტოვდეთ, გუშასხუხე.

— კაპიტანჯანს, რა მოგცე, რომ ბათუმში ჩამიყვანო? ახლა ჭკითხა შენავეს.

— ხუთ მანეთად და ათ მარხაღად წეგეყვან, ძიაჰ. ისეთ წეგეყვან, რომ სულ არ დაიძრა, სთქვა შენავემ მატდურის დიმილით, და შინჯავდა თავით-ფეხამდე გეჩსნიმსა, თითქოს სწონავსო: ჩემი ნავი შეიძლება ამ კაცის წაღებასო.

რადგან სხვა გზა აღარ იყო, უარში გეღარ უთხრა. გეჩსნიმის გარდა ვიდეკ მოგვემატენ ორი „გონენი ოფიცრები.“ გასაჭირი გახდა გეჩსნიმის ნავში გადმოხვლა.

ჩვენ ნავში ვიყავით გეჩსნიმი გარედ იყო ჯერ. ერთი ფენით შედგა ნავის კიბეზე, მეორე მშრალზე ჭქონდა; რომ მონინდომა გადმოხვლა, ნავმა გადასძლია სულ მშრალისაკენ, გადაბრუნებამდის ცოტა

დაწხა: ჩვენ ყველას შეგვეშინდა. რომ სიფათს ავტდეთ და გერასნიძე გადმოვიყვანათ ნავში, ეს სერსი მოვიხმარეთ: რაც ვიყავით ჩვენ ერთიანათ გავჩერდით ნავის მეორე მხარეს, რომ ნავმა გერასნიძის გადმოსვლის დროს სასწორი მიიღოს. გერასნიძე გადმოვიდა.

— ვა, ეს რა მაღალი კლდეა, წამოიძახა იმან, როცა ნავში შემოვიდა და გამარჯვების ნიშნათ მაღლა აიხედა და დაუმატა: ეს ციხე ჩვენი არშავანს ნაშენი იქმნება.

— აქანა ბევრი ამბები მოხდენილა: ამ ყალაში ცხოვრობდა ერთი ჩვენი ხონთქარი და იყო იმანსიზი (უსამართლო); ბევრ ხარჯს ანთმეკდა ხალხს. ერთსელ ჩვენებს გუჭი მოუვიდათ და ბევრი დელიყანებით მოვიდნენ და ბასხუნი ჭქმნეს, შევიდნენ ყალაში და სულ იქიღამ გადმოისროლეს ჩვენი ხონთქარი და იმისი კაცები, გვრამბო ოსმანამ — შენავემ.

— ხომ სულ დანოცებოდნენ, გაკვირვებით დაიძახა გერასნიძემ.

— დეისოცებოდნენ, ია რას იქმოდნენ, აუხსნა კიდევ ოსმანამ.

— ალო, უკან იყავ, შენ თავის ხმარება ან იცი, აჭა დიდი საჩილი (ჭერი). ოსმანამ მისცა თავის ამხანაგს ჭერი.

ჩვენმა ნავმა გაშალა ფთები, თითქოს გასაფრენათ ემზადებოდა: მიაბეს ოთხი ნიჩაბი და თვითონ შენავეებიც დასხდნენ თავ-თავის ალაგას. ჩვენც ყველანი, როგორც მოხერხდებოდა, მოვთავსდით გაშლილ ნაბდებზე. ჩვენ ოთხნი ერთ მხარეს დავსხედით, გერასნიძე მეორე მხარეს, მაგრამ კიდევ გამჩნევდით, რომ ნავი იმის მხარეს იწევდა.

— რად განკალობ, გერასნიძე? ჭკითხა გინაზმა, როცა შეამჩნია, რომ ის შიშით განკალობდა.

— შე? არაფერს....

— იალო! დაიძახეს შენავეებმა. ნავი დაიძრა. ნიჩბები რომ დაჭკრეს, ბროლის მგზავსმა წინწკლებმა იწუეს ტუორტნა ნავის ფერდებზე და გაჯავრებულმა ტალებმა გამოუცხადეს სრული ომი ჩვენს ნავსა. ნა-

ვი კი ისარკივით აწიბდა წყალსა და ტალღების შიგთს ყურადღებას არა ძღვედა. ყველამ ზირ-ჟვარი გამოვისახეთ. ტერ-ასტვან! ტერ-ასტვან! დაუმატა გერასიმამ. მენაკები გაძტვრებით გვიურებდნენ — უგვირდათ ჩვენი წელების ქნევა და გერასიმის ტერ-ასტვანო.

აკერ დამალა ართვინი, და იმას მიჭყენენ: ხიდის-თავი და იმის ახლო არე-მარე. ჯერ ყველას ყურადღება მიიზიდა ბუნებამ, მაგრამ მალე მოხუცდნენ ჩემნი ამხანაგნი, როცა შეველით ერთი სულის-მსუთავ, ვიწრო კლდით მოსიღ სეობაში.

— დავაი, კარტი ბუდიმ ივრატო, დოსპოდინ, მოიწოდა ბრძოდან ველზე გერასიმამ, როცა მიეჩვია ცოტა ცურაობას.

— დავაიტე, ერთბაშათ დამძხეს ოფიცრებმა და სიხარულისაგან თვალები აქნათო.

სახქაროდ აბგიდამ ამოიღო ერთმა ოფიცრმა დასტა ქაღალდი. იმის სხვილ თითებს სულ არ უხდებოდა ქაღალდის ჭერა. იმას ჭქონდა და თავი დიდი და შუბლი ვიწრო. მძიმე ქუდი, ძლივს იჭერდა ჯაგარსავით თმას, იმის ზედა-ტანს ება სამ-გირვანქიანი ხელები და აჩშინ-ნახევრიანი ფეხების თათები. უძილობისაგან გაძტვრებული და წითელი თვალები, ჩაჭკინანი სხე მალდა ჭვევირდნენ, რომ ის დიდი ხანი არ არის, რაც მოშორებულა ღვინის და კარტის საკურთხეველს. შეორე იყო ახალ-გაზდა, დაბალი ტანისა, მშვიდი და კეთილ-შობილურის სახისა. ყველაფერში იტყობოდა, რომ ის დიდი ხანი არ არის, რაც მოშორებია სკამსა. ყველაფერში ის ემორჩილებოდა თავის ამხანაგს. მალ-მალე აეურებოდა გზოლოტებზე და დეზებზე, რომლებიც იყვნენ ძრვიელ ახალნი. გაიმართა ბრძოლა. ბრძოლის ველზე ნახევრად მშვიერი და ნახევრად შიშველ-ტიტველ სადღათების მაგიერათ გამოვიდნენ «ტუშები», უსულო ქალები, ხელმწიფეები და ნაჯახიანი სადღათები..... გაიღო ყოვლად შემძლებელის სადგომის კარები. ველი მოიფინა წითელ და ლურჯის ლეშებითა. შე მოენახე ჩემი მშვიდობიანი გუთხე მსნავსთან. ამავიღე ჩემი სამგზავრო ჩაქმავილამ ქაღალდები და ახალ-მოგონილი ქიშიური კალამი. სწვერელად მქონ-

და ჭორიანი. რომ ვაწობდი ჭორიანში და ვწერდი, ჩემს ოსმანს უკვირდა.

— გურჯიჯას: სწერ, ძიავ? ჩვენ მოლებს, სულ დიდებსაც არ შეუძლიათ საღით წყლით წერა, შენ როგორღა სწერ!...

— ეს იმისთანად გაკეთებული კალამია, შიგ ბოიას, (წამალი) რომ წყლით შეიძლება წერას, აუხსენი: სადაური ხარ შენ ძმან?

— მე მარადი დელი ვარ. ჩვენი ქოვი (სოფელი) ძველით არის. ჩემმა ბაბამაც იცოდა გურჯიჯა იახი (წერა.) რაჟმათლოგი (ცხონებული) კარგათ სწერდა.

— შენ არ იცი? არ გისწავლია?

— კი, ბატონო, მუსულმანს ვიცი, გურჯიჯა არა. ჩვენ იმისთანა ქითაში გვაქვს, რომ იმაში სწერია გურჯიჯა სიტყვები თათრულ იასებით.

— ალო, უოხაღათ იუაგი, არ მოარტუა უიას (კლდე), — უთხრა მეორე მენაკეს ოსმანამ, როცა მიველით ერთ ალაგას, საცა ჭორიანი მრისხანედ რბოდა და აქაფებულის ზვირთებით ზედ ეხლებოდა კლდეს.

გერასიმამ თავისი თავი დაივიწყა შიშით. არ იცოდა რა ექმნა — შეშინებულმა მაგრად მიიხუჭა თვალები.

— შე ოჯახ-დაქცეულა, რა გაშინებს, დასცინა კნაიზმა: ჩვენც შენთან არა ვართ?!

გერასიმამ არ გაიგონა. ამისთვის არა სცალოდა.

ერთი-ორი ბურუნე კიდევ გავიარეთ, გამოჩნდნენ სოფლები: ნაჯვას და ონი. ესენი დგანან მაღალ კლდის თავზე და მწვანე ბზის და რაღაც წიწვის ხეებით იმშვენებენ თავს. ამ სოფლების ცოტა ძველით ჭორიანს ერთვის ჰატარა მღინარე — ხატოლა, — იმის დღეაში, შორსა, სხანს ძველა ხიდი.

ჩვენ შევედით ერთ ვიწრო ხეობაში. წინ წარმოგვიდგა მშვენებიანი სანახავი: ფრიალა კლდეებს და გორაკებს საშუარად ამკობდნენ ბზის ხეები, როგორც თავ-ქარიანა ზარბიშნას თავს ახალი შლიაჰა უკვილი-

ბით და ზოლებით. აქ ყვაკილები არ გახლდა: რადგან საფხული არ გახლავს, მხოლოდ ზოლების თანამდებობას ასრულებდნენ მთებიდგან ჩამომშხრიალე ჰატარა მოკამკამე წყლები, რომლებიც სმაურობით ჩამოვრბიან და თავის სკვალზე ასენენ „წყალ-ვარდას.“

ჭოროხიდან ბლოძა მანძილზე მთების თერღები მოკლებული არიან ტყესა, შოკს კი სჩანს ღამაში ხუჭუჭი მოხიბნე ტყეები.

აკერ მარჯვნივ გამოჩნდა ღამაში სოფელი, იმისა ხის ყვავრით დახურული სახლები გაფანტულია ერთს ღელის პირზე. ჩვენს მენაკებს რაღაც საქმე ჰქონდათ და მისთვის ნაკი მიაყენეს ხმელეთს. ჭოროხის პირიდან იწყობა ჰატარა მინდორი კვდის ძირამდე, საცა არიან აგურხანები. აკეთებენ მშენიერ აგურს. წელის პირზე ისხდნენ გილაც თათრები, ჩვენმა მენაკებმა ღამაჩაკი დაუწყეს. ჩემი ყურადღება მიიზიდეს აქ ორმა ანგელოზის სახის ემაწვილებმა, რომლებიც ისხდნენ ცარიელ ნაკებში. ნაკები ნაპირზე იყვნენ დაბმულნი. შვიდი წლისანი იქმნებოდნენ. ერთს ეჭირა ჰატარა ხის გათლილი ნაკი და წყალში ატურებდა, მეორეს ხის ჰატარა შვილდ-ისარი. მოვინდომე ღამაჩაკი იმითთან, გამეჭინენ, მეუბინდათ — «ურუსიაო.» ხმელეთიდან ერთმა დაიძახა: «ნუ გეშინიანთ, ფარა უნდა მოგცესთო.»

ფარის სახელი რომ გაიგონეს, მოვიდნენ.

— ვისი შვილი ხარ?

— მე ოშმანაში. (ოშმანასი).

— შენ?

— მე ალი-ალაში. (ალასი).

— შენ რა ჰქვიან? ვერ მიხასუხეს, ვერ გაიგეს.

— შენი ალი რა არისო, გეკითხება დაეხმარა წინანდელივე ხმე-

ლეთიდან.

— ჰა?

— ცემი შახელი მუშტაფია.

— შენ?

— ცემი ნურია.

— ეგ რა არის, რომ გიჭირავს?

— იაი — ოხია (შვილდ-ისარი).

— რად გინდა?

— ეუში უნდა მოგვლად. (ფრინველი უნდა მოგვლად).

— ა-ა-ა უფანალებო.

ესენი პატარაბიდეგან ივარჯიშებიან შვილდ-ისარის სრულით ეტ-
უფანს.

უფრესებში შესანიშნავი იყო ერთა, რომელსაც დარბაისული
ქტევა, მაღალი შებლი, წვეტიანი ცხვირი, მოსწრობილი დაშარავი
მთიულისა ჰქონდა.

— შენ სადაური ხარ, ძმაო? ვკითხე.

— მე, ბატონო, ამ ქოვიდამ ვარ (ამ სოფლიდგან) ჩვენი ქოვი
ეს სინგოტია; ამ სოფლის ალა ვარ.

— სახელი შენი?

— ოსმან ობრიძე. (გვინებ უნდა იყოს: ობრიძე).

— რამდენი კომლია სინგოტში.

— პატარა ქოვია — იქმნება ორმოცი თუთუნი (კომლი).

— რას თქვამთ ამ უანებში, რა მოგვავს? მიწა მსუქანი უნდა
იყოს.

— ჩვენ დასუდის მეტს არააყრისა ვთქვამთ.

— რათა? მარტო დასუდით (სიმიინდსა) რა იქმნება, თუთუნი —
თამბაქო მოიყვანათ, ეურქმინიც კარგი მოვა; ჰხედავთ სულ სავანო
ადგილებია.

— აქნობამდისინ ჩვენი თავისა — ჩვენ არ ვიცოდით. კიდევ რომ
მოგვეყვანა ჩვენ არ შეგვარჩნდებოდა ჩვენი მამურები — მოხელეები. ამის
იქით, თუ აღლახი შეგვეწავა, უგადავარს მოვიყვანთ. სინგოტის შირ-
და-შირ მოჩანდა მაღლობს, ქორალის მეორე მხარეს დამაზი სო-
ფელი.

— იმ სოფელს რაღა ჰქვია?

— ომანი, ბატონო.

— მაშ, ოსმან-ალა, ჩვენ დოსტები კიყოთ ამას იქით, როცა მოხვიდეთ, ჩემთან გამოიარეთ.

— ბატონი ბძანდები, ჭამა შენ უფრო იახნის ხარ (ახლო ხარ) ჩემზე—ჯერ შენ მოიტყეხე ჩემი ერთი ლუგმა ჰურა და შემდეგ მე მოვალ შენთან.

— დიდის სიამოვნებით, მაგრამ გვექარება. ამოვლახე, — ბატონი ხარ.

— მაშ კარგი. ოსმანას ჩამოვართვი ხელი. ვაწაწა მუსტაფას და ნურისა გამოვეთხოვე. ჩვენმა ნავის ნიბუგმა აწეეს მუშაობა.

სანამ ბარჩხას მივიდეს კაცა ჭოროხის მარჯვენა მხარეს ნახავს დიდ სოფელს. სადაც ჩამოდის ბოგინის წყალი. ამ წყალზედაც არის ძველი სადა.

შუა-ღლე გადაკლილი იყო, ჩვენ რომ გვეუბრებოდა. ბორჩხის წინა. აქ ჭოროხი განიერდება ისე, რომ ვატარა ტბას წარმოადგენს. ბორჩხა არტანუჯზე მოხდილი დაბაა. იქმნება სამასი გომლი მცხოვრებლები. ღამრავობენ ქართულს; ესენიც დასუბათ ითულებიან. სანაწილოს უფროსად არის მარადიული ბეგი—მამად-ალა. ქართული იცის კარგათა. ეგულა ღამრავში და ქტევაში ეტეობა, რომ ძაბილად არ უეკარვართ... აქ დგას გურიის დრუჟინა. ბორჩხის სკიადამ ძვეს მუფლურის დედე—ხეობა. ეს ხეობა შესდგება ოც-და-ხუთის სოფლისაგან. ესენიც გიუობენო. რა გიუობენ კიდევაც ადგილი აქვთ. საწყელებმა აქხობამდი არ იციან, ხეუბები არიან, თუ თათრისა იქიდან თათრები აწუხებენ, აქედგან -- ჩვენ...

ბორჩხის შირ-და-შირ აღმოსავლეთისკენ სჩანს ღამაში დიდი სოფელი (გგონეს) ღამაშენი, აქ ყოფილა ნატარა გომავი, რომლის ნაშთი ახლაც არის. ბორჩხა ძვეს იკერდობა ადგილას. აქვეს სამური გრილი და სალი ჭავა. აქ აკეთობენ მშენიერ ქვევრებს; მსურველს შეუძლია დაიბაროს. ადგილობრივ ღირს ხუთ უფრუშათ, მოტანა ედირებათ მანეთად. ბორჩხა თავის მარჯვის სავაზრო ადგილია. ნარასკეობით გროვდებიან ჭოროხის გაღმა, მინდორ ალავას სოფლის ხალხი

და დიდი ადებ-მიტემა იმართება -- სიმინდისა, ქალაქისა და ქოთან-ქვევებისა...

მზე ჯერ არ იყო მიმალული მთების ქაჩრებში, რომ ჩვენმა ნაკვი მიადგა მარადიდს. ნაკვი მიადრურეს ბუნებით ნაკეთ ნაკვსადგურში. მაშინვე განხდა შეყავე, რომელმაც მიგვიწვია თავის ყავასანაში, რომელიც შეადგენს აქაურს სასტუმროს.

— იმისთანა ოთახი მაქვს, იმისთანა ოდა და ისეთს ცეცხლს დაგინთობ, ბატონო, რომე გაიმეხათ. ღაზათიანათ გვიქო იმკრულის მატურობით შეყავემ თავისი ოდა. ოთახი გიმეხნეთ, მაგრამ გაჭირება გერსამას გადმოყვანასე დაგუადგა. აქაც წინანდელი ხერხი მოვიხმარეს. მიველით ყავასანაში, მოგვეეს ზეტარა ოთახა, რომლის შესამედი ადგილი გერსამამ დაიპურა. ყავასანა წყალზედ დგას, ისე რომ იატაკს შუა ადგილებიდან წყალი ცხადათა სჩანდა. ამისი მურისნი ქერი ცხადათ გვეუბნებოდა, რომ აქ აქაურებს მრავალ ჯერ უქიფინათ ჩაბუხის ბოჩანით და ყალიონის ზრტუნით. კიდევ დრო იყო იმდენი, რომ მე და ჩვენმა კნაიზმა შევძელით მარადიდის გადათვარელება. ზატარა დაბაა მარადიდი, მდებარეობს შინდლორ ალაგას. ამისთანა ვაკე შინდლორი ძალიან ძვირი სანახავია. ბოჩანის და მარადიდის შუა ჭოროხის მარჯვენა მხარეს მოხდილი სოფელია — ხება. ხებას მდებარეობაც არ აჩის ურიგო — შეეს ერთს დელის ზიკს. აქვს ზატარა ბაზარი. მცხოვრებლებმა ღაზანაკობენ სუფთა ქართულს. სიმინდის მოყვანის გარდა ისინი ვაჭრობენ, მოსდევერ მენაობას, თვითანაც მშვიდი ხალხნი არიან. აქ დგას ერთი როტა სალდათი. ხებაში ვნახე ორი ჩვენი ახალციხელი ქართველი — ცოლ-შვილიანი, რომლებიც შესარცხვენად სხვის ნამუსით ფუფეს იგებენ! ახ, აფსუს! აი ამისთანა აბდალები და უსინდისოები გვიტყვენ სახელს, აი! ახა ამისთანა უიმი-სოთაც უჯერო ხალხში, რაღა მაგასთანა სათლი-დედებით სიარული გვინდა! აქაურები ტუფილად გი არ ამბობენ: თათრის ჯარის კაცი, რომ მოვიდოდა, გვეტყოდა: გამარჯობა, მური გაქვთ? თქვენები რომ მოვიდინენ პირველ ნახვასში გვეუბნებიან: ზდრასტი, მატუშკა ესტ?... »

მოკბრუნდეთ მარადიდში. მარადიდს აქვს ჰატარა მშენიერი ბა-
ზარი, ბაზრის შუა—მოედანია. ამ ოთხ-კუთხიან მოედნის ერთი მხა-
რე უჭირავს მეჩითსა, წინ ღამისი წყაროა. მარადიდში ორი სხელია
სამ-სამი სათთულიანი, რომელნიც კეკუთუნის აქაურ აღას. დანარჩენი
შენობები ხისაა. სოფლის გარშემო კარგა მანძილზე ნასაქმარია, ნა-
მუშავარი. ეს იმას ამტკიცებს, რომ აქ შრომის ხალხი ცხოვრობს.
მარადიდი შესდგება, გოგნე, ოც-და-ათას სოფლისაგან. სოფლები იმის-
თანა მალლობებში დგანან, რომ კაცს იქიდავს გადმოხედავს შექმნიდება.
მარადიდელები მისდგენ, რამდენადაც ადგილი ნებას აძლევს, მეურ-
ნეობას, მოჭყავთ სიმინდი, ლობიო და სხვა ბოსტნეული. მარადიდე-
ლი დადიანი (ვაჟ-ვატი) მოგაწონებათ. გამოცდილი შენაკე—მარადი-
დელია, ეს ნიხბითი შრომა იმათში ზღის ღონიერ ვაჟ-ვატებს და
შრომა ხომ ვიცით ხალხს აკეთილ-შობილებს; მარადიდელები არც
ამას არიან მოკლებულნი. თუჩა ერთი მტკაველი ყმაწვილიც იმათში
იარაღით დაიარება, მაგრამ ესენი საშიშარები არ არიან. ამ იარაღით
ისინი იფარვენ თავიანთ თავებსა. ესენი ერთი ლუგა ჰურის საშოგ-
ნელათ მიდიან შორს და სიღარიბესა სწევენ. მარადიდი ორია: ქვეშა-
მარადიდი და ზედა-მარადიდი, პირველი მეორეზე ოთხის ვერსტით შორს
არის. ქვეშა-მარადიდში აკეთებენ ჭოროხზე სასიარულო ნაკებს.

დალამდა. როგორც უზრუნველ მგზავრებს თან საცმელი აჩაყური
არ მოკვეტანა მავმაროეთ შევავახანეს. დიხს, იმანაც მოკვიტანა ჰური
და ყაურმა (მოხრაგული ძველი ხორცი). ერთ გირვანქა ყაურმაში სა-
მი ზახი გამოგვართვეს, ერთი ახლად დაბადებულის ყმაწვილის თავის
ადენა ჰურში—ორი შური საღ-ფარათ. აქ ფული არის საღ-ფარა და
ხურუქ-ფარაჩ ურუქ-ფარა ოსმალას იგულია და ორი ყურუში ერთ ყურუ-
შათ გადის, საღ-ფარა ჩვენი ფარაა. ყველასე მომეტებულად ეს ამბავი კვა-
რს გეჩასნიშ, მაგრამ რა გაუწობოდა, ყველასე დიდი მუცელიც იმას
ჭქონდა... ანგელაზმა ჩამოიარა—დავწექით დასამინებულად, მაგრამ
თქვენმა მტერმა დაიძინოს ისე, როგორც იმ დამეს ჩვენ დავიძინეთ!
მეორე ოთახში მარადიდელმა დადიანებმა დაიწვეს ქაღალდის და ყო

მარის თამაშობა და გათენებადის არ გაუთავებათ. უომარში ხმარობენ ოთხ-კუთხიან ტყვიის გოჭებს. ყველას წინ ეწეო თითო დასტა ადგილის ჩურჩხელა და იმაზე თამაშობდნენ. როგორღაც დამეც ისე გაგქელდა, რომ ბედი გააწეველისა. გათენება ახლო იყო. ავდეგი და გამოკვედი გარედ. მენაკების ბანაკში ცეცხლი ბუუტავდა. ჩემი უძილობისაგან დაქნცულადი თავი იქითკენ გადაქანე. მშვენიერი და გრილი დამე იყო. არე-მარეს მშვიდათ ეძინა. ჭოროხი თავის ტკბილ ნანას უბნებოდა და უთვალავი ვარსკვლავი მშვენიერად ინატებოდნენ წყალში. მენაკებში მოძრაობა იყო. ისინი ამზადებდნენ ხვალის საგმადს. ბევრ ხანს ვიდეგი და ვუყურებდი: ერთი ჭაღარა თმინი კაცი მჭადს აცხოვდა, განაღებულ ცეცხლზედ ხურდებოდა თიხის მთვარის მგზავსი კეტი. იმან მოხილა ხის ვარცლში მჭადის ცომი, გადმოაბრუნა კეტი; გაწმინდა, ხორცის ფერად განურებულს კეცზე გადმოიღო ცომი, გაასწორა და დააყარა ფურცლები და ზედ მოაყარა ცეცხლის დადარი — გამოსაცხობათ მზად იყო; ზოგან ქოთნებთ ღობიო ინარშებოდა და ზოგანაც ცხელ მჭადს შეექცეოდნენ. მეც მომწოდეს: „შიირთვი, ძიავ, ჩვენებური მჭადი.“ უარი არ უთხარა — რომ არ ეწეინოსთ. ის მჭადი იმ დროს კარგ შესქრის ზურად მქვევს. ბევრს ამათანისც ეტობოდა უომარი უთამაშნიათ, რომ მაღ-მაღე ანთქნარებდნენ უძილობისაგან ესენი მუცლის დიდი პატისის-მცემელნი არ არიან. როგორც ამისთანა ალაგას, ისე სახლში ბევრი საკმელი არ იცინ — მჭადი, ღობიო, ზოგჯერ გარეული ფრინველი, ზოგჯერაც ნადირის ხორცი შეადგენს ამათ საკმელს.

— ჰასანა, ერთი გაიზინე ყავახანაში და სულეიმანას უთხარი ერთი ჩიბუხი და თუთუნი გამომიგზავნოს, უთხრა მოხუცებულმა იმასთან ახლო მწოლარე ყმაწვილს. ის იქმნებოდა თოთხმეტის წლისა შუკ თვალებით და ქაღურის სხნით. ჰასანა რომ არ დაეძახა, მე ქალღი მეკონა...

— ჰანუა, მე კერ წავად: ნუსხები აქნა არა მამეს, მეშინია, უზასუნს ყმაწვილმა. მოხუცებული დაჭსჯერდა. ცრუ-მოწმუნებსაც აქ განიერად

აქვს ფეხები გაშლილი; ჭინკების და ეშმაკების აწსებობა ბნელ და უზატრონო ადგილებში ამათთვის დარწმუნებით დამტკიცებულია. ამის-
 ხეებისაგან დასაფარველად მოაღებები აძლევენ ნუსხეს — თილისშეს.
 მინახაკს შიგ ნუსხაში ზატანა ქალადია, ზედ რაღაც უორანის
 სიტყვები სწერია. ამ ქალადს ინახვენ სამკუთხედ დაკეცილ ჩვარში
 და იკურებენ ზურგზედ...

ჩემს ბედზე ამ ჯერად ვერც დღისით გადავჩიო ქალადის მო-
 ხაზაშეებს და ვერც დამეს. მოკელი ჩვენს ბინაში. ჩემ ამხანაგების
 ხვრენამ ისე წამახალისა, რომ მეც წავწყაქი — დილის ტბილმა ძილმა
 შემიპყრა.

შეორე დღეს საქმე ისე ჭანდრაკულად წავიდა, რომ იმ დღეს
 მარადილამ გამოსულა ჩემის ამხანაგებისათვის შეუძლებელი იყო. მე
 უამით და შემთხვევით ვინარკებლე. მივატოვე ჩემი ამხანაგები დროე-
 ბით მარადილში და დავეკვი მიმაგალ ცარიელა ჩავეში, წაკელი მაჭა-
 ხელის-პირას, საცა მეგულებოდა ერთი ჩემი მეგობართაგანი, რომელ-
 თანაც ერთად ჯამის ძირი ბეკრჯერ გვილოცინა.

მაჭახელის-პირას მისვლამდი შემხვდა საზარელი სურათი: ბათუ-
 მიდგან ართვინამდის აკეთებენ გზებსა. რასაკვირველია წინ ხვდებათ
 ბეკრი კლდოვანი ადგილები, ამ ადგილებს აწობენ ლაღუმითა. ჩვენ
 მივცურდით იმისთანა ალაგას. საცა მეუშაობდნენ და რკინის ნალექის
 ზმა კარკვევით მოდიოდა. უეტრად ერთ ალაგას იიუეთა ლაღუმში და
 თითქმის თან ჭვარში აიტანა უშველებელი მიწის ღრუბელი და თან
 კაციცა. ნავი გავახერებინე. სანამ ავიდოდით იმ ადგილას საცა ეს
 მოხდა, იმ კაცმა გაათავა ამ ქვეყნისა — უგრძნოდ ილა გზის პირას
 მწვანე კორდზე. საბრადო აზრუმის მხრის ბერძენთაგანი იყო. იმისი
 დამხვრეული და სისხლიანი ასახე ბეკრ ხანს იყო ჩემს გონებაში
 ჩარჩენილი. შეღონებულმა ამხანაგებმა არ იცოდნენ რა ექმნათ. რუ-
 სის ადაზით გგონებთ არ შეიძლება დამარხვა. მოვასწავლეთ წასკლა.
 სანაწილო უფროსთან, რომ გამოეკრთათ სამგზავრო ბილეთი: საბ-
 ქიოს მანტ თავისუფლათ წასულიყო. რამდენად ათასფურია დაბალის

ხალხის გაჭირება?! ერთი ლუგმა ზურისათვის ერთის თვის სავალზე ფეხით მოდიან და აი-სად კედლებიან! მაგრამ ეს აჭარლებსთვის და მასჯახელებისთვის არ ითქმის. მთელი გზა გავიარეთ ერთი აჭარელი და მასჯახელი არ იყო მუშების რიცხვში. თათრები, სომხები და ბერძნები მუშაობენ. სულა. ამათ როდის უნდა გაიგონ შრომის მნიშვნელობა? მასჯახის თოფი, მჭადი და ძველი ხის ქოხი იმათთვის წმიდა საგნათ არის მიჩნეული.....

რამთონიმე მისასხევე-მოსასხევე კიდე გავიარე და მივედიოთ მასჯახელის წყალთან, რომელიც ერთვის ტოროხს; იმის ღრმა ხეობაში გამოჩნდა ნატარა კოშკის ნაშთი და აქედ რაღაც კედელი.

— ეს რა კედელია, რომ სჩანს, გვითხე მენავეს.

— აქანა ძველი ქოფრი (ხიდი) იყო და წყალმა წვილო. აგერ ზეგით რა სჩანს იქაც უაღა ყოფილა. შიდ ბეკრი ჭინკებიან.

— ჭინკა რა არის?

— ჭინკა — ეშმაკია.

— მეჩე შენ რა იცი, რომ მანდ ეშმაკებიან?

— ვიცი, ბატონო, ერთხელ ერთი იოლჩი (მგზავრი) მიდიოდა თავის ქოვში. ღამე იყო. მაგიარ (თურმე) იქანა დახვდენოდნენ ჭინკები, ასტიურულა! შეეყვანათ იმ უაღაში და მთელი ღამე ეტყეკვებინათ და ამის ეუბნებოდნენ:

შენისთანა გვიანა მგზავრს.

ასე ატიკტიკებენ!

მაგიარ, იმათ ქოჩწილი ჭქოხიათ და ყუიძასს (ხავიწს) აკუთბდნენ, ედგათ ოჯახზე დიდი ცარიულა უაზანი. ყოველა თითებს ჭყოფდნენ იმაში და იმახდნენო: ვინც არა სთქვას, იმისი ბარაქა აქანა იყოს, მინც არა სთქვას, იმისი ბარაქა აქანა იყოს! უაზანი იავაშ-იავაშ (ხელნელა) ივსება და თითონ იოლჩატ უნდა შიდ ჩავედლოთო. მაგრამ იმას რომ ალღახი არ ესხენებინა, ის ახლაც მოხარებული იქმნებოდა, ჭამა ალღახი, რომ გავგონათ, ბითურ (სულ) გაქცეულიყვნენ იგი ჭინკები

მივედით მსკახელას-პირას. მსკახელის-პირი პატარა სოფელია, ღვას ჭორახის პირას პატარა გაშლილ მინდორზე და მთის ფერდობაზე. მთელი სოფელი შესდგება რამთონიმი ხის ქოხებისაგან ერთმანეთზე შორი-შორს, და ორიც დიდი სახლისაგან. ერთში თავსდება იქაური სანაწილას სამმართველო, მეორეში ადგილის ბეგი. სანაწილო უფროსი შინ არ იყო: ცოლ-შვილი წაეყვანა ბათუმში; იმის თანხმობისაგან შესაძარი ადგილი ბათუმში მოეძებნა... დამხვდა იგი, ვინც საჭირო იყო ჩემთვის.

მსკახელის სატასტო ქალაქის გარეშემოში ცოტა შანძილს ნახვით შემუშავებულს. დანარჩენი ადგილები ხელ-უხლებელია. ამისთანა ადგილებიც არის, რომ ვერ ბუნების ბეჭედს იქ კაცობრიობის ხელი არ შეჭებია. მსკახელები არიან მარდები და ლამაზნი. იარაღი თითქო იმათის ტანის ერთი რამ ბუნებითი კუთვნილებასა... მსკახელი მშვიდრი დარჩება, თავს მოიკლავს, მაგრამ იარაღს ვერ მოიშორებს. შურის და სისხლის ძიება ამათთვის წმიდა საქმეა. მსკახელების საზრდოს წყარო — მტაცებლობაა, დავლა... ჩემი მასპინძელი დამხვდა მშვიდრი მუცლით და მხიარულის გაშლილი გულით. თურმე არა თუ ხორცს და სხვა ხორაკეულს, წარმოიდგინეთ, პურსაც ვერ შოულობენ. იმათ დღიურ საზრდოთ მჭადი და ჩაი გახლამათ. აზნაური მჭადს არ სჭამს, მოშივდება ენულსაც შესჭამს! აბა, ასეა ჩვენი სოფელი! ახლა ის შემთხვევა იყო, რომ სტუმარს მასპინძლისათვის უნდა პატრივი ეცა, მაგრამ ეგავს რა ჭქონდა, კაჭკაჭისათვის რა მიეცა. მაინც რა გვიშავდა? როცა გაშლილი გულია, იქ ეველათური ადვილია. იმის გარდა, რომ დამხვდა ამისთანა უდაბნოში — თბილი ოთახი, კარგი ვახშამი და ქართული გაშლილი გული, ქართლის ჩუჩხხელამაც არ დამტოვა უნაწილოდ.

მშვენიერი დილა სტოდნია მსკახელის-პირს. მზემ ამოჭყო თავი. თეთრი ნისლი ვერ არ მოშორებოდა მთების ხუჭუჭ ტყიან თავებს. ჭორახი უფრო ჩქარა მიწობდა, რადგან სიცივეს მოეჭინა; მცირეა ჩინოვნიკივით ეჩქარებოდა სასამართლოსკენ. მზის ამოსვლას-

ზე ნისლი გაქრა, როგორც კეთილის დანახვასზე ბოროტი. მთების კალთები მწვანით მოსილნი შეენების კვალს ასენდნენ. ეტეობა საფეხულში აქ სუფევა უნდა იყოს. ჩვენმა ნავმა ჩამოიარა. მეც ჩაკევი და შეკუდებით ცურვას.

ჯერ შვიდი კერტი არ გვექნებოდა გაკლილი, რომ მიველით აჭარის წყალზე; აქ იწეობა აჭარა. აჭარის წყალი ჰატარა მდინარეა. ის დღეს მოწმედილი მობრუნდა, მაგრამ თუ წვიმიანობაა, ნაშინ გაგიუღება და გავალ გაძნელებას ხოლმე. ნავმა მიგვაცურა ერთ ლაგას, სანა ჭოროხმა ძრვიელ გაგვანახა. აქ არა თუ გერასიმის — ჩვენ ყველას შეგვეშინდა. შვირთები, მონადირესაგან შეშინებულ შეველისავით, დასტოდნენ. ცოტა ჩავიარეთ, შეგვხვდა სხვა ნავი ქვევიდგან მომავალი. ექვსი კაცი წელამდი ტიტველები თოკებით ეწეოდნენ ნავს, გერანებოდათ ვინმე ცოდვილი მიჭყვთ საიქიოსო. შიგ იჯდა ვიღაც ბატონი, რომელიც აღმოჩნდა უფროსის აფიცრის ნაცნობი.

— ბათუმში რა ამბავია? ჭკითხა აფიცრამ და გაჩერა ქალაქის თამაშობა.

— სანუგეშო არაფერი. მხოლოდ აქაზის აჯანყებაზე ლაშარაკობენ. მგონ... მენაგებმა კვლავ გაჩერეს ჩვენი ნავი. გამომშვიდობნენ და გავცურდით.

დიდს წვალეხას და სანადობას ჭსწვევენ საბრალე მენაგებები. აქედამ კი ქეიფით მიდიან, მაგრამ იქიდან ამოსულა ვაი-ვაგლახია. ექვს კაცს ძლივს ამოჭყვთ, ისიც წევა-წევით.

ქალაქის თამაშობა ნავში დღესაც გაჩაღდა და ისე გატახრდა, რომ კაცი ცხადად ამოიკითხავდა ყველას შუბლზე — თუ ვის წაეგო და ვის მოეგო. ერთს მოეგო, უხაროდა, მეორეს წაეგო, ცუცხლი კვიდებოდა და ცხარობდა ცუცხლით სავსე სამოკარისავით, მესამეს არც უხაროდა და არც სწყინდა — არც მოეგო, არც წაეგო. წითელი, ლურჯი და ყომრალი ქალაქებით გაჭრეულა მოედანი. მენაგებმა, რომ დაინახეს, ბუბლები ანთათ. ერთმა ვერ მოითმინა და დაიძახა: ოჭა, ამთონი ფარა რომ მქონდეს, ჩემს ოღღუშაღს ეყოფათ.

— თქვენი ხონთქარი თუ ასე ზენგინის, დაჭა ამთონი ხარჯი რა უნდა გადაგასდევინოს, სთქვა ოსმანამ: მამურები რომ ასეთ ზენგინები არიან თვითონ, უფრო ზენგინი იქნება, დაჭა რად უნდა?

— რა ხარჯი, ძმანო? ბეერი ხარჯი ან გადაგსდებათ. რაც თქვენის სონთქარის დროს იხდიდით, იმასაც ახლა გადინდით, შეტს არა. იმიტომ ატეხილან აჭარელები?

— ეჭ, ბატონო, ონდან ნანი-ხარ! (იქიდან რა გამოვა) ქი ატეხილან! ჩვენმა ხონთქარმა ურუსს ვერა უყო, მაგათ— ის ჩვენ რა უნდა უყოთ. ჭამა კარეს საქმეს არ გვიშვებთ!!

— რა საქმეს გიშვებთინ?

— ნაბილემ (რა ვიცბ) ეს ცობრუთო, ეს ისარა ელა (ისე) არ წამოვალთ, რომ ჩვენი ყაბლები არ გამოხხრებოდნ. ისიც მოიგონეს— ქალების აღწერა ჩვენო მთლები ამბობენ, ქი ჭალა დასწერენო, ეიდა, შემდე ბუთუნ (სულ) ურუსეთში წაიყვანენ და იმათ მაგივრად ურუსულ მათუშვებს გამოგვიგზავნიან, როგორც ყანასის მანქანა ქნეს. ხარჯსაც ბეერს გადაგასდევინებენო. არ ვიცით, კალჭა, ჩვენო საქმე როგორ იქნება!!

— ებ უველა მოგონებულს ამბებია მეთქი...

— ოსმანა, თავი დაიკავე, ჩაღლამია (სვირთებიანო), — დაძახა მეორე თავიდან მენავემ: ნუ ლაშარაკობ.

ახა მობძანდით და ესენი გამტყუნეთ! ვერ ისინი ჩვენ არ გვიცნობენ და ჩვენ იმათ და ქამანდს კი ვისვრით...

შეგანხიეთ რომ ბათუმს მივუხსლოდით. მთები აქ უფრო მდებლობი არიან. ვიწრო ხეობა გათავდა. წინ გაკვეშალა კახაბერის მინდრები, რომელიც საამოდ მოფენილნი არიან მთების ძირებში. აქ ცხოვრობენ ქურთები, ესენი მისდევენ სიმინდის მოყვანას და ცხოვრობენ ზაწაწინა ხის სახლებში; ქურთისაგან ამთონი მარიაფათი! დმურთმან იცის, ესეც შეტია...

ავერ უამოხნდა ზღვა — ძლიერი სტიქიონი. ზღვის ნახვის სურვილი ჩამიკარდა გულში იმ ტკბილ — მოსაკონის დღიდან, როცა ჩვენმა მასწავლებელმა ავიხსნა პირველად ზღვის კითხვება, მისი ძლიერება და როცა პირველად გაგიგონე, რომ ჩვენი მტუტე-მწარე ცხოვრება ზღვას ემგზავსება!... დიახ, მინახავს ჩვენი ცხოვრების ზღვა, მაგრამ — ზღვა ინგლისის ნაგებით — არ შენახა. დიახ, შენახა, რომ ჩვენი ცხოვრების ზღვაში ბორბოტი კაცები ბორბოტით დატვირთულ ნავითა დაიარებიან და არ იღუპებიან, მაგრამ ნავი, — საზღვარგარეთის საქონელით და ადამიანებით სავსე, ჩემს თვალებს არ ენახა. კი შენახა, რომ ჩვენი ცხოვრების ზღვაში — ზვიროთებში „წვრილი“ ადამიანები ჩაღასავით ტოკიალობენ, კი შენახა რომ დაფურცავს ქონდრის კაცები თავიანთ არ-სანდო ნაგებით, რომლებსაც განსხვავებული სულ მუდამ თავს დასტრიალებს, მაგრამ ჰატარა მარადილში გაკეთებული ნავით ზღვის ტალღებში სიარული არ შენახა!... მადღობა დმერთსა, ესეც ვნახე. თუ არ მოკვდით ჯერ ბევრ რასმეს ვნახავთ!...

უფრო და უფრო მივუახლოვდით, უეცრად თვალო-სახელი გადიშალა და წინ გაკვეშალა ზურმუხტის ფერი ხალისა — ზღვა. მე, როგორც ზღვის უნახავმა, ჩემი უურადლება მივაქციე ზღვას და იმის უოკელს მოძრახას სვალს ვადეგნებდი.

— იმან, მიშველეთ! უეცრად დაივიძრა გერასიმამ, მე ამ ოკვიანდში ვერ შემოვალ! მეში...ნი...ანი! ვა, ეს რამოდენა უოცილა, ჩვენ უსუმანში შენახა, ასე დიდი როდი იყო! მეტყებით წავალ... თუმანი და ზუთი შაურდი რომ მომცეთ, მე ვერ შემოვალ...

— ფეხათ არ წავსვლება გერასიმ უარსადანინ, ტორმეტი ვერსტია, ათე მანეთი და ათი შაურციანოში მისცეთ, ცხენს ვერ იშოვნით.

— მამ რა ვქნა? ჭა? ტერ...სულუაწ!

— რა უნდა ქქმნა, ავერ მიგდივართ...

— არა, არა! მოდებო თვალებო ამიხვეთ, იქნება რომ არ დავიანახავ, ზუშინ არ შემეშინდეს!

ჩვენც ის გეინდოდა. ვნაზმა მარდად მოიხსნა თავისი მუდის უბაღასნი და მაგრად შეუსვია გერასიმას თვალები.

ჩვენმა ხარხარმა ერთი დიდი ფრინველების გუნდი დაიფრინა. ზღვის შესვალში ჭოროხნი განიერდებოდა. მარჯვენა მხარეს იშლება გძელი შინდორი, რომელიც მოკლებულია ტყეს, მხოლოდ ნაბუჩქნარებია სოფან. ზღვა ჯერ ჩვენს ნაგს არ კადრულობდა: რამდენჯერაც მენაკები იერიშით მივიდნენ — ტალღამ უკან მოაბრუნა ნავი. ბოლოს იერიში ძლიერი და საკრთო იყო, ტალღებმა თავი მოიხარეს და გზა მიჭირეს ჩვენს ნატარს და გამბედავს ნავსა. შევედით ზღვაში. რაგორც ბურთა ისე აქანეს და ათამისეს ტალღებმა ჩვენი ნავი.

კარგა ხანს ვაჩრეთ ზღვაში. ჯერ გავიარეთ ჩერქეზების სოფლის წინ. ვიარეთ ცოტა გიდეკ და მიველით ქალაქში. მივაღქეთ ზღვის კიდეც და რომ გადავხდით სმელეთსედა, მაშინ თავისუფლად ამოვი-სუნთქეთ, რასაკვირველია გერასიმას ცაღმოყვანსედა თავის წესი ავასრულეთ.

ვევლამ თავისი ბუნაკი მოხსნეს. მე კიდეც დამხვდა ქართული ჯანალებუდი ბუხარი და ქართული კეთილი გული.

ბათუმი მოსაწონი ქალაქია. განათლებულ ნაწილში სხვათ სწორე ქუჩებს, სამ-ოთხ სართულიან სახლებს და ვეველა ქუჩის თავზე გოსტინიცას — სასტუმროს. ის სემივიტოვი: რომელსაც ბევრს სხვათ ჩვენს სატანტო ქალაქებში, რომლებს გარების ზეიდამ აცინარზე. ჭხატვის შემწვარა ქათამი — იცებოთ ზეიით ამვერილი და ზედ ჩანგა-ლი დარტობილი, სარა ჭეჭეიანი ტბლები და გიბებოთ გულს აზბ-რევს — აქ გასტინიცად არიან წოდებულნი და მით ამართლებენ თავანთ მნიშვნელობას, რომ ქათამის და სოთლით მაგიერად შებღუკ აწერია „гастиница сномером“... ძველი ნაწილი წარმოადგენს თათ-რულს ტალახიან მიგრეხილდომორებს ქუჩებიან ქალაქსა.

ხალხის მადობა, ვაჭრობა სავმარისია. ჯერ ბათუმი ურმაა. მომავალში იმედია გაიზდება და ოდესსა და შემსგავსებდა. ვრცელი მდ-

დორი კახაბერაშვილი ნებას მისცემს მას — რამდენიც უნდოდეს ფეხები გაიჭიმოს. წინ ზღვა, უკან მწვერვალი აჭარის მთები ღამის სანახვად ხდიან ბათუმს.

ბათუმი პორტო-ფრანკოა, ესე იგი, იმისთანა ქალაქია, სადა „უფა-ტენტოდ“ ვეკლავთ მთავრობის ნაკს და ხალხს უფლება აქვს თავის უფლად შევიდეს... მაგრამ ეს წოდება მარტო დამოუყნაშია დამკვიდრებული, ქალაქშივე არ მიუხვდება, თუმცა არ გინდა კი, რა შემთხვევით, შეპარულა აქაურ გოსტინიცებში. გოსტინიცებში სუფევს და უფლება მისი გურთხეული არს! ამ პორტო-ფრანკოებში ვეკლავ კაცი შემოდის: მთვრალი, ფს.სული, ავი, კარტი, ქურდი, როსკიპი და პატიოსანი. თავისუფლობა და დაუდევრელობა სრულია. თუ კინდა პერანგა იარე — ხმის გამცემი არავინაა. აი მიუვარს ამისთანა ადგილი! თუმცა ოთხ-გედელ შუა ხარ, მაგრამ მაინც თავისუფლად ჭსუნთქავ?!
 მეტადრე „გოსტინიცა“ როსსიაში (მგონია), სუფევს! მეჩანტა-ქალები, როგორც ანდამანტი, ისე იზიდავენ ხალხს თავიანთის სტერიკებით — შიანურებით, სირინოზის ხმით და უჩუქნა თვალებით რამდენს ჩხუდ გულს ააოხრებენ და რამდენ ცარილს ვიბებს ცოცხს უსძენს!... წარმოდგინო, გურთხეული ქვრივის სიმღერა აესტრიელ ქალებადი მიხვებნილა, ისინი რა დაძახებენ: „კვრივი მივარს, კვრივი მე, კვრივი, იმის სულის ჩირიპე“ ან „მიუვარს კვრივის კიჩები, ნეტავ, რას მეპრანჩები“ უნებურად რაც ქვრივისა შეგვივარდუბათ!... ამ უკონობისა ღრთს ქვრივება გაიუფდენ, მაგრამ იმათი ხსენება და ფასი არ გაიუფდა. ნუ თე რუსოველის სიტყვები: „რა კი ტურჟა გაიუფდეს არა ღირდეს არა ჩირადა — არ უნდა გამართდეს?...“

მეორე დღეს ეაკადრდა. ბათუმს ნაღვლიანი ფერი დაეღო. ქარი, წვიმა, ტალახი, ადამიანები ერთმანეთში აიძვინენ. ზღვამ ხმელეთს ომი გამოუცხადა; გაჩნდა საშინელი ღელვა. გუშინდელი წინა-რი, დინჯი ზღვა; დღეს ეპრანჩებულა აქაფდა, საშინელის ხუდილი

მეორე დღეს ეაკადრდა. ბათუმს ნაღვლიანი ფერი დაეღო. ქარი, წვიმა, ტალახი, ადამიანები ერთმანეთში აიძვინენ. ზღვამ ხმელეთს ომი გამოუცხადა; გაჩნდა საშინელი ღელვა. გუშინდელი წინა-რი, დინჯი ზღვა; დღეს ეპრანჩებულა აქაფდა, საშინელის ხუდილი

და გზიანით, როგორც მსხეში სავარდნილი ღოში, ეცემოდა კიდებს, გეგარსებო ამდანი საუფროების მტყულობით მობესრებულა და განთაისუფლებას თხოულობსო; იმისი ტალღები, მთასავით ზე-აღმარ-თული, მძრობდნენ რისხვით და კვება-ქუხილით, მაგრამ რა კი ხმელეთს მოაწულებდნენ, თავს ძღვრდნენ ხმელეთის წინ და უკანვე შრებდებოდნენ, რადგან ერთმანეთს არ ეთანახმებოდნენ: მოზობდნენ ცალ-ცალკე, ამიტომ შუღამ მარცხი ამოჭსდიოდათ, მოჭსდიო და მოუგათ კიდვცა...

ბათუმი სავარდა გაღვალა. ჯერ მიიღეს ტელეგრაფმა, რომ „რიონი“ — ცენტლის-გეში გამოვიდა ფოთიდანო. უკადეს დანიშნულ დრომდე — არ განხდა; მოახლოვდა საღამო — არ არის „რიონი!“ არც „რიონი“ და არც იმისი ნატეხი! უგელას მიეცა შიში. საქმე იქნობამ-დი მივიდა, რომ ბეგრმა შენდობა შეუთვალეს ორას კაცს, ბეგრმაც გამოიტირა ნათესავები, და ბეგრმაც საქნელი. საეშმაკოდ, ტელეგრაფიც წახდა. ტეინ შემგროხალი კაცები შეხვდებოდნენ თუ არა ერთ-მანეთს, თვლებს აჭყეტდნენ და გამარჯვების მაგიერად — „რიონი“ შოვიდა?! ეკითხებოდნენ. აკერ ტელეგრაფისტი რომელიც ამისთანა გაჭირებაში უნდა გამოგადგეს — დღეს განზე დადის და ამისთანა კაცების დღეს უგელას ანუგეშებს სიტყვით — „Повреждение!“ სხვა რას იტყვიან, როცა მცირედ გაავდარდება თუ არა, ტელეგრაფის სუსტი ბოძები იწყობენ ტალახეში გორვას, როგორც რუსეთის მთვრალი მუფიკები.....

მართლა, ჩვენში განა იმისთანა საქმე არის, რომელიც არა ჭყარდეს! ან დაიბადება იმისთა საქმე, რომ მოლლა-მისრადინას ყირი-სავით გუდ-მოჭრილი არ იყოს!?... არა; სანამ ჩვენში არის საკუთა-რის ჯიბის თაყვანის-ცემა; ან სანამ იმისთანა „მოდან“ არ შემოვა, რომ ტანისამოსზე ჯიბე“ არ ეჭკროს — მანამ ასეთ ვიქმნებით, რო-გორც სულოფილკართ.

ქვს, სმას თავი დაჯანთობო, — რა ჩვენს საქმეა, ჩვენ ისევე „რიონი“ უკუბოთ შავ ცღვასი...

იმედი დარჩა «ბაბუშკა» — ცეცხლის-გემზედ. ორ-ჯერ გაგზავნეს
 სამუშაოდ. შირველზე კერაჟური კერა ქმნა. მეორე-ჯერ წავიდა და
 კიდევაც წამოიყვანა თერ-წასული უსასაყირები. მეორე და მესამე
 დღეს ჭაერი დაწუნარდა, დადინჯდა. ადამიანებმა იწუეს კასკასი — მეჩან-
 გე-ქალებმა — სიხარული და როკვა. მე წამოვედი ჩემს უდაბნოსკენ.
 ბათუმი დარჩა თავისის მხიარულის ერიო და აჭარიდგან გამოქცეუ-
 ლის მოხელეებითა.....

ს. ბაგრატიონი.

1878 წ.

ს. არღანუჯი.

ცხომეცხე და კანონი.

დასასრული მესუთე წერილისა *.

რა კი წესდება გამოაკლო სოფლის თვით-მმართველობიდან სოციურთი წოდებანი, სოფლადკე მცხოვრებნი, რა კი არ მიანიჭა მათ არა რაიმე სძა და ურუღება სოფლის გამკეობასა და წარმომადგენელობაში,—ამას, რასაკვირველია, ისიც ზედ უნდა დაჭყოლოდა, რომ ისინი სოფლის მმართველობის ქვემდებარეობითაც განკითავისუფლებინა. ასეც ძოახდინა, 23, 36, 39 მუღხთა ძალითა უველანი ვინც კი გლეხ-კაცობას არ ეკუთვნის—თავადნი, აზნაურნი, მღვდელი, დიაკვნები, მოქალაქენი, სოფლად მოვაჭრენი, მესატრანსეების წინა-მოსამსახურენიც კი—თავისუფალნი არიან სოფლის სამმართველოს გამგეობისაგან; გერც სოფლის უფროსი მოხელე—მამასახლისი, გერც სოფლის სსსამართლო მათ გერ შეეხებიან. ამით წესდება ხელ-ფეხი შეუგრა სოფლის მმართველობას; ამით უარ-ჭყო მეორე ძირეული კანონი თვით-მმართველობისა, სახელდობრ იგი რომ ადგილის სამმართველოს ხელ-ქვევით უნდა იეგენ უველანი, ვინც კი სამმართველოს წრეში ჭსტხოვრებს; ამით უარ-ჭყო პირადი თანასწორობა კანონის წინაშე, თანასწორობა, რომელიც სულა და გული უოკელის წუობისა და ნამეტნავად თვით-მმართველობისა. უამისოდ თვით-მმართველობა უქში სიტყუას, უნაყოაუო ხეა უამისოდ სოფლის სამმართველო თავის დღეში გერ მოიხოკებს მცხოვრებთა თვალში იმ პა-

*) ჟურნალი „ივერია“ № 1.

ტივს, რომელიც სანატრელია და ურთმლისოდაც მისი წარმატება და სიკეთე შეუძლებელია.

24 მუხლი წესდებისა მამასახლისს, ესე იგი, უფროსს სოფლის მოხელეს კალად ჭსდებს წესიერება და მშვიდობიანობა არავის არ დაარღვევინოს, ადამიანთ და იმისი ქონება ავ-გაცობისაგან დაცულ ჰქონს. თუ ამ გვარებში დამნაშავეა გლეხ-გაცი, მამასახლისს გზა აქვს გახსნილი მშვიდობიანობის და წესის ადგენისათვის. მაგრამ დანა-შაულობა განა გლეხ-გაცის აუცილებელი თვისებაა? სხვა, არა-გლეხი, სოფლად წრეში მცხოვრები არ არის მითამ საშიშარი წესისა და რი-ვისათვის, ადამიანის მშვიდობიანობისათვის, მის ქონების ხელ-უხლებ-ლობისათვის! რა უნდა ჰქმნას მამის მამასახლისმა, როცა ამ გვარებ-ში დამნაშავედ გამოდის არა-გლეხი? წესდების 23 მუხლის ძალით გულზედ ხელი უნდა დაიკრიფოს და სერიუს უფროსს. ამისთან უღო-ნო მოხელეობას რა პატივი უნდა ჰქონდეს ხალხის თვალში და რა ზედ-მოქმედება გლეხ-გაცზედ, თუ სხვაზედ?

სოფლის სასამართლოც ამ დღეშია. მას წესდების ძალით ხელი მიუწვდება მარტო გლეხ-გაცზედ. თუ გლეხ-გაცმა დააშავა რამე, წაუხ-დინა რამე ვისმეს, ან პირობა არ აუსრულა, ყველას სოფელში მცხოვ-რებს! თავადს, აზნაურს, მღვდელს, დიაკვნს, მეღუქმეს, ნება აქვთ იქაც თვალ-წინ უხარჯოდ, მოუტყენულად სოფლის სასამართლოს შემ-წეობით გადახდევინოს გლეხს სასჯელი, თუ საზღაური და თუ არა-გლეხმა გლეხს დაუშავა რამე, წაუხდინა, პირობა ან აუსრულა, საწ-ყადი გლეხი იძულებულია. ათს, ოცს, ოც-და-ათს ვერსტზედ გაიქცეს, მომრიგებელ-მოსამართლეს მიჰმართოს, რამდენიმე დღე წასვლა-მოსა-ულაში დაჰკარგოს, მერე რამდენიმე თვე საქმის გარჩევას ელოდოს, მერე კიდევ დაიბარონ, ფიდეგ მოჰსცდეს რამდენიმე დღე, წასვლა-მოსაგულში, ჭამა-სმაში ტყუილ-უბრალო ხარჯი გასწიოს. ეს უოვე-ლი იმისთანა შიში რამ არის გლეხისათვის, რომ მის გამო გლეხი უფრო ხშირად იძულებულია თავისთა დანაგერა არა-გლეხისაგან გულში გაბოროტებით ჩაიმაწოს, ხელი აიღოს საჩივარზედ, გული აიყაროს

კანონსკადაცუკ რაზმელიც მისთვის ისე მიუწოდებელია, როცა დიდო
 ჭსნაკრავს, გუფი აიყაროს თავის სამმართველოზედაც, რომელიც
 უღონოა დიდის წინაშე, რა წარმომადგენელია უფლებისა იგი წეობა,
 რომელსაც ხელთ მიუძღვინ მარტო გლეხ-გაცსუდ, ამ დაბაღ-ღობუო
 ზედ და აწა-გლეხის წინაშე კი გულზედ ხელს იგრეოს! რა წარმო
 მხდგენელია უფლებისა იგი წეობა, რომელიც დიდის წინ ნაწინადაიქ
 ტევა ხელზე და დაბლის წინ ტეცხლად! რა ზატვიით უნდა უფურებ-
 დეს გლეხი იმ მმართველობას, რომელიც დიდისაგან გაჭარბუფას აწ
 ესაწმლება, აწას შეუღის და რომელიც დიდისათვის კი თავს ცამოი
 დებს ხელზე, როცა ზატრისაგან გაუჭირდება რამ! რა ზატვიით უნ-
 და უფურებდეს გლეხი იმ მმართველობას, რომელიც ხმას აწ იღებს
 უღონობით, როცა გლეხს თუზატრუნიად ხდის აწა-გლეხი და როცა კი
 აწა-გლეხს უზატრუნიება მიადგება გლეხისაგან, მასინ კი ძალსა და
 ღონეს იხენს? ან თუითონ სამმართველომ როგორ აღასრულოს 24
 მუხლის მოთხოვნილება, როცა სოფელში იმისთანანიც არიან, რომ
 მელნიც სოხელის მმართველობას აწ ეხელქვეითებიან?

წინადაც მოუთხისკენება და ესლაც ვიძეოკრებთ, რომ შეუძლებ
 თვით-მმართველობას საზოგადოდ და სოფლისას ეკრძოდ რნი მხარე
 აქვს: ერთი მთავრობითი, მეორე — საზოგადოებითი; პირველით სოფელ
 ღის თვით-მმართველობა მთავრობის პირველ-წყობის ორღანოა, მეორ
 რით — საზოგადოებისა, სოფლისა; პირველით უმსახურება სახელმწი
 თის, მეორით — საზოგადოების; პირველით წარმომადგენელია სო-
 ფელში მთავრობისა, მეორით — მთავრობაში სოფლისა. წინად (ეურ-
 ნლარ რეფერია № 1) გასინჯული გვაქვს სოფელს თვით-მმართვე
 ლობა რამოდენად წარმომადგენელია ჩვენში სოფლისა, საზოგადოე
 ბისა; ჩვენ იქ ის აზრით გამოვთქვით, რომ ჩვენ სოფელს თვით-
 მმართველობითი წეობა წარმომადგენელია მარტო ერთის წადების
 და აწა-მთელის სოფლის საზოგადოებისა; მთავრობითი მხარეც
 რომ გვაუსინჯოთ ჩვენს სოფლის მმართველობას აქაც ბევრს საუ-
 გუმეს ვერას ვიძეოკოთ

მთავრობითი მხარე თვით-მმართველობის იმით არის შიშობიანი საზოგადოებრივ უკუღმართობას და გლეხობისთვის საკუთრივ, რომ ამ მხრით სოფელს თვით-მმართველობა მასობრივი მთავრულია მისი, მისი ადამიანობისა, მისი ღირსებისა, მისი პატივისა და ქონებისა. რაკი ზემოხსენებულთა მუხლთა (23, 36 და 39) ასე შემოატყვევებენ თვით-მმართველობას, სახარბიულო რაღა დარჩა გლეხს თვით-მმართველობაში? რაც მასთვის სასურველი იყო, ის ჩამოტყვევებული მთავრობითსა მხარეს თვით-მმართველობისა; სხვა, ამ მხრის რაღა დარჩა თვით-მმართველობაში გლეხ-კაცს სახარბიულო და ხელ-შოსაჭიდი? არაფერი. თვით-მმართველობა შეიქმნა მხოლოდ ორჯანად, რომელმაც აღსრულებასში უნდა მოიყვანოს ყოველი ბძანება უმადლესის მთავრობისა, აბეჭდოს ხელის, ხარჯი ახდევინოს და სხვა ამგვარი, ესე იგი, რაც გლეხ-კაცს სამშობლოდ მიანიჭა, იმაში ძალა უნდა დაატანოს. და მართლაც ამის მეტს არც არას აკეთებს სოფლის სამმართველო, და არც არავინ ნაღველთს რომ მეტი რამ გააკეთებინონ. ამის გამო ამ მხრით სოფლის სამმართველო გლეხ-კაცს მარტო მარტოს უფროსის ჯობად მიანიჭა, რომელიც დღე მუდამ მის სახლის დირექტორად მიუღებულა და არა მთავრობითის ძალის წარმომადგენელად, რომელმაც მთავრობის ნებაც უნდა, ასრულოს და ჩაგრულთაც მთავრობა გაუწიოს ყველგან და ყოველის წინაშე. ამ სახით, ჩვენს სოფლის თვით-მმართველობას უკეთესი მხარე ჩამოეცა და მარტო იმ კვლში ჩადგა და გაისისწორება, რომლითაც იგი უფრო ნაკლებს სანდობდა გლეხ-კაცისათვის. რაც უნდა იყოს, კაცს ყოველთვის ენდობება, რომ თავში სხვაში ჯობს პატარა მხრის იყოს და არა ცხვირ წინ, რაკი უმისობა შეუძლებელია.

ამიტომაც გლეხ-კაცი ეკარგება ანაწილს თავის სამმართველოს, რომელიც მისთვის ყველგან არ არის გამოხატეტი არც ფარად, არც ხმლად; ამიტომაც თავის სამმართველოს მოხელე კაცი და თვითონ განიხილავს მისთვის ჭკობის მოტონილი, რომ მარტო მე მადინოს ცხვირში მმართველობა დაუშვებო, ან როცა სახელმწიფო სუამსახურ-

ზედ უკან დავიწყო, წაღვანაც არც მოხელე და არც კანონი მოსახლე და მივარკველად არ გამოჭსენინა; ამიტომაც იმედი აქვს აყრილი კანონზედაც, მის ძლიერებაზედაც, მის მიუდგომელობაზედაც; ამიტომაც იგი ისე გულ-გრილად ეკიდება მოხელეთა არჩევანის საქმეს: მისთვის სულ ერთია ჰეზია იქმნება თუ დათუნა. მე ხომ ჩემი ხარჯი და ბეგარა არ ამცდებია და გაჭირებაში კიდევ არც ერთს შეუძლიან შეეღა, არც მეორესა, ამბობს გლეხი.

ამ სახით, ჩვენს თვით-მმართველობას სოფლისას ჩამოთლილი აქვს ის მხარეც, რომლითაც იგი წარმომადგენელი უნდა იყოს საზოგადოებისა, ესე იგი, მთელის სოფლისა და ის მხარეც მთავრობითის წარმომადგენელობისა, რომელითაც იგი უფრო სანატრელია გლეხ-კაცობისათვის. ჩვენმა წესდებამ თუმცა კარგა ფართო მოკედანი შემოუხსნა სოფლის თვით-მმართველობას სავარჯიშოდ და სამოქმედოდ, მაგრამ თვითონ ფალავანს კი ხელ-ფეხი შეუკრა; ამიტომაც ჩვენს სოფლის თვით-მმართველობა ასე უნაყოფია, ასე უმოქმედია იმ სიკეთისათვის, რომელსაც ყოველი კაცი სამართლიანად გამოელოდდა თვით-მმართველობისაგან.

სიკეთისათვის ხომ ასე ფართო-მოკვეთია ჩვენის სოფლის თვით-მმართველობა, ბოროტისათვის კი ფართო გზა აქვს. თუ ვინცოცაა სოფლიში მოხელეა, მკალითუბრ, მამასახლისმა, ნაცვალმა და მოსამართლეებმა ვნება რამ მიაყენეს სოფლის მცხოვრებსა, ამგარად უკანონობა გაუწიეს სოფელს საზოგადოდ, ანუ თვითვე უღს მცხოვრებს ჩაღკუდ, ვნებულს ნება არა აქვს, ჩვენის წესდებით, საზოგადო სამართლის წინაშე იძიოს თვისი დანაკლისი, ნება არა აქვს საზოგადო სამართლით ქსდევნოს დამნაშავეს და ბოროტ-მოძქმედს მოხელესა. 72 და 73 მუხლისა წესდებისა ამბობს, რომ ყოველი სამართალი ამ კვარკებში უნდა მიიზრთოს მასრის უფროსისადმი და თუ იგი დანახავს, რომ მოხელე კაცი ღირსია სამართალში მიტევისა, მხოლოდ მაშინ უნდა მიეტყოს მოხელე სამართალს. სოფლის მოსამართლეებს კი სამართალში აძლევს მართო გუბერნატორი ისიც მასრის-უფროსის წარდგენითა. ჩვენს წესდებს დავიწყებული აქვს, რომ

მანრის-უფროსიც და სოფლის მოხელეც ორივე ერთ-გვარი საფუძვ-
რები არიან ერთისა და იმავე კიბისა; ორივესათვის ერთ-ნაირად
სასურველია, რომ უფლების წინაშე ყოველივე მტყუანი იყოს. თუნდ
ეგვედ არ იყოს, ის კი ცოცხან, რომ ხშირად სოფლის მოხელე და
მანრის-უფროსი ერთმანეთს ხელსაჭინებენ, ერთმანეთს გადაებმან
ხელზე უსურვანზივართა ამატომაც სოფელი არ არის, რომ არ უნი-
ვოდეს მოხელეთა აკაკობას, მაგრამ ახა ბევრი მაგალითია რომ მო-
ხელე სამართალში იყოს მიცემული? ამიტომაც მანრ-მგებლან სოფ-
ლის მოხელეთა თითქმის სრულიად გაუქმებულა. ამ სახით დარ-
ღვეულია მესამე ძირეული კანონიც თვით-მმართველობისა, სახელდობრ,
ისა, რომ ყოველივე თანამდებობის მექანი კაცი მანრ-მგებელი უნდა
იყოს საზოგადო სამართლისა და სამჯავროს წინაშე და არა წინაშე
თვისთა უფროსთა. ეველან უნდა ქქონდეს ნება, მოხელეთა უფროს-
ის დაუკითხავად, ქსდვენოს ბოროტ-მოქმედს მოხელეს საზოგადო
სამართლით და იპიოს მისტან ყოველივე უგანონოდ დანაკლისი.

ამ სახით ჩვენის სოფლის თვით-მმართველობას ოთხიდან სამი
უმთავრესი საფუძველი თვით-მმართველობის აგება: 1) ხმა და არ-
ჩვენის უფლება უნდა მინიჭებული ქქონდეს ყოველს ადგილობრივს
მცხოვრებს, — და არა აქვს; 2) ადგილობრივ სამმართველოს ყოველსა
ფერში ეველან უნდა ექვემდებარებოდნენ, ვინც კი მის წრეშია, —
და არ ექვემდებარებიან; 3) ყოველივე მოხელე მანრ-მგებელი უნდა
იყოს ყოველის წინაშე, ვისაც რასმეს დაუმაკებს, და უნდა იდევენ-
ბოდეს საზოგადო სამართლით და არ იდევენბა. მეოთხე საფუძველიც
თუ დარღვეული არ არის მთლად, შერყეული კი ძალიან არის, სა-
ხელდობრ, მით რომ ადგილობრივ მოხელეთა და მოსამართლეთა
ეველა სოფელში მცხოვრები ბინადარი არ ირჩევს და ირჩევს მხო-
ლოდ უღებო ცალკე კომლად კამრალის აღწერაში ხსენებული.

ყოველ ამის გამო ჩვენის სოფლის — სამმართველო და მისნი
მოხელენი მოღონის ბრმა-მსახურებს და დარჯებს უფრო წარმოდ-
გენდენ, ვიდრე სოფლის საზოგადოების ინტერესებს. ამას ისიც

დაუმატეთ, რომ პირველ ხანებში და ბევრგან ესლავ ზენის სოფლის მმართველობას იმისთანა მასრის მოხელენი შეხედნენ, რომელთაც გაუნათლებლობისა და სიბრყულისა გამო არ ესმოდათ სიკეთე თვით-მმართველობისა და ვისაც ესმოდა, თვალში ერთირობოდა, როგორც მის უფლებების მოცდე რამ. და რადგანაც მასლობელნი მწვერთველნი სოფლის სახდის მოხელეობისა ისინი იყვნენ, რასაკვირველია, სოფლის სამმართველოში მხარეს უფრო გაუპრტყელებდნენ, რომლითაც იგი მათთვის უფრო გამოსადეგი, უფრო სახეირო იქნებოდა და უფრო სასურველი მათისა პატივ-მოყვარეობისათვის და თავ-მოწონებისათვის. ეგრეცა ჭქმნეს. მათ სოფლის სამმართველოს ჩამოატაღეს ის მცირედი საკეთილ საზოგადოებრივი, რომელიც ნაპერწკაფსავით ბუფტავს წესდების ზოგიერთს მუხლში და შეჭქმნეს იგი მარტო დაბალ საზოლიციო ღრღანოდ. ამ სახისა ესა ზენის სოფლის სამმართველო. დღესაც იქამდინ გაუპატიურებულა სოფლის სამმართველო, რომ გლეხ-გაცი მინამ სოფლის სასამართლოში შევა, ჯერ საჭიროდ ხედავს მასრის უფროსთან გამოიქცეს და ამსუბა ჭსთხოვოს სოფლის სასამართლოში საქმე გამიჩიოსო. მასრის უფროსებიც ამდევნ ამისთანა ბძანებეს, თითქო, თუ არ მისის ბძანებით სასამართლოს ნება არა აქვს საქმის განხილვაში შევიდეს. ამისი მაგალითი ერთი და ორი კი არ არის, ეს თითქმის უველგან ჩვეულებად მრადებინეს გლეხ-გაცს. აი სადამდი ვაიწვდინა ფეხი და ხელი მასრის მმართველობამ, რომ თვირონ თავი აიმაღლოს, ხალხის თვალში შირს დაჭსტეს სოფლის მმართველობა და თავის უფროსრილ უმად გაიხადოს. ჩვენ ამის დადრ ვამბობთ რა უპატიურად ექცევიან თვითონ სოფლის მოხელეებსა. მამსახლისი, სოფლის მოსამართლე, რომელთაც თვითონ ბისმარგიც ვი საჭიროდ დაინახავდა ხელი გაეწოდა როცა შეხედებოდა. ბევრჯერ მინახამ, რომ მასრის უფროსებს ჩაფარს მათრახის წინ გაეგდოს. თვითონ მასრის უფროსი როგორ ექცევა ან ერთს, ან მეორეს, — მაგას ნულარ გვეით ხავთ. ერთის სიტყვიით — სოფლის მმართველნი, სოფლის ამოწველნი კაცნი, სოფლის წარმომადგენლნი დღეს მასრის უფროსის და პრისტაგების ბიჭებათ არიან და არა მოხელეთ.

... ეს არის ქმთავრისი მიზეზი, რომ გლეხ-გატობა არა ჭკმნობს და არც განთავსების თავის სამმართველოებსაც არა რაიმე სიკეთეს და ეგველა იგი არც თავისად მიიჩნევს; აი ეს არის მიზეზი, რომ სოფლის სამმართველო უოკელ-მხრივ დონე-მინდვლია სიკეთისათვის; აი აქ არის სათავე იმ სამდურწავისა, რომელიც უოკელ-მხრივამ ისმის სოფლის სამმართველოებს და მის მოხელეებს; აი ეს არის მიზეზი, რომ სოფლის მმართველობას კაი კაცი ერიდება და მოხელეობას არა კისრულობს; აი ეს არის მიზეზი, რომ გლეხ-გატობა თავს არ იცხელებს კაი კაცი ამოვირჩიოკო და თვითონ აწიკვანიც თამაშისთვის მოგონილი ჭკონია.

ჩვენ საქმდის განვიხილოთ საფუძველნი თვით-მმართველობისანი და მძღვებისამებრ ვაჩვენოთ, რომ იგინი უარ-ყოფილნი არიან ჩვენს წესდების მიერ; ესეა იმას გარჩევას შეუდგებით, — მაგ სახის წესდება ცნობიერად მანც შეუფერეს თუ არა ჩვენს ცხოვრებასა და თვითონ საქმინ მოთხოვნადებსა.

ჟურ პირველად ვიტყვიან ისევე თუ რა არის მიღებული საფუძველად სოფლის საზოგადოების შედგენისათვის, სახელდობრ, რის ძალით უნდა შემოეკლას წრე იმ ადგილს, რომელიც ერთს სოფლის საზოგადოებას შეადგენს. 2 მუხლი წესდებისა ამბობს, რომ სოფლის საზოგადოება უნდა შექმნას უოკელ გლეხთაგან, რომელნიც ერთს სოფელში ჰსცხოვრობენ. აქ საფუძველი ცხადია და საბუთიანიც ხოლო საქმე იმაძია, წერხლმა სოფლებმა რა ქმნან? 3 მუხლი წესდებისა ამბობს მხოლოდ, რომ წერილი სოფლები ან მიეწერებიან მახლობელს საზოგადოებას, ან ცალკე საზოგადოებას შეადგენენ. გინ უნდა ჰქმნას ეკა? თვითონ სალხმა? არა. ამ ორივე შემთხვევაში განკარგულეა შეინდობაო გუბერნატორსაო, რომლის წარდგენაც ამ საგანსად დამტკიცებულ უნდა იქმნას მთავარ-მმართველის მიერ. ხოლო რაზედ უნდა დაშვარდეს გუბერნატორი, წესდება სრულიად არას ამბობს, თითქო ეს ისეთი უმნიშვნელა საკანი იუოს, რომელიც

შეიძლება თვითონ მცხოვრებთ არ ეკითხოს და უცხო კაცის ნება-
ყოფილობას უდ მიეკლას, მაშინ როდესაც ამასეა დამყარებული შინა-
განი ძალი და სიმტკიცე საზოგადოებისა. ჩვენში ხშირია წვრილ-
წვრილი სოფლები. ზოგჯერ ამ წვრილ სოფლების ისეთი მტრობა და
დავა აქვთ მამულეებსად, ან ერთმანეთშია, ან დიდ სოფლებთან,
რომ მათი შეერთება ცუცხლისა და წყალის შეერთება იქმნება ერთმა-
ნეთის დასაშრეტად. ასეც მოხდა ბეგრგან, იმიტომ-რომ მარტო საას-
ლოვის ძალით მოახდინეს სოფლების შეერთება და უფრო არ ათხო-
ვს სხვა ადგილობრივს ვითარებას, რომლის მტოდნენი—როგორც
მოგეხსენებათ,—ჩვენში ძალიან იშვიათნი არიან მთავრობის მოხელე-
თა შორის. დღესაც ბევრი ასე დარღვეული სოფლის საზოგადოებაა
ჩვენში და აქამომდე არავინ არ გამოჩენილა, რომ ამას უფრო ათხო-
ვოს და წამალი დაჭსდოს. თუნდ ესეც არ იყოს, რამდენი პატარა
სოფელია დიდ-სოფელსად მიწვრილი და მისგან ჩაგრული, რადგანაც
პატარა სოფლის ხმა სოფლობაში ხმაა მღალადებული უდასხოში და
სხვა არაფერი: რას გააწეობს ბევრთან ცოტა? ესეც ვინ წვრილ-სოფ-
ლებისათვის გასაჭირი, რომ ძალიანაც უნდოდეთ ცალკე ყოფნა, ვერ
შეკლებათ, რადგანაც წესდება ჯალად ჰსდებს იყოლიონ მოხელენი
არა ხელეობის კაცისა. ამოდენა მოხელეებს სად გაუძღვება პა-
ტარა სოფელი?

სოფლის სამმართველოს შეადგენს: სოფლობა (сходъ), მამა-
სახლისი და სასამართლო. ჩვენი წესდება ვერც თვითონ საქმის მი-
ხედვით, ვერც ჩვენი ცხოვრების შესაფერად ვერ უხაზავს თვითვე-
ულს. მაოგანს მათდა შესაბამის მოკალეობასა. სოფლობის მოკალეობა
სრულად ცადმოღებულია რუსეთიდან და რაც ჩვენში სასამართლოს
უნდა ეგუთვნოდეს, ის შურსად აჭვიდეს სოფლობასა, მაგალითებრ,
11 მუხლმა კალად დაჭსდო სოფლობას, რომ ვაჟს გლეხთა შორის
მან მოახდინოს ამას თავისი საბუთი აქვს რუსეთში, თუმცა არც
ძალიან ბევრი, — რადგანაც იქ სოფლის მმართველობის დედა-ბოძად
უკვე სხვაში მიღებულია სასამართლო მკვლამელობა მანისა და მას-

სადმე ყოველი ცვლილება მიწის-მფლობელობის შესახებ, ყოველი ცვლილება პირადი თუ ოჯახობრივი ცნობად თუ ბევრად იქ მთელს საზოგადოებას შეეხება. ჩვენში ეგ არ არის, ჩვენში კომლუელი გერმანიის მფლობელობაა. აქ გაურა გერმანიის ინტერესს შეადგენს, ამიტომაც იგი მაუწყებელი მოვალეობაა სოფლის სასამართლოსი და არა მრავალ ხმობანის სოფლობისა, რომელსაც გლეხთა გაურაში არც მწვადი ეწვის და არც შამფური, ვისაც ცნობილი აქვს ჩვენის გლეხ-გატის ოჯახობრივი ვითარება, ვინც როდესმე დასწრება სოფლობას საზოგადოდ და ჩვენსას საკუთრივ, ის ადვილად მიხვდება რომ სოფლობას არას გზით არ ძალუძს გაჭყაროს. იუნდ ერთი ოჯახი, მთელს ერთ წელიწადსაც რომ თავი იცხელოს ავი არცა გეგონია, რომ სადმე ამისი მაგალითი მომხდარიყოს. მაგვარა ცაურა ვერც კი წარმოუდგენა ჩვენს გლეხ-გატობას და თავში ვერ მოუთავსებია, რადგანაც მართლა და მოუთავსებელია. ამის გამო ერთი დიდი ინტერესი ოჯახობრივი დაუმყოფილებელი ჩნება ჩვენს გლეხ-გატობას და თუ თვითონ გასაყრელნი ერთმანეთში ნება-ყოფლობით არ მორგდნენ, განონიერი გაურის გზა სრულად მოსპობილი აქვთ, სამდენი შუღლი, შუღლი და უბედურება მოსდევს ხოლმე ამას, — ეგ ჩვენმა სისხლის სამართალმა კარგად უნდა იცოდეს, იმიტომ რომ მაგალითები თვალ-წინ ბევრი აქვს.

რაც შეეხება მამასახლისის და სოფლის სასამართლოს მოვალეობასა, აქაც ერთი რამ დიდად შესანიშნავია და საკვირველი. სოფლის სასამართლოს და მამასახლისის მიზომილი აქვთ უფლება ბრალეულ გლეხებს სასჯელი დასდონ, ხოლო წესდება დავიწყებია განესაზღვრონ რა დანაშაულობა ეხელ-ქვეითება მამასახლისის და რა სასამართლოს, ორივესათვის ერთს სიტუვას ხმარობს — წვრილმანი დანაშაულობა (маловажные проступки). 27 მუხლი ამბობს, რომ მამასახლისს ეძველება იმისთანა წვრილმანი დანაშაული, რომელსაც სასჯელად მოსდევს ორის დღით სასოფლო სამუშაოდ დანიშნაო, ანუ ერთი მანეთი ჯარიმაო, ან ორის დღით დამწყვე-

კოა, სხვა უდიდეს სასჯელთა დანიშვნა კანსოიელის სასამართლოს საქმეა. ამის მეტი სხვა არა რაიმე საზღვარი არ დაუდვია წესდების სასამართლოსა და მამასახლის შორის. არსად ჩამოთვლილი არ არის, რომელს დანაშაულობას მოსდევს ორის დღის მუშაობა, ერთი მანუთი ჯარიმა და ორის დღით დამწუვდება და რომელს ამაზედ უმძიმესი. ზსე რომ მამასახლისმა თუ მოინდოვას, არც ერთს სდანაშაულო საქმეს არ მიასწვიენებს სოფლის სასამართლომდე, უოკელს საქმეს თავის ქვემდებარედ გახდის, იტყვის, ამაზედ მეტი სასჯელი არ მკისდევსო ამ დანაშაულობასაო, რადგანაც სხვა რომა დანაშაულობისა, თვითონ დანაშაულობის თვისებაზედ დამყარებული, წესდების დავიწყების მოესსენებინა. ცხადია აქედამ რწმოდენა ბოროტ-მოქმედება შეუძლიან მკანდინოს მამასახლისის ნება-ყოფლობაში, თუ ვატარა მოსურსებულნიც არის. საჭიროა სახელდობრ ჩამოითვალოს თვითჟეული დანაშაულობა მამასახლისის საკუთნი ცალკე და სასამართლოსი ცალკე და უფრო უკეთესი იქმნება, რომ მამასახლის ჩამოაცალონ უფლება სასჯელისა, რადგანაც ეს სასამართლოს საქმეა და არა ხელთ-უფლობისა.

სამოქალაქო საქმის უარჩევანში მამასახლისის არაფერნი უფლება არა აქვს, და საბუთიანადაც ხოლო აქაც ჩვენის ფიქრით, წესდების დავიწყებული აქვს ჩვენის გლეხ-კაცის ვითარება. სოფლის სასამართლოს მინდობილი აქვს განარჩიოს უოკელივე საქმე ქვემდებარე გლეხთა შორის, როცა სდავო საგანი ათის თუმნის ღირებულებას არ აღემატება. ამ საზღვრამდე იგი უოკელს საქმეს საბოლოოდ ჰსწევს. ასე რომ უმადყოფილო გლეხს ნება არა აქვს სდამე სსნიკარი შეიტანოს სოფლის სასამართლოს გადაწყვეტილობაზედ. ეს მეტად შიში რამ არის გლეხ-კაცისათვის? ამირად გლეხ-კაცს სულ ერთიანად მოუშლის ხოლმე სინას არამც თუ ათის თუმნის ზღვევანება, არამედ ნაკლებისაც და რატომ არ უნდა ჰქონდეს ნება, რომ გადაწყვეტილება, რომელიც უმართლად მიანიხილს რომელსაც ამოღენი ვნებან შეუძლიან შეაყენოს, ხელახლად გასინჯოს უმადელის შო-სამართლის? ამას არა წოდების კაცი მჩაგლებული არ არის, გლეხის

მეტი, გლეხისა, რომელიც უკვლავად უჭირავს მეტად ჰესტორიებს გულ-
მოდგინეს, განათლებულს და კეთილ სინიდიისაანს მოსამართლეს და
უკვლავად მეტს განსაჯდეღია, რომ საქმეს რიგაინად ვერ გაუჩვენებენ,
რადგანაც ვერც თვითონ არის რიგაინად საქმის ამხსნელი და მოსა-
მართლდაც თავისებურ ბნელი და უვიცი მოხელენი ჰყავს. ჩვენ ამით
იმისი თქმა კი არ გვინდა, რომ სოფლის სსამართლო გაუქმდეს.
ჩვენ გვსურს მხოლოდ, რომ რომელი საქმეც ერთს თუმანსად მეტს
იძიებდეს, გლეხს ნება ჰქონდეს იმ საქმის თაობაზედ გადაწყვეტი-
ლება სოფლის სსამართლოსი უმადლესს სსამართლოს ხელმეორედ
გასინჯოს. ამ გვარ სსამართლოდ უნდა იქმნას მომჩიებელი მო-
სამართლე სოფლს სწავს უკვლავად და სხვა რიგითი შრომელი და დადგინ-
ლი და არც ისე რთულად უნდა ჩვენ შიშობდეს.

ჩვენ მარტო უმთავრესნი საკულუ-ოვანება ფრჩხვით ჩვენის ებრედ
წოდებულ თვით-მმართველობისა და სოფლის სამმართველოს წესდებისა.
ჩვენ გვინდა რაც ვსთქვით, ეგრე სამყოფი საბუთი იყოს რომ ხელ-
ახლად კადისინჯოს უოველივე კანონ-მდებლობა ამ საგანზედ, თუ სოფ-
ლის კეთილ-განწყობა ვისთვისმე სსსურველია და ვისთვის არ უნდა
იყოს სსსურველი! ეს კია რომ მარტო სოფელი, როგორც ნაბო-
ლოვანი რეალი რთულის ჯაჭვისა, ვერ ასაზრდოებს თვით-
მმართველობას თუ მარტო სოფელში დაიწყება და სოფელშივე
ჩაწყდება. სოფელს მარტო უნდა მოჰყვეს, მარტო გუბერნია, როგორც
ესლა რუსეთშია. ხოლო სხვა წესით და სხვა რთად უნდა მოწყოს
ჩვენში ეს საქმე.

ილია ჭავჭავაძე.

ტ. იუკოლის კომპოზიციონერის *).

(მოთხრობა ალფონს ლოესი.)

ეს იყო პატარა მედაფე აფრიკის ჯარისა. სახელად ერქვა კადური და იყო იმ ტიურკოსთაგანი, რომელიც ლენერალ ვინტას მხედრობას მიჰყვებოდა. მან გამოიჩინა მთელი ომიანობა ვინტას-ბურლიდამ მოყოლებული შამშინიამდე, ჩიტსაგით დაფრინავდა ერთ ბრძოლის კვლიდამ შეორქმდე, და ისეთი ცოცხალი და მარდი იყო რომ ტყვიამაც არ იცოდა საიდან მიჰკარებოდა. დადგა სამთარი, და ამ აფრიკელმა, ომის ცენტლში ნამყოფმა და გამოვლილმა ვერ აიტანა სიტუაციის უარყოფლობა, თოვლში უძრავად დგომა: ერთს დილას ანგრიისას. ჰვოკეს ბოი მარნის წყლის ნაპირას ფეხებ დამძვარი და სიტვივისაგან მოკვდინებული. დიდ ხანს მოუწინა სამკურნალოში წოდებულა ვინტასე ჰიკველად.

დაღონებული და უნიკარი, ვით სხეული ძაღვი, მტკანარის თქალით იუერებოდა გარშემო. თუ დაეღაპარებოდა ვინმე, გაიღრიკებდა და კბილებს წამოჰყრიდა, მეტი კი ვერა შეეძლო რა, რადგანაც ჩვენი ენა არ ესმოდა. გულის გასართობად ვადურს ჰქონდა მარტო დაფი. ხანდახან, როცა კადური მეტის-მეტად მოწყენილი იყო ხალხზე, მიუ-

*) კომუნელებს უწოდებენ იმ რევოლუციის მოღვაწეთ, რომელიც ასტრედა პარიჟში 18 მარტს 1871 წ. ტიურკოსებს უწოდებენ ალფონს ლოესი.

ტანდენ ქვეშაგებში დაჟს — დაუგარო; მაგრამ ძალიან მადლა დაკვრას კი უშლიდნენ — სხვა ავთმეოფნი არ შეწუხდნენო. აი მაშინ გაცოცხლებოდა ხალხი შისი ნისლიანი, დაღვრემილი ჰირის-სახე; ტანს, ხელს, ფეხს სულ აყოლებდა ხალხი დაფის წეობილ ხმაურთან. ხან დაჭკრავდა დაფს თოფის სროლისას და მაშინ ღრეჭა აღტაცებულ კასკასად გა- დაქცევოდა. ხან რომელსამე თათრულს ხმას შეუწუხებდა, მაშინ თვალ- ში ცრემლი მოერქვოდა, ნესტოები გაებერებოდა და თავში ესტე- ბოდა ბლიდაჭს ტყე თურინჯებით დატვირთული და სხვა მრავალი სურათი თავისას სემშობლასი.

ამ ყოფაში გაატარა ორა თვე. ამ ხანის განმავლობაში ბევრი რამ მოხდა ჰარეში, მაგრამ კადურს ამის აზრიც ვერ აეღო. ერთ- ხელ თვალი მოჭკრა, რომ ჯარმა ფანჯრებ წინ გაუარა; შერე მოესმა ზარბაზნების გრიალი ქუჩაში, ბოლოს სრო- ლის ხმაცა. ამაკებისა სულად ვერა გაიგო რა; დიჯერა კი, რომ ჯერ ომიანობა არ გათავებულაო. მაშ კიდევ ვიომეო, წავალ, მეც გავე- რევიო, ფეხები ხომ მოარჩენილი მაქვსო. აი გადიდო ზურგზედ თა- ვისი დაფი და გასწია თავის ჯარის მოსანახევად. დიდხანს არ დანჭი- რებისა ძებსა; კომუნალები დაჭხვდნენ და წაიყოლიეს მოედანზედ. დენერაღმა მისცა ათი ფრანკი, ცხენი და შერიცხა თავის შტაბში. თავის უვითლად ჩაკერ ლურჯ ტანისამოსით; თავისელ ჩაღმით და დაფით ჩენი ტიურკოსიც ჩაიკია კომუნის შტაბის კაცთა შორის და უფრო ააქრელა თავად ისეც ჭკელი და მრავალ ფეროვანი ტანისა- მოსი კომუნალებისა. მზის სხივებმა, ზარბაზნების გრიაღმა და თოფ-იარაღის მრავალ-ფერობამ სიხარულით აიტაცა და სრულად დაუბნია გონება. ჭულ-მოდგინედ ემსახურებოდა შტაბს; ხან აქეთ გააქცუნებდნენ, ხან იქით. კადური დარწმუნებული იყო, რომ ისეც პრესიილებს ებრძოდნენ. მაგრამ ერთი რამ კი აკლდა კადურს სრულ ბედნიერებას თავის შტაბში სწუერთადა; ჰსურდა აელაჰარაკებისა თოფის წამალი.

ერთს დიღას მაინისას საშინელმა თოფის სროლამ გამოაღვიძა ჩვენი ტიურკოსი. სამინისტრო დიდ ლეღვასში და თვან-თუცში იყო უველანი გარბოდნენ და გამოზოდნენ. კადურნიც სხვებს აჭედა, ცხენს მოასტა და შტაბს უკან გამოუდგა. ნახა უკნება დობნუელი მეზუკანი, აქა-იქა დაქსაქსუნა ბატალიონები... მოკირწყლულ ქუჩებს ქვეს აცლიდნენ, სანგლებს აკოთებდნენ. ცხადი იყო — რაღაცა დიდი ამბავია. რამდენად უკრო უახლოვდებოდნენ წელას ნაშირს, იმდენად აუფლბ მავალი მატულობდა და თოფის გრალიც უკრო მეტად შეისმოდა. ხიდზედ რომ მივიდა, კადურს შტაბი თვალდამ დაქანა; შუბღვკ ვიღამაც ცხენიც წაართვა (შესატყობად ქალაქის სასულში რა ამბავია.) გაზნარებული ტიურკოსი გაიქცა საადამიც სროლა მოდიოდა. მიზბოდა და თან ხელ-და-ხელ თავის თოფს ჭსტენავდა და თან ბუდღუნებდა: Macach bono, Brissien..... რადგანაც ეგონა შრუსიელები შემოცვივნილანო. ტიურკოსის ბაღში ტყვია ზუზუნებდა კადურს. რაფოდის ქუჩის სანგაღიდან დაუძახეს: „ჭვი! ტიურკოსს! ტიურკოსს!...“ იქ მარტო თორმეტნი იყვნენ. ერთი კადური მთელს მხედრობად დიდა.

კადური შედგა სანგაღზედ თავი მოშწონე და თვალ-სახინთ რომ გორც დროშა და რამოდან გიურად და გიუინით ტყვიის წვამის ქვეშ ერთს წუთს ბოლი თვალ-წინ გადაწმინდა, თვალის მიჭკრავ წითელ მდღვრისებს და იპიქრა, შრუსიელები მატუებენ და ხელახლად ტყვიასწამალი ააღზარავა. უცრად სანგაღმა ხმა გაიწვიტა უკანასკნელს კაცმა უკანასკნელი სროლა და ცადა და გაიქცა. ტიურკოსი ვი ადგილიდან არ დაიძრა. ჩასაფრებული იყდა ერთ მუხღზედ წამოხედილი მაგრამ უკრავ ხიშნში ამოღებულ თოფი და ელოდა... ქვევითი უკრო მჭადვა... აიტიტრებმა დაუძახეს რადგან ბოლო. კადური ერთ წუთს უკრავ, მერე წამოასტა, თოფი შეადამასა და დაიძახა: Bono, bono Française.

ეგონა, ეს ის მკვლედი უკრავი, რომელსაც ამოღეს ხანი ელოდნენ შარბილები. რა რიგად შეჭხაროდა, რა რიგად შეჭსტო

ნადა მათ მთელის თავის თეორიის კბილებითა!... თვალის დახამხამების უმაღლესი სანგალი აიღეს. უკან მოეხვივნენ კადურს და ბუფლოვებზე დაუშახეს: „გაკვასინვე შენი თოფიო“. თოფი ვერ ისევე ცხელი იყო. „გვივინე ხელებიო“. ხელები გამურული ჰქონდა თოფის-წამლისაგან. ტიურკოსი თავ-მოწონებით უჩვენებდა თოფს და ხელს და დამილებდა თავის კეთილის დომილითა

კედელზედ მიაგრდანეს და დეხვრიტეს...

ისე მოგვდა — ვერ გაიგო რა ამბავი იყო.

ს ი ზ მ ა რ ი .

ვნახე სიზმარი, ჩემო ღმერთო, ტუბილი სიზმარი:
ვითომ ჩემს გულში იდგა ტურფა, წმიდა ტაძარი.
იყო ნაშენი, ალგებული უცხო მასხლით:
შენდამი ლტოლვით, ჰატივ-ტემით და სიყვარულით.
მუნ მადლად, სპეტაკ ტრახეზზედა სუფივედი შენა
და გარს გეხვია ელვარება, ნათელი-ყენა.

ჩემი გონება, შემოსილი ქურუმთ საცმელით,
იდგა შესწინა განგრძალული მხურვალეს ლოცვით.
მას ხელთ ეჭირა დამსხვრეული იტყნეულია,
უარის-ყოფა, სიმღელილი, ამჟამტანება.
მაჰსთქვამდა იგი შესწინაშე თვის შეტოდებას
და შემოგონებდა, გეგდრიდა მის ჰატივებსა.

გონების უკან, ვით მხურვალე-მტკიცე მლოცავნი,
იდგენ რიგზედა მუხლ-მოდრეკით ჩემი გრძნობანი.
შენსკენ მოქცეულ მათი თვალები, მათი ხელები
ცხადად ამობდნენ: რათ გვინდაო ჩვენ სხვა ღმერთები...
გიგალობდნენ, შენ გაქებდნენ, ვით დვთაებასა,
და იბრკელივ ჰყენდნენ ყოველ საგანს ციურ შეებასა.

შე ვიყავი ვითომ, გარდაქცეულ სუბუქ ჰაერად,
წმიდა ტაძარში მოფენილი შესწინაშე სხსუნთქებლად.

შენის სუნთქვითა, ჩემო ღმერთო, მე ვიზნეოდი,
 გაძს გეხვეოდი, შემოგტრფოდი, თავს გველებოდი...
 მაგრამ ვფიქრობდი: ვაი თუ ეს არს მხოლოდ სიზმარი
 და ამ უსამზღვრო ნეტარებას აქვს სამზღვარი!

1879 წ.

ლევ. ცაველი.

* * *

გასწით, გაფრინდით ჩემო ფიქრებო,
 გადაიარეთ მთანი და ღრენი;
 მიდით და ნახეთ ჩემი სამშობლო
 და მას, ვით ღმერთსა, ევით თაყვანი.
 არ შეუშინდეთ არც გზას, არც ღროსა:
 უკვლავ იფრინეთ, უკვლავ ნახეთ.
 შემდეგ დაბრუნდით კვლავ ჩემთანა—
 ტბილი ამბები მომიტანეთ.

ქალაქ-ალაგებს გზა აუქციეთ!
 იქ თქვენი თვალნი ბევრ კარგს ვერ ნახვენ...
 მუნ შეგრძობილნი სისაძაგლენი
 უსიამოვნოდ აგაღელვებენ!
 ზედ ნუ შეხედავ კერცხლით მკუფს გულებს,
 თუნდაც ასჯერა წინ შეგეჯუთნონ;
 წარბს ნუ გაანძრევთ მდიდრების წინა:
 ეს ღრო მათია, და იქეიფონ!...

უურს ნუ მიუგდებ იმ ბატონებსაც,
 ვინც წაღმა ხნავენ, უკუღმა სთესვენ:
 ივინი თავის სიტყვას და სწავლას
 თვისის ცხოვრებით თვითვე აქცევენ.

თქვენ გაუდექით პირდაპირ სიბუჯებს:

გლეხ-კაცის ბედი მუნ გაიფანით;

მისი ცხოვრება, მისი ამბავი.

წამდგვილად, კარგად დაიხსომეკით.

ვინც აქ შრომობდეს, გლეხ-კაცს შეულოდეს.

ის უსათუოდ თქვენ იპოვნეკით...

მიდით, მიეცით მას ქმურად ხელი

და სიუვარულით გადაჭკონეკით.

ვინც ჩვენში მხოლოდ ბრძნულად ბაასობს,

იგი ვერ კიდევ არ არის კაცი;

რომელიც სიტყვას საქმეთ გარდაქცევს

აი ეს არის ჩვენა გაუ-კაცი.

1879 წ.

ლევ. ტაველია

ფიქრი და ფაქიზება

კიდე ჩვენის მიწერლობის თაობაზედ.— უფ: თუმანიშვილი და მისი „ალ-მანანი.“

რომ ჩვენს მიწერლობაში აწესებს უგონო-უგვლანა და უშველ-
ლობელი არაუფლ-დაჩუფლობა— ეს ცხადი და უუჭველი კუშმანიტობა
უგვლასთვის, ვინც კი ცოტადენად დაფიქრებულა ქართულს ლიტე-
რატურაზედ. რა მიუძღვის წინ ამა და ამ მოღვაწეს ჩვენის მიწერლ-
ობისას? რისთვის ვამოდარ იგი სალიტერატურო მოედანზედ? რა სხვი
უნდა დასცეს მან თვალ-გაუწვდენელ სიბნელეს? უგულა ამისას ნუწას უგაც-
რავად, ტუუილად ვიფიქროვთ. დმკრთს ენა მიუნიტებიან ადამიანისთვის—
ილანანაკელო ისიც მოჭყოლია და ლანანაკობს, — შეტო რა უნდა? რას
მიქვიან ჩვენში მიწერლის მოკალოება: ხასოგადოების წინაშე? დღეს ვაუბ-
ტონს რაღამაც გაუჩინა გუნებაში— აილო და მიაწოდა მკეთხველს; ხვალ
კიდევ სსვა და სრულიად წინააღმდეგი რამ გადურბენს გულზე და კიდევ
აილო და მიაწოდან იმავე მკითხველს— ესეც შენთვის მოძიროთშევიან. ამ გვა-
რად სალიტერატურო ასპარეზი შეიქნა თვითონ მოღვაწეთა გულის
გასწართობ სალანსოთ, და მკითხველისა კი ვის რა ენადვლებ? კაცი
არ დაფიქრებულა თუ რა არის სალიტერატურო და რა არა;
რას მოითხოვს და რას არა დროთა ვითარება და ადგილი.
ჩვენს სალიტერატურო მოედანს მთლად მოჭოქენია სიბნელე; თვითონ
მოძქმედიც ბნელია ვით ღამე. შეტუვით— უგულა ამას აქვსო მრავალი
შესაწყენარებელი მიზეზიო: ჩვენი მიწერლობა ვერ ხანში არ არის შე-
სრულიო და ახლად იუკ-ადგმულს ბევრი არა მოეხსოვება რაო; ვერ
მოკითხვებაო აგრეთვე ვერც გარკვეული ვზა და კვალი... მარტალო

ბძანებას, და კიდევ იმიტომ ვამბობ, რომ ყოველს მოღვაწეს ჩვენის მწერლობისას უნდა დადი სიფთხილე და წინ დახედვა. რამდენად უფრო გზა-დაბნეულია მისი გარეშეულობა, იმდენად უფრო მომეტებული სიწმინდე და სიფაქიზე უნდა ყოველს მის ნაწარმოებს. თუ საზოგადოებას ეხლა-ხან გაჭვდილება კითხვის სურვილი; თუ თვითონ საზოგადოებაში ამის შესახებ არავითარი გარკვეული მიმართულება და მტკიცე მსვლელობა არ არსებობს; თუ „რასაც დასთეს იმასვე მოჰკი“ — ამ შემთხვევაში თვითოეულს მთესველს უფრო მეტი უნდა მოეკითხათ, უფრო სასტიკად უნდა მოეკვიდრათ, ვიდრე სხვა დროს და სხვა ადგილას. აქ უნებურად მაგონდება აზრი, რომელიც არა ერთხელ მსმენია: ჩვენი მწერლობა იმდენად საცლადვი და ღარიბია, რომ ყოველი კაცი, რომელსაც ცოტად თუ ბევრად შემოუღდავსა იყენი მწერლობაში და ავად თუ კარკად ემსახურებაო მას, ყოველად ჰატივსაცემი და ყურადღების ღირსიაო; თუ კი სწერს და აბეჭდინებსო „ბარაქალა“ ერგებაო; ერთის სიტყვით, ცუდად ჯდომას ცუდად შრომა სჯობიაო. რომელი ერთი სჯობია — ეს ამ აზრის მიმყოფელთა გემოვნებაზედ მიმინდვია; მე რომ ვკითხვით კი — ორივე მათთვის მიმართმევია. ჩემის აზრით, ზემოხსენებულს მსჯელობას დაერთვის ცრუ-მორწმუნება, რომელიც ვნებას თუ მოუტანს ჩვენს მწერლობას, თორემ ხეივს კი ვერ დააყრის ვერაზით. იმათდა სამწუხარად, ლიტერატურის სიმდიდრე თუ სიღარიბე დამოკიდებულია არა დაბეჭდილ ფურცლების მეტ-ნაკლებობაზედ... უნა ჩვენის ლიტერატურისათვის მთლად მოქსახსული და შამბ-მორეულია შეთქა. ეგელაზედ უწინარესი და უსაჭიროესი საქმე არის გამარგვლა, ამოგლეჯა ამ შამბისა, გამოგვა და გამოწმენდა რაც მოქსახსულია. ეს საქმე უზირველეს კალად უნდა ჰქონდეს სალიტერატურო კრიტიკას; მან უნდა დაანახოს მკითხველს თუ რა ეკუთვნის ლიტერატურას და რა არა; რას უნდა ეპყრას კანონიერი ადგილი მწერლობის ასპარეზზედ და, პირიქით, რას არა აქვს არავითარი კავშირი ლიტერატურასთან. ერთის სიტყვით სალიტერატურო კრიტიკა მოგაღვათაკი გაატანინოს მკითხველს

ზემოხსენებულ უცხო-უგვლობაში და არეულ-დაჩეულობაში. რამდენადაც გვექმნება ძალა და შეძლება, რამდენადაც ჭკუა გაგვიჭრის, ვეცდებით მტერი დავწლი მანც დავდვით ამ ფრიად მძიმე და საჭირო საქმეში. მაშ ნუ დაიზარებ, ჩემო შვითხველო, და გამომეუგ ჩვენის ლიტერატურის წაღ-გოტისაკენ.

საიღამ დავიწყოთ? სულ ერთი ვიას, სწორედ მოგახსენოთ. ნათქვამია — ყოველი გზა რომისი მიგიყვანსო. ისე ჩვენც: რა გზასაც უნდა დავადგეთ მანც ერთსა და იმავე ადგილს მივალთ, და სახელ-დობრ რა ადგილს — ამას შეძლეში ვნახავთ. დავიწყოთ უფ. თუმანი-შვილის „აღმანახიდაშ“. მიზეხიცა მაქვს ამ გვარ დაწეუბისათვის. ეს სხვა და სხვა წერილთა გრძობა, რომლისათვის უფ. თუმანიშვილს დაუტყვევია „აღმანახი“, არის ახლად მოსული, თითქმის დღევანდელი ვგავილი ჩვენის ლიტერატურისა, და დღევანდელს ხომ უფრო ეტანება კაცი, ვიდრე გუშინდელს. ცაღდა ამისა ამ ვგავილზედ მსმენია იმის-თანა ქება-შესხმა, რომელიც ქვასაც კი გახეთქს, არამც თუ ადამიანის გულს. აი, მაგალითობრ რა სიტყვით მიეგება „აღმანახს“ „დროების“ კრიტიკოსი:

დიდის მოუთმენლობით მოველოდით თავ. გ. თუმანიშვილის „აღმანახს“ და უაღრესის სიამოვნებით წავიკითხე ეს პატარა წიგნი ჩვენს ქვეით ღარბს მწიგ-ნობრობაში რიგიანის წიგნის გამოხვლა ისეთ იშვიათ შემთხვევათ შეიქმნა, რომ რეცენზენტს ამისთანა მოვლინება ერთ რამ დღესასწაულად მიაჩნია... ამ პატარა წიგნს ეტყობა, რომ ქვეიანი კაცის ნაწარმოებია, რომელიც არც ერთს პარტიას არ ეაუთვნის, და პირუთვნელათ ეძიებს. ქვეშარიტებას და მამასაღამე პოეზიასაც.

ახა, ამის გამგონს გუღმა როგორ უნდა მოუთმინოს და ხელი არ წაავლოს ყველაზედ უწინარეს „ჭკვიანი კაცის ნაწარმოებს“? „აღმა-ნახზედ“ ღაპარაკი მით უფრო მესურებს ამ უამად, რომ მას იმ გვა-რი თვისება მიუძღვის და ბევრი იმისთანა რამ აქვს ჩართული, რომელნიც ზომდაშირ და მჭიდროდ მიუდგება საგანს ჩვენის საუბარისას წარსულისა და აწინაჟელისასაც. ტუუილად კა არ არის ნათქვამი რუსუ-ლად — „სადირი თვითონვე წინ ჩამოუტბენს მონადირესა“. დავწერე თუ არა ჩემი „ფიქრი და შენიშვნა“ წასულ ნომერში, უფ. თუ-

მანიშვილმა თავისის „აღმანახით“ წინ ჩამომიბრინა და მით შეამკო ცოცხალის სურათით ჩემა მშრალი საუბარად.. ამ მხრით დიქს-შესანიშნავად ჩემთვის, ყველაზე უწინარეს, უფრო თუმანიშვილის წერილი „ესლანდელი ქართული ჟურნალ-გაზეთების მიმართულება“ *) . იმ განზრახვისათვის, რომელიც მიუძღვის წინ ჩემს „ოქტის და შენიშვნას“ საჭიროა გარჩეულ იქმნეს შემოსწავლებული წერილი იმ წერილთან ერთად, რომელიც შარშანდელ „აღმანახში“ იყო დაბეჭდილი იმავე საგანზე: „შარშანდელ ქართულ მწერლობის გადათავადიერება.“ მე ვწერ არა კრიტიკას წლეკანდელ „აღმანახზე“; მე ჰგროვებ მხოლოდ სხვა და სხვა მარტალიტებს ჩემ საუბარის საგნის შესამკობლად, და რამდენად მეტი მარტალიტი ჩამივარდება ხელში. იმდენად მეტად დაშვენდება ჩემი წერილიც. იმედი მაქვს არც თვითონ „აღმანახის“ შემდგენელი დაძმადურება საქმის ამ გვარად დატყვისათვის. მართალია, «აღმანახი» არის სხვა-და-სხვა წერილთა გროვა, რომელთა შორის არავითარი მჭიდრო კავშირი და ურთი-ერთობა არ არსებობს. მართალია, აგრეთვე რომ არც ამ ორ წიგნთა შორის უნდა ვეძიოთ რაიმე მკვიდრი კავშირი და ურთიერთობა, როგორც, მაგალითობრ, მოკვთავება ჟურნალს. ეს მართალია მეტქა, მაგრამ მარტო ერთის მხრით. თუ რომელიმე კრებული გამოდის დრო-გამომწეებით, გთქვამთ, ყოველ წელიწადს; თუ ამ კრებულის გამოცემით არის ერთი და ეგივე კაცი, მაშინ სრული უფლება მაქვს მოვითხოვო ამ კრებულის სხვა და სხვა წიგნთა შორის ცოტადენი კავშირი მაინც; მაშინ სრული უფლება მაქვს მოვითხოვო გამოცემედას მტკიცედი რამ უროგრამა მაინც და ცოტადენი მტკიცე გზა და მსუფულობა: ვინა ხარ? რად გამოდიხარ? რას აწვდი შენს მკითხველებს? „აღმანახის“ გამოცემული არ დაძმადურება მეტქა, მით უფრო რომ ახვითონვე იგულისხმებს ამ გვარ კავშირს: წლეკანდელ „აღმანახში“ დაბეჭდილია შემ-

*) ქართული მიმართულება ჟურნალ-გაზეთებისა, თუ მიმართულება ქართულ ჟურნალ-გაზეთებისა — რა მოგახსენოთ.

დეგი იმ წერილისა („კონსომიური სურათები“), რომელიც დაბეჭდილი იყო შანსანდელ წიგნში, მასასადაჟე ამ წიგნის გამოცემის ჭკავს მსჯელობაში ერთა და იგივე მკითხველი

შარშან უფ. თუმანიშვილი და იყო თვითი წერილი ქართულს შერლობასად ამ გვარად:

ამ უკანასკნელ თარ წელს მოემატა სიცოცხლე საზოგადოდ კავკასიელ და მუცოდ ჩვენ მწერლობას, ორი რუსული გაზეთი. რომელიც ჩვენში ამ ორი წლის წინად გამოდიოდნენ კვირაში სამჯერ. გარდიცნენ ესლა ყოველდღიურ გაზეთებათ. „დროება“ ამ გზას დაადვა. შარშან დაგვებადა კიდევ ახალი ქართული გაზეთი „ივერია“, რომელიც გვეწვევა ხოლმე კვირაში ერთხელ დიდ თაბახობით და რომელიც ზოგჯერ იგივეებს თავის გაზეთობას და ჩემულობს (?) ურნალობას. ამის გარდა ახალ წლიდამ გვემატება ახალი ყოველდღიური რუსული გაზეთი უფ. ნიკოლაძის „მიმოხილვა“ (Обзор). რომელიც გვპირდება კავკასიელ „ტაიმსობას“. მოიგონეთ ამ ორი წლის წინანდელი ჩვენი ლიტერატურული უარაობა და ეს გაზეთების სიმრავლე, რა გვარნიც იყვნენ იხინისულ ერთი. გვეჩვენება მწერლობის სიმდიდრეთ. რა არის მიზეზი ამ ლიტერატურულ გამდიდრებისა? ომი. მიპასუხებთ თქვენ მაშინვე. მაგრამ მარტო ომს არ შეეძლო ასე ემოქმედნა ჩვენ მწერლობის გამდიდრებაზე, როცა „თბილისის მოამბე“ გახდა ყოველდღიურ გაზეთათ, მაშინ ანც კიდევოდნენ დიდ ომს... არა. მკითხველო, ჩვენ მწერლობის განცხოველებაში მარტო ომი არ არის დამნაშავე. აქ კიდევ ბევრი სხვა რამც არის გარეული. მაგრამ (?) ათას სხვა და სხვა ფეროვან საქმეს და კაცს შეუძლიანთ ჰქონდეთ ერთი სახელი. ხშირად, როცა უნდათ ერთ რომელიმე პარტიანად ლაპარაკი, ამ პარტიის მაგიერად ასახელებენ იმის უკეთეს კაცს. ხშირად ამბობენ, უარსი აილო ლორის მელიქოვმაო იმის მაგიერ რომ თქვან: უარსი აილექმა და ამ რუსის ჯარის ბატალიონებმა პოლკებმა. დივიზიებმა, ამა და ამ ლენოლებს და აფიცრებს შეშულობით. თუ ამგვარი ლაპარაკი მოვიხდომეთ და მრავალგვარ საგნებს დასახელებს მაგიერ ვისურვით დასახელება ერთი კაცის, ჩვენ უნდა ვთქვათ რომ ჩვენ მწერლობის გაღვივების მიზეზი იყო ნ. ნიკოლაძე“ („ალმანახი“ 1878 წ.)

უაბრაყად კი ვარ მკითხველის წინაშე, რომ ამ სიტყვებზე ნაწევრად გამომავალ უფ. თუმანიშვილის წერილს, მაგრამ, უნდა მოვახსენოთ ეს მარტოღოთ ფრანგ ღირსშესანიშნავ და მკითხველის, აც მირდანიტ შეხება ჭკავუთხელს ჩვენს მწერლობის და ცხოვრების უკონ-უკვლობა

სას. კაცი მოჭყობდა ლაშარაკს ქართულს მწერლობასზედ, მის განცხობასზედ და გამდიდრებასზედ, და ართავს ვეღა ამ წარმატებას რუსულ გასეთების სიმრავლეს. „ტიფლისის მოამბე“, „კაკაკანი“, „ოზონი“ და სხვა ათასი რუსული გასეთი რომ გამოდიოდას ქოველ დღე, ჩვენი მწერლობა აქ რა შუაში უნდა იყოს? გზა და კვალი იმდენად დაგვსვენებია, რომ არცა რა სხვისა გაგვიგია და არცა რა ჩვენი. ჩვენი, სხვისა, ქართული, რუსული, „ოზონი“, „დროება“, „ტიფლისის მოამბე“, „კაკაკანი“, „ივერიი“ — სუვევლად ერთად აურევია „ლამანახის“ შემდგენელს და ეს დამხალი მკითხველისათვის მიუერთებია — მოინულო. რუსულ გასეთების გამრავლება რა ნიშანია ქართულის მწერლობის წარმატებისა და განკითხვისა? უფ. თუმანიშვილის აზრით არამცთუ ნიშანია, არამედ მიზეზიც უადი ილა; „ჩვენი მწერლობის გაღვიძების მიზეზი იყო ნ. ნიკოლაძე“. ახლა რა უნდა ვიფიქრო მე, ქართველმა მკითხველმა? უფ. თუმანიშვილი ლაშარაკებს იმ დროის განმავლობაზედ, როდესაც ნიკოლაძეს არავითარი მონაწილეობა არ მიუღია ქართულს მწერლობაში. თუ ამ ხნის განმავლობაში ჩვენმა, ესე იგი, ქართველმა მწერლობამ გაიღვიძა და გაცოცხლდა, და თუ მიზეზი ამა გაღვიძებისა არის ნიკოლაძე, მაშ ჩვენი მწერლობა სწორედ იმ დროს გაცოცხლებულა, როდესაც ნიკოლაძე მოჭყობდა. გერმანული ქება-შესხმა ნიკოლაძისათვის, სწორე მოგახსენათ. ნუ თუ მართლაც ეს უნდა ეთქვას უფ. თუმანიშვილს? რა ზანუხის იგი სიბნელეში დგას, ხელებს აიჭურებს და გულდასჯიდად მოუთხრობს ქართველ მკითხველს მის სამშობლო მწერლობის გამდიდრების ნიშანს და მიზეზს... სტუმრად წვეულმა მწერლობამ, გზა დაბნეულმა, უგზო უვეჯომ ასე იტის.

უფ. თუმანიშვილი იქამდე აღტაცებულია რომ რაც კი რამ გაკეთებულა ქართულს მწერლობაში ამ ბოლოს დროს სულ ნიკოლაძისათვის დაუბრახებია. აი რას ამბობს თუმანიშვილი:

.. რაც უნდა იფიქროთ თქვენ მკითხველო, უფ. ნიკოლაძეზე ეს კი უეჭვო ჭეშმარიტება გახლავთ, რომ ჩვენ მწერლობას ამ უკანასკნელ დროს და მეტად შარშან უცემდა მაგა აღინიღებზე მეტად. დავიწყოთ ხელოვნურ თხზულებათა და მ.

ასე თუ ისე, ერთად სიტყვით, შარშანდელ „აღმანახის“ აზრით ქართული მწერლობა გაცოცხლდა და გამდიდრდა ამ ბოლო დროს. გარდა ამისა, ამ გამდიდრებას მიზეზი იყო უფ. ნიკოლაძე. ეს დასწერს შარშან უფ. თუმანიშვილმა და გამოქსადმა მკითხველს მთელი წელი. წრეულად გამოცდა იმან „აღმანახი“ და კიდევ ჩაურთო წერილი იმავე საგანზედ. იმავე საგანზედ მეტი, თუმცა სათაური წერილის ცოტად გამოტყვილია. წლეკანდელი წერილი მთლიად შეეხება ყურნალ-გაზეთებს, შარშანდელი კი თითქმის მთლად. რას გაუწეებს ეს ახალი წერილი — ეხლავე, მოგახსენებთ, და კილო-გაგად კი უნდა შევნიშნო, რომ უფ. ნიკოლაძის ხსენება ამ წერილში ადარდის. როგორ? კაცი ღაპანაკობს ჩვენს მწერლობაზედ და დაავიწყდა თავი-და-თავი მიზეზი ამ მწერლობისა, მიზეზი, რომელიც თვითონვე გამოატყვერინა? ან იქნება იმიტომ დამალა უფ. ნიკოლაძე რომ თუმანიშვილი ჩვენს ყურნალ-გაზეთებს წუნსა სდებს და რაკი თვითონ წარმატებას არ აჩის, არც მიზეზია, და რაღა უნდა ეჯანყებინა ნიკოლაძეზედ, აბა, ახლა რაღა უნდა ვიფიქრო მე, ქართველმა მკითხველმა, რომლის თვალშიაც ისე უწყალოდ აძაღლა უფ. თუმანიშვილმა უფ. ნიკოლაძე?... არც ერთი სიტყვა არ აჩის მეტი თქმული უფ. ნიკოლაძეზე. უკაცრავად: ერთი-ორი სიტყვა შეაპარა უფ. თუმანიშვილის წერილს ნიკოლაძეზე. სადღაც კუნჭულში მიმაჯულან შემდეგი სიტყვები: „ეს ძარღვადი სიტყვა წასცადა რუს. ზ.ს. „ფობოტის“ (გვ. 38, სხოლიო) როგორ თუ წასცადა? ვისზედ ათქმის „მართალი სიტყვა წასცადა“? ეს ითქმის ცრუ-პენტელაზედ, რომელსაც თავის სიტყვებში ტყუილის მეტი არა უთქვამს რა. მაშ რაღა იქნა ის უფოვად. შემდეგელი ნიკოლაძე „ფობოტის“ რედაქტორი, რომლის მადლით ისე გაცოცხლდა და გამდიდრდა ჩვენი საწყალი ლიტერატურა? ვინ მომცემს ამის ზუსტს მე, საწყალ ქართველ მკითხველს, რომელსაც ასე დაუნდობელად მიბრკუნებს ზურგს გამველი და გამომველი? ახლა უნდა შევნიშნო რას მოგვიანდობს წლეკანდელი „აღმანახი“ ჩვენს მწერლობაზედ. უფ. თუმანიშვილი ამბობს: „ახლავე დიდ ცვლი-

ლებას ამ უკანასკნელ სამიოდ წლის ქართულ უუნარულ-გაბყობიანებაში და მსურს ეს უხვეწი ცხადად მკითხველს“. ამ ცუდილებასეუდ არავის არ უთქვამს რა, რადგანაც ლიტერატურის მოღვაწენი ძველნი არიან; მაგრამ რაც იმათ ეპატიებათ, ეს ვერ ეპატიებათ მე, რამქვლსაც არ მიმიღია დიდი მონაწილეობა იმათ შრომაში და დრო და ღონისძიება მქონდა აუხქარებელი თვალ-უუნი შედეგსა იმყო მისართულებისათვის“. ვინაოთ რა გამონახს.

საქართველოს მოამბე, „პირველდრონელი, დროება“ (1866—1875 წ.), „კრებული“ და უმეტესი ნაწილი მნათობისა: „ყო ქადაგება და მხოლოდ ქადაგება. აიღებდით ლექს, ის თქვენ არ დაგაცემოდათ მუხიყალურ რიფმებით ან ბუნების აღწერით, არა, იმას სხვა მიზანი ჰქონდა. წავიდოდა, ივლიდა, ივლიდა და ზოლოს მინც ან გლეხის თავისუფლებზე დაუგუგუნებდა ან ხალხის სიყვარულზე და განათლებზე...“ იგივე ითქმის ყველა აღნიშნულ ქართულ უუნაროს ან გაბყობიანების ნაწილებზე, უკანასკნელი ფურცელი რა არის? მაგრამ იქაც კი საცინელ ანდაზების მაგიერ იპოვიდით დარიგებას: ესე და ესე უნდა მოიქცე, რომ არ გატყველო; ესა და ეს წიგნი უნდა წაიკითხო, რომ არ გაბრიყვეო... და სხვ.

მაგრამ 1875 წ. სურათი გამოიცვალა. უუნარობებმა სული დალიეს, უღრუბლებმა კი აწეო კვირაში სსმევერ გამოსკვალა; ამის გამო დაპატარავდა და სტატეების ადგილი დაიჭირეს წერხლმან ამბებმა. „დროება“ აღარ იყო, ამ წლიდამ დაწყობილი, საქარგადობის წინამძღოლი და სხვ., ის შეუჩივდა სხარგადობას და ჰქვითხა: „რა გნებავს მოგართვათ? ჩქარა გაიგო „დროება“ რა იამებოდა ჩვენ მკითხველებს და მის აქეთ ის ცდილხს უოკველ ღონისძიებით დაგამყაოფილლს ამათი დღიურთ მხოთსოვნილქათ.

ერთი სიტყვით ქართულ გაბყობა განადა თავის მიზნათ ყოველ-გვარ ახალ ამბების და გასართობ ანდაზების (?) გავრცელება. საზოგადოებაში, განადა თავის მისწრაფს ის, რაც აქვს მიზნათ უმეტეს ნაწილს რუსულ და ევროპიულ უუნარულ გაბყობისას,

ძალიანაც დაუშვებოდა. რამდენიმე სტრიქონის შემდეგ უფო თუ მანიშვალ ამტკიცებს, რომ ქართული გაბყობა არ მისდევს კერძის

უურნალ-გაცემების მიმართულებასა და კარგადცა შერქება. აი მაგალითი:

მაგალითად მადლობა ღმერთს! ამ მდგომარეობაში არ არის ქართული უურნალ-გაზეთობა. ის მართალია შეურიგდა ჩვენ ნახევრად განათლებულ საზოგადოებას, ცდილობს დროზე შეაჯერებინოს, რაც იმას იამება, ცდილობს გაართოს ის ლექსებით და მოთხრობებით, რომელნიც არ შეაწუხებენ, არ გააღვიძებენ იმას ღრმა ძილისაგან *; მაგრამ ამასთანავე ქართული უურნალ-გაზეთობა თაყვანს არ სცემს იმდენათ ჩვენ ნახევრად განათლებულ საზოგადოებას, რომ ევროპიულ გაზეთებსა საერთო წინააღმდეგობის მოდურ უკვარობის ჩადენაში (?) და ცრუ-მორწმუნეების გავრცელებაში.

ან კიდევ:

ამ გვარი ეჭვი ჩვენში, მადლობა ღმერთს, სანამ უადგილოა. ქართული უურნალ-გაზეთები კვირს არა უკრავენ ყოველ საზოგადოების შეცდომას.

ან კიდევ:

მართალია ქართული უურნალ-გაზეთობა აღარ კისრულობს თავის ძველ როლს სამშობლოს მასწავლებლისა და წინასწარმეტყველისა, (?) მაგრამ არც მთლად ურიგდება თავის ახალ მკითხველს ..

ეგედაც ეს კი გერმანულად შეკენის „ტკეპანი კაცის ნაწარმოებს“. გარდა ამისა უფ. თუშანიშვილი ამტკიცებს, რომ ქართულს გაზეთს ვერც შეუძლიანო აჭეკეს ევროპიულს ან რუსულს გაზეთს და იმ გვარისაკე გზას დაადკეს... არა, ისეც თვითონ ავტორი ვადაზარაკო, მით უფრო რომ ქვემო მოყვანადი ნაწევრებიც ფრთხილ შესანაშენავი და ძვირფასად ჩვენთვის:

...ამ ორ მწერლობის შუა ე. ი. ჩვენისა და ევროპისა) კარგად დიდი განსხვავებაც არის. ჯერ ერთი, რომ ჩვენ საზოგადოებაში ისე არ არის გავრცელებული ცნობის მოყვარეობა, რომ შეიძლებოდეს იმ გვარ დიდ გაზეთების გამოცემა, როგორცაც ვხედავთ ევროპაში. ქართული პატარა გაზეთი კი, შექმნებას მოკლებული, ჩვენ ქვეყნის ამბებსაც კი ვერ ასწრობს შეგვარეობის დროზე. ვისაც ინიჩ ესმის რუსულ ენაში ეტანება რუსულ გაზეთებს, რადგან ამათ მეტი ღონისძიება აქვთ უფრო ჩქარა და დაწვრილებით მოგვიტანონ ახალი ამბები. ქარ-

*) ავტორს ალბათ დაეწეებია რაც თვითონვე დაწერა „მარშანდელ „ალმა-ნახში“ გაზეთებში დაბეჭდილ მოთხრობებზე.

თულო გაზეთი ვერ აკმაყოფილებს ვერც იმ ქართველს. რომელმაც იცის მხოლოდ თავისი ენა. რადგან ქართველ მწერლების და ხალხის შუა გავლილია ბელით-ღრმე ხევი. უნივერსიტეტელმა განათლებულმა კაცმა არ იცის როგორ დაელაპარაკოს შინაურად ნასწავლს იმათ ერამანეთისა ან ესპიო, თითქო სხვა და სხვა შორეულ ქვეყნებში იყვნენ დაბადებულები. ჩვენებურ უურნალისცმა არა აქვს ისეთი მსუბუქი აღვიდოთ გასაგები ენა და ცოდნა (მსუბუქი ცოდნა) რომ თავისკენ მიიზიდოს უმეტარ მკითხველის გული ცარიელი ტელეგრამების ბეჭდვა იმათ მნიშვნელობის აუსხსნელათ სხვა და სხვა ევროპულ სიტყვების უადგილოთ ხმარება, კინტრესების, „ტრაქტატების“ და სხვა ამ გვარებს ეველგამ ჩაჩხერა და სხვა, უეჭველია, ბევრად აფთხობს ქართველ მკითხველს, რომელსაც არაფერო არ გვიტევა ესლანდელ ევროპის პოლიტიკურ მდგომარეობისა, მაგრამ გაზეთს კო იღებს „გაზეთს იღებს“ როგორ მოგწონთ სიტყვიერებზე რომ შეიტყუოქ ეს.

ამ გვარს ღამაჩავი ქართველ ამწერელს შინაში, ღვთის წინაშე, დირს შესანიშნავია. მკერა უკ. თუმანიშვილის კეთილ-შედრეკილება, მაგრამ... მაგრამ ესეც მიშტეიტებს ჩვენის სტუმრად წვეულ ლიტერატურის უგზო-უგვლადს. სასაკვირელია, გუგუბარ სიტყვების ეველგან ჩახსება და „ცარიელ ტელეგრამების ბეჭ. ვა“ ცუდი რამ არის და ხეირიან გაზეთს არ შტეიტებს. სამწუხაროა, აგრეთვე რომ „განათლებულმა კაცმა არ იცის როგორ დაელაპარაკოს შინაურად ნასწავლს“, ესე იგი, სამწუხაროა, რომ განათლებულმა ქართველმა არ იცის ქართული ენა. რა გამოდის აქედან? ისტო ის, რომ ცარიელ ტელეგრამების ბეჭდვა საკმარისი არ არის; რომ გაუგებარ სიტყვების მაგივრად ხმარებულ უნდა იქმნენ გასაგები სიტყვები, სხვა ხომ არაფერი? ან იქედან რა გამოდის, ვითომ „ვისჯრ იხნი ესმის რუსულისა კტანება რუსულ გაზეთის“? ანაიტიკი, გარდა იმისა ვიდრე რამე კარგი და ხეირიანი გაზეთი არ უფიქვს ქართულს ენაზედ. თუ ასეა, მაშინ რა დამოხსნეფ თუმანიშვილი, რომ იქვე სწავლავდა მც ცნობის-მოუჭარებოთ ისე არ არის გაკრცელებულნი, რომ შენდებოდეს. ხმუწარმსავე გაზეთის გამოცემა, როგორც სხვაგან, და სხვა? რატომ არ შეიძლება? ან თუ ცნობის მოუკარება არ არის გაკრცელებული, მაშ რადად ამბობს, რომ „ქართველ მკითხველს არაფერო არ გაუგებარ მთავარი“

კურნ მდგომარეობისა, მაგრამ გასეთს ვი იღებს, რომ შეიტყობს ეს? უცხო გასეთი რაც უნდა მშვენიერი რამ იყოს, რა სახისა უნდა ვუგვიწყოს საკუთრივ ჩვენ, ქართველ საზოგადოებას და ხალხს? თუ ვასაც მარტო „ინჩი ესმის“ და მანც „ქატანუბა“... ეს იმისთვისაა გასეთობაა, რომელიც ღირსია ჟურნალ მამულელების დაფიქრებისა, ვიდრე უფოთმანიშვილს უნებებია.

სხვა ადგილას ამბობს კიდევ უფო. თუმანიშვილი:

.... მანც უნდა გამოვტყდეთ, რომ ჩვენ ურნალ-გაზეთებს არა აქვთ ზნეობითი გავლენა თავიანთ მკითხველზე, რადგანაც ბევრს არა სწამს იმათ გან გამოცხადებულ ამბების სიმართლე. ჩვენი ურნალ-გაზეთები არ არიან ასე შეძლებულნი რომ იყოლიონ საკუთარი კორრესპონდენტები და რეპორტიორები და ვერც ერთი ჩვენი რედაქტორთაგანი ვერ იტყვის, მართლს ამბობს იმის „მომბე“ თუ არა. ხშირად ჩვენ გაზეთებში გაიმართება ხოლმე ბაასე რამდენიმე კორრესპონდენტის შუა.... და სხვ.

ამ ხაწყვეტშიაც იქით-აქით გადაცემ-გადმოცემა რადაც უნდა ღირს. ვერც ავტორი ამბობს, რომ ქართულ გაზეთებს შეძლება ჯერ აქეთი, საკუთარი კორრესპონდენტები. ეკოლონო, მერე ამბობს ქართულ გაზეთების კორრესპონდენტები ტყუილებს დაზარაკობენო, და ერთი-ერთმანეთს ჰმტყუნებენ. მაშასადამე გაზეთებს ჭეყლიათ, საკუთარი კორრესპონდენტები. მაგრამ, აქმენა უფო ჟურმანიშვილს ჭეყნია, რომ მართლს თქმა მარტო ჩაქინავ კორრესპონდენტს შეუძლიან, და მტყთა მწყრადს ვი ახა რა მდგომარეობაა?

უფო უკუაღმოსავლეთი კიდევ არაფერი უფო. თუმანიშვილის წყრილში გათვანტულნი ვიდრე მრავალი მარგალიტი, რომელიც, ჩემის აზრით, უფრო ღირს-შესანიშნავია. მე ვამბობ ძასზედ, რაც მის წყრილში „ივერიაზედ“ არის ნათქვამი. ამას დიდის სიმრავნის ვიხსენიებ არა იმიტომ, რომ ვირ-და-ვირ ხეგნებს არის მოქცეული, არა. „აღმა-ნახში“ მხოველითქმის მთლად ის ღათაობა ძველ და ახალზედ, რომელზედაც მოგახსენებდათ წარსულ ნომერში. გარდა ამისა „ივე-

რია“ და მისი რედაქტორი აძლევს „შემთხვევას“ უფ. თუმანიშვილს გამოთქვას თავისი გადაწყვეტილი აზრი და უკანასკნელი დასკვნა ქართულ ყურსნალ-განყოფილებაზე. ქვა-გუთხედი მისი წერილისა ც იმამია, რაც „ივერიის“ თაობაზედ არის გამოთქმული. ახალი, ძველი, დამკენარი, ყველა ეს ბლამად არის უფ. თუმანიშვილის წერილში, სადაც ნახევრებია თუ რა აზრი არის მკვლედი და რა ახალი. მასთანადე, როგორ არ უნდა მიხაროდეს რაკი ამისთანა მრავალ-ივეროვანი მასალა პირდაპირ ხელში მიცვივა, და როგორ არ გუქლენა მადლობა ნახევრებზე მკალითუისათვის?... „ივერია“ დაუმთავრდაო უნიკო მწერლებს, რომელნიც დეკანოზი სახანო ჭეშმარიტებაებს, (ამდენ ბაებინ-ს პსურის „აღმასახს“ მტკიცითხეთ) მაგ. „თავის მოძვე გიყვარდესო“ ან „სკუისა შენსასა ნუ მისცემ დამინებასაო“ და სხვ. უფ. თუმანიშვილი თავის აზრს ძველსა და ახალზედ გამოთქვამს აგრეთვე „დამიტომ თავდადებულის“ თაობაზედ: „აქ ძლიერი გმირობა არაიყრია, მაგრამ რაც უნდა დიდი გმირობა იყოს, ის არაიყრის ახალს არ გვეუბნება. ყოველ ახანში სწერია: გიყვარდეს მოძვე შენიო ვითა თავი შენიო; თავ-განწირვით გიყვარდეს სამშობლო“ ან კიდევ აგ. წერეთლის შარშანდელ ლექსებზეის თაობაზედ: „ყველამ კარგად იცოდა უფ. აგ. წერეთლის ლექსების გამოსვლამდისაც, რომ მკვლედი ქართველები განთქმულნი იყვნენ თავიანთ მამაცობით და მეტად მოსაწონი რამ არის თავისუფლების, ძმობის და სიყვარულის სურვილი ქვეყნისათვის, როგორცდაც სწავლის და ხელგნების, სიბრძნისა და მეცნიერების ხმარება საზოგადო სიკეთისათვის“. კარგი და ნატიოსანი, და ძალიანაც დაუშავებიათ, რომ ამისთანა დაობებულ ჭეშმარიტებაების ქადაგებას მტკიცოლიან, მაგრამ საკვირველი ის არის, რომ თვითონ უფ. თუმანიშვილსაც ესევე უნდა:

ძველებური განიცხვა, ძველებური ქადაგობა ასე გგონია მოგონილინი არიან დღევანდელ დღისთვის, ასე გგონია წინ ფეხი არ გადაჭვედვას ამ უკანასკნელ თხუთმეტობად წელს და ვცრილობდეთ ერთ ადგილას, ის ბატონები, რომელთა წინააღმდეგ ქადაგობდა ამდენი ხანი უკეთესი ქართული მწერი.

ლობა, დღეს გამოდიან ახალ სარჩულიან კაბებში და ამაყად დამღერიან: „არ ვსდევ უამთ ცვლას, მე იგივე ვარ მარად და მარად.“ ჩვენდა სამწუხაროთ, იგივეს ვერ დამღერის ქართული ყურნალ-გაზეთობა.

კარდა „ივერიის“ საზოგადოებრივი წიქრილებისა, რომელმაც იმავეს დამღერებინა და კარგადაც შერბიანა.

რას დამღერობდა უწინდელი ყურნალ-გაზეთობა — უფ. თუმანიშვილმა გვითხრა კიდევ: გლეხების განთავისუფლებას, ხალხის სიყვარულს, მის განათლებას; ან კიდევ — ესე და ესე უნდა მომეტე, რომ არ გაცივდეთ (ესე იგი, ხორცსა შენსასა ნუ მისცემ წასდენასა), ესა და ეს წიგნი უნდა წააკითხო, რომ არ გაბრძოვდეთ (ესე იგი, ჭკუასა შენსასა ნუ მისცემ დამინებასა)... უფ. თუმანიშვილი ეძღურის ეკლანდელ ყურნალ-გაზეთებს რატომ ამას არ დამღერებთ!... მაგრამ იქნება ამ სიტყვებით „იგივეს ვერ დამღერის ქართული ყურნალ-გაზეთობა“ უფ. თუმანიშვილს ის უნდა ეთქვას ვითომ ყურნალ-გაზეთობამ იგივე უნდა ამოიძახოს, რასაც საზოგადოება ჩამსახვინა? თუ ასეა, მაშ უფ. თუმანიშვილმა რაღად უსამღურაგა ჩვენ ყურნალ-გაზეთებს — საზოგადოების ამჟღავნი რათა ხართ?...

უფ. თუმანიშვილის წიქრილში სხვა აკრივადაც არის ახსნილი ძველი და დამტკნარი:

ამას იქით „ივერია“ გამოვა თვეში ერთხელ და თუ სულ მთლად არ შეიცვალა თავის ხასიათი, უფრო დაუფარდება „დროებს“, რადგან თვეში ერთხელ გამომსვლელ ყურნალს შეუძლიან უძღვნას თავის ფურცლები მხოლოდ ძველ დამტკნარ ამბებს, მაგ. ისტორიულ, ეტნოგრაფიულ და საზოგადოთ საშეცნიერო სტატისებს.

ბარაქაღა! ან კვარ დაზნისღურ დარბილებისთვის სრულს მადლობას მოგახსენებთ. „ჭკვიანი კაცის ნაწარმოებები“ ყოველთვის საინტერესოების მომტანია. ამას იქით გეტყვობათ, რომ რიტორიკის, ეტნოგრაფიისა და საზოგადოდ შეცნიერებისა არა შეგვეზაროს რა; თუ აქამდისინ ამისთანა დაობებულნი რამ შეგვეზარია, ქაღალის დაგვიშავებია და განათობთ კიდევ.

მას, აბა როგორ უნდა მოვიქცეთ, რომ „დროებს“ არ დაუგარდოთ, ესე იგი ახალი. რაღა არის უფ. თუმანიშვილის აზრით? „დემიტრის თავდადებულის“ თარგმანად უფ. თუმანიშვილი ამბობს:

ჩვენ დარწმუნებული ვართ, რომ ასევე და ათასჯერ მეტი შედეგობადება ექნებოდა ჩვენზე იღ. ჭავჭავაძის პოემას, თუ იმაში გამოყვანილი იქნებოდა ახალგაზდა, ცხოვრებისაგან ჯერ არ გაფუჭებულ კაცის ტანჯვა ერთ ლუგმა პურის შოვნაზე. აბა ერთი დევნა სწორედ იღ. ჭავჭავაძეს, რამდენჯერ ეცემა ხოლომე ცალახში ჩვენებური კაცი რამდენჯერ ივიწყებს ის თავის წმინდა გრძობას, რომ შიშხილით არ მოკვდეს, რამდენჯერ სილასა სჭამს, რომ უბრალოთ არ დაიღუპოს... და სხვ. და სხვ.

ილია ჭავჭავაძე, იმედი მაქვს, მაღლობას განუცხადებს უფ. თუმანიშვილის ამისთანა სასარგებლო რჩევისათვის. „ჭკვიანი კაცის ნაწარმოები“ რასაკვირველია პოეტისა და მოუტანს სატეხილობას... მე ვიკითხულობ უფ. თუმანიშვილის შემოხსენებულ სიტყვებს და, მისდა სასიამოვნოდ, დავმტკიცებ ერთსა და იმავეს: გზა და კვალი იმდენად დაგვიხვეია, რომ არც არა სხვისა გაგვიცია, არც არა ჩვენი; სტუმრად წვეულმა, გარეშე გამოხდილმა მწერლობამ ასე იცის... რაღაც გაუგონია, სადღაც გაუგონია „აღმასახის“ შემდგენელს და ყველგან ატევენს, საცა რიგია და საცა არა. „ჩინოვნიკების“ აკაცობის აღწერა დიან გარკვი რამ არის (თუმცა ახალი აქაც არა არის რა). მაგრამ ჩვენის, ქართულის ლიტერატურის წარმატება აქ რა შუაში უნდა იყოს? ყოველ დღე რომ ათასობით იბეჭდებოდეს წერილი „ჩინოვნიკების“ აკაცობასად (როგორც მაგალითად „არტანუჯის წერილი“) და ამის მეტი რომ არა იყოს რა, მაინც გაბედვით ვიტყვი: ჩვენ, ქართულ ხალხს, არა გვაქვს ლიტერატურა. ამ გვარი წერილები ფრიად, აუცილებელივე საჭირონი არიან ყოველ წატილასან მწერლობაში, მაგრამ ვიმოტკობ: ჩვენის, ქართულის ლიტერატურის სიმდიდრე და აყვავება აქ რა შუაშია? ამაზედ დაფიქრება „ჭკვიანი კაცისათვის“ მარტებელია...

ბოლოს უფ. თუმანიშვილი ამბობს:

მაგრამ ამასაც ნუ დაივიწყებთ, რომ ვერც ერთ ისეთ ახალ ჭეშმარიტებას ვერ იტყვი თქვენ დღეში, რომელიც კი როდისმე არ ბქმულიყო, და ყოველი ჭეშმარიტება ითვლება ახალ ჭეშმარიტებათ მხოლოდ მაშინ, როცა იმას ჯერ ვერ შერიგებია ხალხი.

ეს რაღა არის? მას რიღასთვის გასწავა ამოდენა ჯაფა უფო თუ-
მანიშვილმა? მას რაღად ისარჯებოდა ახალის ძებნისათვის თუ გო
ახალის თქმა შეუძლებელია?*) მაგრამ იქნება უფო თუმანიშვილი
დაქმებს იმას, რასაც უფო ვერ შერიგებია ხალხი“. თუ ასეა მაშ რა-
ტომ არ ამბობს სახელდობრ რას ვერ შერიგებია ხალხი? უკაცრავად
ამბობს. მისი წერილის შინაარსი გაზომილქმის შემდეგ:

1) უწინ მწკრელობა ქადაგებდა და დამღეროდა გლეხების გან-
თავისუფლებას, მამულის და ხალხის მოყვარეობას, „ხორცსა შენსას
ნუ მისცემ წახდენას“, „ჭკუასა შენსას ნუ მისცემ დამინებასა“, ესე იგი
ახალს ჭკუშმარიტებას, რომელსაც ხალხი უფო ვერ შერიგებოდა“.

2) „ჩვენა სამწუხაროდ, იგივეს (თუ იმავეს?) ვერ დამღერის
ქართული უურნალ-გაზეთობა“ და დამღერის ძველს ჭკუშმარიტებას,
რომელსაც ხალხი შერიგებია, ესე იგი მამულის მოყვარეობას, ხალხის
მოყვარეობას, „ჭკუასა შენსას ნუ მისცემ დამინებასა“,

მასსადამე

3) უურნალ-გაზეთობა უნდა დამღეროდეს იმას, რასაც ხალხი
შერიგებია, ესე იგი ძველს.

ბოლოს ორიოდ სიტყვა კიდევ უნდა მოგახსენოთ წლეკანდელ
„ალმანახის“ თაობაზე. თითქმის ნახევარი წიგნისა უჭირავს „მშვენიერ
ელენეს“. ეს რიღას დამაშვენიერებელია? კიდევ ერისთავს რომ სჯამე გამი-
ღეროდეს და რაც მოხვდება თარგმნიდეს თვის გულის განსართობად,
მზრუნველი ქართულის ლიტერატურისა აქ რა შუაში უნდა იყოს?
ნუ თუ ჩვენი ლიტერატურა ისე გამდიდრებულა და აღუვაკებულა, რომ

*) იმისა კი აღარას მოგახსენებთ, რომ უფო თუმანიშვილს ამ შემთხვე-
ვაში სრულიად ტყუილი მოუგონია ასე რომ იყოს კაცობრიობის წარმატება
შეუძლებელი იქნებოდა. „ალმანახის“ შემდგენელს რაღაცა ჭსმენია, მაგრამ
ვერ მოუწოდებია კი. გაუგონია რომ ყოველი ჭკუშმარიტება რაც უნდა ახალი
იყოს, არის არა უფროდ მოვლენილი რამ, არამედ მისი თესლი მოძებნილ უნდა
იქნეს ძველს და ადრევე გამოთქმულს ჭკუშმარიტებაში. გაუგონია მეტი ეს და
ამაყად აცხადებს: „ვერც ერთ ისეთ ახალ ჭკუშმარიტებას ვერ იტყვიოთ თქვენ
დღეში, რომელიც კი როდისმე არ თქმულიყო“.

ოფენბახი და დიქლეხი? რა სალიტერატუროა ოფენბახის ოპერეტ-
 კები? რა კავშირია ლიტერატურისა და ოფენბახის შორის? მაგრამ იქნება
 სტენისათვის გადათარგმნეთ? თუ ასეა, მამილაცავს თეატრის საქმის
 ასე კარგად გაგება. ასწავლეთ სტენის მოღვაწეობისა ჩვენში, მაღლ-
 ბა ღმერთს, სუფთაა ვით ხელის გული და ყოველის მხრიდან ღია
 ავისათვისაჲ და კარგისათვისაც. მაღლობა ღმერთს, მეთქი; რადგანაც
 კარგის გაუფენას ავი არ უწინააღმდეგება. ოფენბახის გაღმობებს გი-
 რამ მიჭყობთ ხელთ, — რაღა, აშენდა ქართული სტენა! გაიგონებდით: სი-
 ცოცხლე ბრძოლა არისო. ბრძოლისათვის საჭიროა მტერი; მაგრამ რა-
 გი ამ საქმეში მტერი არ დაგინახავთ — გიფიქრიათ: თუ არ არის ჩვენვე
 უნდა გავაჩინოთო. იქმნება ამისათვის მიჭყოლისაო ოფენბახს? კარგი-
 დროს გასატარებულა თამაშობა გი მოგიგონიათ, ღვთის წინაშე!

ნ. დავითიშვილი.

ზინაური მიმოხილვა.

აჭარა და ქობულეთი — კინკრიშის მაზრა გაჭირებულია — შველა ჩვენო ზნეობითი მოვალეობაა — აჭარელების გადასახლების წმა — რად და რისთვის? — როგორ უნდა მოველოთ და როგორ მოუარეს — მთავრობას რით იცნობს ხალხი — ადმინისტრაცია — არსებითი ნაკლი ადმინისტრაციისა — უენობა და სიყრუე — არ იცნობს და არ იცნობენ — ცხოვრება, კანონი და შუა ცარიელია — კანონ-მდებლობა ოთხ-კედელ-შუა — ვნება ამის გამო — კიდევ ქართული და აქაური ენები — ქართული სცენა — რა არის სცენა — საზოგადოდ და რა უნდა იყოს ჩვენთვის საკუთრივ.

ყოველ მხრიდან ისმის რომ ჩვენი მოქმენი — აჭარელები და ქობულეთელები ძალიან ცუდს მდგომარეობაში აჩიან და ნუგეშსაც ვერ აქამომდე აწასიადამ მოკლიან. წარსულმა ომებმა თუმცა ვეკლას მიაყენა აუცილებელია ზარალი, მაგრამ აჭარა და ქობულეთი ვეკლასედ მომეტებულად დაისაჯა. ამას ეჭვი არ უნდა. აჭარა და ქობულეთი ომის მოკლად გახდა ბედმა. იქ იდგა ცალკე რუსის ჯარი და ცალკე ოსმალისი. ჯარების დგომა, ნამეტნავად ერთა ერთმანეთზედ სამტროდ გადაშტკებულებისა, რასაკვირველია, კეთილს არ დააყრიდა ხალხს საზოგადოდ და უფრო იმ ხალხს საკუთრივ, რომლის მამულშიაც ჯარები იდგა და რომლის ბედი წინადგე არ ვინ იცოდა ვის ჩაუვარდებოდა ხელში. ამიტომაც აშკარაა, არც რუსი გაუფრთხილდებოდა ხალხის სიკეთეს და არც ოსმალს, არც რუსი მოიქცეოდა გულმტკივნეულად და არც თათარი. „დროების“ № 32. კარგა ცხოვლად არის აწერილი გ. წერეთლისაგან ის საცოდანობა, რასაც წარმოადგენდა ქობულეთი ომის დროს და ომის მერმედაც ჩვენ დაწმუნე-

ბული ვართ, რომ არამც თუ გადამატებულა, რასაც გ. წერეთელი გვაწუებს, არამედ იმის ნატამალიც არ უნდა იყოს, რაც საცოდაობა აჭარას და ქობულეთს მიადგა ომის გამო. ახსრება ტყეებისა და მინდვრებისა, წვა და ბუგკა სოფლებისა, დაწოკება ხალხისა, გარდასვენა წარ-დაცემულთა მცხოვრებთა, ამის გამო წარამარად დაღუპვა ხალხის ქონებისა, რომლის წადებაც თან არ შეიძლებოდა, უხუნელუთესაგად დარჩომარ ბოლოს სიკვდილი და სისხლის ღვრა—ესენი სულ იმისთანა თვისების უბედურობაა, რომელიც დიდხანს გაჭსწევს და დიდხანს იქნება საგრძნობელი, თუ მთავრობა ესლავე ხელს არ შეუწყონ ხალხსა, არ დააკვირდება მის აწინდელს მდგომარეობას, არ მიუშველებს ფუფიონ, თუ სხვა ღონისძიებით და თუ დროებით მანც არ ამდუშვდ იმ მოვალეობისაგან, რომელიც ხაზინის ინტერესს შეადგენს. ეს უგანასუნელი მანც აუცილებელი საჭიროებაა ქობულეთის და აჭარისათვის, თუ მთავრობას ჭსურს დაანახეოს ხალხსა თვისი უკეთესი მხარე, რომლითაც იგი მართლად და სანატრელია ყოველის კარისათვის, სახელდობრ, ის მხარე, რომლითაც სახელმწიფო თავის უწმინდაესს მოვალეობად უნდა აღიარებდეს ხალხის შველას, ყოველთვის და გაჭირვების დროს ხომ უფრო, მის კეთილ-დღეობისათვის წადილს, მზრუნველობას და მხურვალე გულდადებას,—და ამ შემთხვევაში სოგვა და ძუნწობა საბოლოოდ საქმის წახდენას და დალატი სახელმწიფო საქმისა. ეგ შველა და ხელ უხეობა სახელმწიფოსი შით უფრო არის სასარგებლო, რომ თვითონ სახელმწიფო დრასტურს დაჭკარგავს: ხალხი ფეხზედ წარმომდგარი უფრო უკეთესი დონეა სახელმწიფოსათვის, ვიდრე დავრდომილი და სულით და ხორციით გათახსირებული, მართლ გულ-მოკებული და ფეხ-გამგარებული ხალხია უძრეტი წყარო სახელმწიფოს სიმდიდრისა და ძალისა. ამ ყოველივე შესაწინავე, ყოველივე სანთელ-საკმედი ეზას იზოვის, გლეხისა არ იყოს, და სახელმწიფოს გარდამეტეობი დაუბრუნდება. ჩვენდა სამწუხაროდ, ისმისა რომ ეს სანატრელი მხარე მთავრობისა ფეხადგმული არ არის ვერ აჭარასა და ქობულეთში, თუმცა მრჩეულთა შორის იმის-

თანა პატიოსანი და ხალხის გულშემატკივარი კაციც არის სხვათა შორის, როგორც თავ. გრიგოლ გურიელი. მაგრამ ხელში მოგვსენებათ, ერთის მკაცრის. ტიკტაკი გასაჩუქულს არ მოიყვანს....

ნამეტნავად კინტრიშის მასწავ თუმცა საშინელს ურთავდა და გაჭირებაში, რომ მართლა იგი უოფა და გაჭირება საშინელია მარტო ის ამტკიცებს, რომ ხუთთონ მთავრობას საჭიროდ დაუნახავს იმისი გამონახვადება საქვეყნოდ. ვინ არ იცის რომ ამისთანა ამბების გამოცხადება მთავრობას უოკეჯთვის ეძლეება და ემძიმება ხოლმე ჰსჩანს მართლა დიდი უბედურება უნდა ტრიალებდეს კინტრიშის მასწავში, რომ მთავრობა იძულებულ იქმნა ეკ. უბედურება უველანათვის ეწვეუბნება. მთავრობა მიჭმეკვლებია ეიღვე გაჭირებულს ხალხს, მაგრამაღ იგი შეკლა საკმარისი არ არისო. ჩვენ ეს არ გვესმის? რატომ იმდენად არ მიჭმეკვლებიან, რომ აღეხადებენ საკმარისად? რა, სახელმწიფოს იმოდენა ღონე აღწა აქვს, თუ ასეა რამ მიხეცია. განა ამისთანა შემთხვევაში, უღონობის გარდა, სხვა რამ მიხეცია შეიძლება რომ იყოს! უღონობა კიდეც ჭკვაში მოსასვლელი არ არის; სახელმწიფო სათვის ერთის მასწავს. შენახვა, თუნდ მთელს წელაწადს, წვეთია ზღვისათვის ვიუიქრობთ და ვერ მოკვიფიქრია რათ ავსენათ ეგ ნამეტნავების მიწვდა, რაღა ხალხი ერთის მთელს მასწავს მიშველტიტკელი, მიშიერ-მწყურგალი თვის გარეშემა ჯოჯოხეთისა ჰკრძნობს. ან სულ ჭო, ან სულ არა. აქ ორ წელაშუა დგობა უადგილოა და ამასეც მეტიც — თუ სწორეს გვათქმევინებთ...

ჩვენ ამითი იმისი თქმა კი არ გვინდა, რომ რაკი მთავრობა ამისთანაებში მოვალე და ყოვლად შემძლებელი ღონე, ჩვენ გულხელი დავიკრიფოთ და გულ-გრილად გუეურეთ ჩვენის ძმების უბედურებას; გულ-გრილად და თუნდა წარვიღის გულის ტკივილითაც შეეუფროდეთ როგორ თროის და აკრუნხება შიშველი ბავშვი სიცივისგან, როგორ უკვდება იგი კალთაში შიშილიდან განთავსებას და მისად; როგორ ტუის ნადირსკვით დაძრწის ღონე მიხდილი დაშველდი მამა, იმეც დანთქმულს რომ რითიმე მიეშველეს შიშილი ღონეც ან

სულთ მობრძავს ოჯახსა. გარბის ამ ოჯახიდან შორს, რომ თავისი თვალით არ დაინახოს გულისკვლავი სურათი კარსედ მოდგომილის სულთა-მხუთავისა, არ დაინახოს თავისი ცოლის, თავისი შვილის, თავისი ძმის, დის, თავისა და ტომის სასო-წარკვეთილი ყოფა, არ გააცინოს თავისად ყუჩით ამაო ძახილი. ცოლისა: *«კაცო, გვიშველე, გინოცებოთ, საცოდავი განვიღი, ჰავშვისა: ამავე ზური, მამავ ზური»*. გარბის თვითონაც დამწვარი და დადაგული შიმშილისაგან, გარბის შორს, შორს... გარბის და ჰგონობს, რომ სამუდამოდ ეცლება ხელიდან ყოველივე ის, რასთვისაც ჰსტრბოვებდა, რისთვისაც სულდგმულად და, რისთვისაც იხრწადა. ყოველივე ის, რაც მისთვის ეველანედ უძვირფასესია... ჰგონობს და გულს უზარავს მწვავე ტკივილი, სასო-წარკვეთილებისა, უიმედობისა და უღონობისა. ან არა და დგას ამ საშინელის სურათის წინ უღონო, უილაჯო, თავლებ ჩაცვიფრული, ნაწლებ ამომწვარი შიმშილისაგან, დგას და უუერებს რომ თავს წინ უგებდა ცოლი, უგებდა შვილი, უუერებს და იწვის, იღვავს რომ არსადამ ხსნა არ არის, არსადამ შევლა. და თუ რამ ნუგეში აქვს, ეგ ის ნუგეშია რომ მეც შიმშილი დღეს თუ ხვალე ამომხდის დაუძლურებულს სულსა და ჩემს ცოლ-შვილს საიქიოს შევეერებო..... იცით მეტი ამისთანა ყოფა რა ტანჯვას ნამეტნავად მამინ, როცა ხვალე, რომ გარშამო, მთელი მარტა, ათას-ათასი ღვთის-გერძო ადამიანი წივის, ჭივის: *«გვიშველეთ, შიშველეთ, მშვიერეთ გინოცებით!»* ეგ მთელი ჯოჯოხეთია, მთელი!...

ახა ახლა წარმოიდგინეთ ეს ჯოჯოხეთი რამოდენად გამდიერებული უნდა იყოს იმ კაცის გულში, რომელიც მაგ ყოფაშია ჩავარდნილი და გვერდთ ხვალეს თავის ძმას, რომელსაც შევლა ცოტად თუ ბევრად შეუძლიან და არ შეუღის. ქროველობავ, ნუ იქ მაგ სამტრხინი საქმეს..... ხელი გაუწოდე შენს ძმებსა და დებსა, რომელნიც დღემდინ შენთვის დაკარგულნი იყვნენ და რომელნიც დღეს შენთანვე მოვიდნენ! შევეწივნეთ ჩითაც შეგვამდიან, ჟუღით, საჭმლით, საცმლით, ხორკით! ამას ითხოვს ეველასაგან სასოვადოდ კაცთ-მოყვა-

რეობა და ჩვენთვის კი საკუთრად ზნეობითი მოკვლეობაც ძმისა ძმის-წინაშე. შევეწითო და განვენოთ ქვეყნას რომ ვათვ-მოყვარეობა ჩვენი თვისებაც არის, ვასვენოთ, რომ ძმათა სიყვარული ჩვენშია ისე ყოვლად შემძლებელია, როგორც სხვაგან, ვასვენოთ რომ ჭირში ჩვენც ვიცით დახმარება, ვასვენოთ რომ ძმობა, ერთუერთობა, ერთმანეთის შევლა და გატანა — უჭმა სიტყვა არ არის ქართველობისათვის!... აქ უკან დახევა სირცხვილია ყველასათვის და ჩვენთვის ხომ სირცხვილზედ მეტიც... ჩვენ გაჭირებულების ძმები ვართ, ძმები!... ეს არას დროს და არას შემთხვევაში არ უნდა დაივიწყოს ქართველობა... ამ ძმობაში გამოიკვანძა ჩვენი ბედი, ამ ძმობაში ჩვენის ბედსიყვარულს გვირტი უნდა გამოიტანოს. ქართველობაჲ, ჩვენი უწმინდაესი ვალია, უნდა მივეშველნეთ!..... ღარიბნი ვართო ვიძახით, მაგრამ ქვეყნაზედ მარტო ღარიბმა იცის, რა არის შევლა, რა არის ძმობა, გაჭირებაში.

ამიტომაც უფრო იმედი გვაქვს, რომ ყოველს იფერში გულ-უხვი ქართველი, ქველის საქმეში უფრო გულ-უხვობას გაჭსწევს და არ დაიზარებს გაჭირებულ ძმათათვის შესწირავს. რედაქციები „ივერიისა“ და „დროებასა“ ყოველ დღე მზად არიან მაგ შესწირავის მისაღებად. ჩვენ გუჩქვით, რომ შემწირველთა უფრო „დროებისა“ რედაქციას მივმართონ, რადგანაც „დროება“ ყოველ დღე გამოდის და ამის გამო მას შეეძლება ყოველ დღე აუწიოს საზოგადოებას შემწირულის თულის ანჯარიში და ამასთანავე შემწირველთა სახელებიცა.

ახა, ქართველობაჲ, ესლა შენ იცი როგორ დაანახვებ თავს შენს ახლად შემოერთებულს ძმებს! ესლა შენ იცი როგორ დაუმტკიცებ ქვეყნას მამა-პაპათ ანდერძს: ძმა ძმისთვისა და შავ დღისთვისაო! ესლა გამოჩნდება, ეს ანდერძი შენთვის წარჩეილი სიტყვაა, თუ საკვს საქმეა... ესლა გამოჩნდება, შენ მარტო დღევანდელს დღესედ ხარ მიბმული, თუ ხვალისათვისაც ქსწუხ და ჭფიჭრობა!...

უაგველივე ეს უბედურობა, რომელიც თავს დაჭირებდა აჭარა-ქაბულეთს და მისი უნუგემოდ ყოფნა დიდს განსაცდელში ჭყრის ახლად შემოყრთებულ ქვეყნის მცხოვრებელთა, რუსულ გახეთქში „ГО-ЛО-УМ“-ში დაბუჭდილი იყო კორესპონდენტისა და მერე სხვა გახეთქშიც დაბუჭდილი, რომ აჭარელები აყრან ჭიჭიჭობენ და ოსმალეთში გადასახლებასა. ამის მიზეზი იცის, როგორც ეტყობა ჭიჭიჭობენდენტის, მაგრამ რამედგინება მისი „შემთხვევისა გამო სხვისა და სხვისა“ ვერ მოუხერხებია. რუსული გახეთქები კი ვშობენ, რომ ხალხის აყრა და ჩვენიდამ გადასახლება ოსმალეთში ასეთი მიძე და დინს-შესანიშნავი ამბავია, რომ აქ დამალვა ნამდვილის მსხუხისა ცოდვა არისა და დიდი დანაშაულია სხელმწიფის წიხაშეა ჩვენც ამ აზრისა ვართ, მაგრამ რას იქ?

... თუ შარლას აჭარა ვაყრებო და გადასახლებს საკვირველი რამ იქნება თუ შენც იტყვი, შეითხველ! ხალხი რად უნდა მიიზიდებოდეს ოსმალეთში? ... მერე როგორ? თავის მამა-პაპეულს ბიხას, სახლს, ვაჩს, მამულს-დედულს მამათა-სალოცავს, მამათა-საფლავს — სულ უველადგონებდ ხელს უნდა იდებდეს ხალხი და ოსმალეთში მიდიოდეს, გაგონიდა!... საკვირველი ამბავია!... ნუ თუ რაც უნდა იყოს, რუსეთის ხელში ყოფნა არ უნდა ერჩივნოს, ვიდრე ოსმალეთის ხელში? ნუ თუ ხალხი ჭსტოვებს უველადგონს, რაც კი მხსთვის ძვირ-ფასია, ჭსტოვებს — ვიძეობით — მამულს, დედულს, სახლ-ვაჩს, ადგილს სხვა დაიბადა, საცა გაიზარდა, საცა უმარხია დედა, მამა, ძმა — და მიდის სად? ოსმალეთში. . . . ?

... რა, რა ამბავია? მოხვეწებაა შეშინებულის ცანებისა, თუ შარლას შარლადი ვშნავია!

... რად მიზობისხალხი, მერე როგორ მიზობის ვამეობებო — სულ უველადგონს ჭსტოვებს რისც თვისაც კაცი თავს იცლავს ხალხე მთელი თავის დღენი, რისთვისაც ზრუნავს დაბადების დღიდანვე, რისთვისაც იღიწის და ამ წუთში-

სოფლის ტანჯვის ითმენს, რაც უყვარს, რასაც შეჭსტრფის, რასაც შეჭსტრის, რასაც დღესასწაულებს — დიად ჭსტოკებს და შიდას სად? რსმაღეთში!..

ეს რა ამბავია, რა ამბავი!... ადამიანი კიდევ ადამიანია ქვეყნა-ზედ, თუ განადირდა, გამხცდა, რომ გვერდთ ადამიანს ვეღარ იყუ-ნებს, ვეღარ იშენებს, ვეღარ ითვისებს! ხალხი თავის ღირს-წოდებობა და მკვიდრებულ ბინიდან იშლებს და შიდას... ეს დაუჯერებელი ტო-ნის შექმნა ვიხივით მხალად მაშინ შეიძლება მოხდეს, როცა ხალხს ეტყვიან: ან აქ სიკვდილი, ან იქ სიცოცხლეო. სხვა არა მიზნის ან შეუძლიან ხალხს ასე თავი გამოამეტებინოს, ასე ხელს ავლებინოს თავის ბუნაზედ, თავის მასულზედ, თავის დედულზედ და კარდახე-წის ვინ იცის საით... რამ მიიყვანა საქმე აქამდის, ამ განწმკლე-ბამდე, ამ სასოწარკვეთილებამდე? რამ და იმხანა, ამბობენ ეველებს, რომ ამ ახლად შემოერთებულ ქვეყნას კალიასავით მოესია თურმე ეველს კალიაზედ უფრო მსუნაგი, უფრო ხარბი, უფრო გაუმძაღარი წვრილი ჩი-ნოვნიკობა. რადენამე კაცის გარდა, ასეთები არიან თურმე დანარჩენებზე, რომ როცა იმას ამბავს ღაზანაკობენ, თმა ყალბზედ ღებენ. ამხა შიდას სიცა გამოგდებულნი სამსახურადამ კაცი თუ თურმე სიცა გამოუსადეგო უხეირო, ბავსუდ-ხელალებული ძეო, იმ ახლ ქვეყნებში მოხლეობა შიდას. ანა რა ვეთხარს დაყვრას ხალხს? ანა რა მხროთ დანახევიუნ ისინი რუსის მთავრობასა, რუსის მმართველობასა? არავის ეჭვი არა აქვს, რომ სოფ ეს სამხრეთის საქმე მოხდა, და აქამდე უდასახლდა, ბრალი, ამხა უნდა დაედოთ, ვინც მოხლეკთავანი აქამდინ მიადევნენ საქმეს...

ღირსება და სიკეთე რომელიმე მთავრობისა, ხალხისაგან ცნო-ბილი და აღიარებული, ჭსტოკას ხალხში იმ სიყვარულის თქმის, რომელიც მეტად სანატრელი უნდა იყოს ცნობილად მომართულ და მიმართულ სახელმწიფოსათვის და მართლ ეს სიყვარული სათავად უთქვალ იმისა, რაც ვი შეადგენს სახელმწიფოს ძალად და დონეს, იმდრომომ მართლ სიყვარულით მღვრთფეკანებზედ ხალხის საძი-

დრ უოკელს განსაცდელში, რაც კი სახელმწიფოს ისტორიის გზა-
 ზედ შეემთხვევა ხოლმე, მარტო სიყვარულით გულ-გამთბარს ხალხს
 შეუძლიან სიტყვებისა და ქონების გაწირვა სახელმწიფო კეთილ-
 დღეობისათვის, მარტო სიყვარულით გაძლიერებულის ხალხით შეიმ-
 ლება იმისთანა სასწაულები. მოასდინოს სახელმწიფომ, რომლის მა-
 კაღთები ბევრია ისტორიაში და რომელიც დღესაც გვიკვირს და
 გვაოცებს, საცა ეს სიყვარული არ არის, იქ სახელმწიფო იუღურობა,
 ფუჟუა, ერთი ლაზათიანის ქარის შემობერვა და იმისი გადამსხვრევა
 ერთია...

უმადლესი სიყვარს მთავრობისა საზოგადოდ

მეტად მიუწოდებელია ხალხის
 თავლისათვის. ისე შორისა ჰსდგას იგი ხალხსგად, ისე ოძგითად დაუ-
 ნახებია ხოლმე ხალხის თავს, რომ ძსუღად თუ ხალხი მას ზირის-
 შირ გაიცინობს და თუნდ ძაღიან კარგიც იყოს, მისი სიკარგე, მინამ
 ხალხმდე ჩავა, მრავალ ხელში. გაივლის ხოლმე და ამის გამო ვინ
 დცის რა სახით ეჩვენება. თვითონ ხალხიც საზოგადოდ და დაბალი
 საკუთრიც ისე მომწვედელია თავის ვიწრო ავ-კარგიანობაში, მისი
 უოკელ დღიური საჭიროება ზედ-გამობმულია. ისეთს წკრილმანს საკან-
 ზედ, რომ ძნელად თუ მიეტყმა მიზეზი ზირის-შირ შესვლეს მთავრო-
 ბას და ძით იხელთოს შემთხვევა მისი ავ-კარგიანობა აწეოს. ვეელ-
 გან უმადლეს მთავრობის და ხალხის შორის ჰსდგას ხოლმე მთელი
 რაზმი მოხელეებისა, რომელნიც მახლობელი გამომოქმედნი არიან
 უმადლესის მთავრობის წადილისა, შიძართულებისა და ავ-კარგიანო-
 ბისა. ხალხი თუ იცნობს მთავრობას, ამ მოხელეებით იცნობს, რად-
 განაც იგინი არიან მისდა მახლობლად, მათ უდგათ მის ცხოვრების
 დირსუდ იგები, იგინი განაგებენ უოკელ დღეს მის ავსა და
 კარგსა და უოკელ დღე თავს წინ ტრიალებენ. უმადლესი მთავ-
 რობა თუნდ კარგიც იყოს, შესაძლოა მოხელეების წყალობით
 ხალხმა აითვალწუნოს იგი უმადლესი მთავრობა და იმთდენად
 დაუთხეს რომ მამა-მამუელი ბანაც მოიძალოს და ცხრა მთას იქით

ბაც, ხალხის გულის-აყნაც და იმ დანიშნულების აღსრულებაც, რომელიც ზეით აღვნიშნეთ. ამიტომაც აშკარაა, რა არის საჭირო საქაურ მოხელეებისათვის უკრდა სასოგადო თვისებებს, — სახელდობრ, ჭკუისა და ზნეობის სიმადლისა. საჭიროა მოხელემ კარგად იცოდეს საქაურის ხალხის ვითარება, ჩვეულება, ტკივილი და სიხარული და ღრუე ქცენ-დეს ხალხს უშუაპავლოდ ელაპარაკოს. ჩვენდა სამწუხაროდ, ეს დავიწყებულია დღევანდელად, ჩვენში და თითქმის უარ-ყოფილიც. ხალხის სამართლის გამძღვალს, ხალხის სიმაართლის აღმადგენელს და დამდგენელს რომ კაცმა ეს მოჭსტკრას და უური დაუხშოას, — რაღას უნდა გამოელოდდეთ მისგან კარგს და კეთილს, თუნდა სხვაში ყოველფერში ციდაშ. ჩამოსუელიც იყოს. ამოსამართლეს რომ თავის უურით არ ესმოდეს მოჩივარის საჩივარი და გულის-ტკივილი, რა მოსამართლეა? მოსამართლემ რომ თავის უურით არ მოისმინოს მოწამის ჩვენება, საცა ხშირად ერთი სიტყვა, ასეთე ისე გამართქმული, უარო დიდის და ცხოველის ნათელით მოჭიგენს ყოველს საქმის გარემოებას, ვიდრე მთელი ლაქლაქი უვიცნისა და ბრიყვის მთარგმნელისა, — ის რა მოსამართლეა? მოხელე, რომელსაც მე ჩემსას ვერას გაგაცებინებ დათის თავისს — ის რა ჩემი მომკლელია? აქ მარტო სახეა და არა სული და ხორცი. ამ უჩინოსან დაუმატეთ ისიც, რომ ხშირად სრულიად უცხო კაცი მოსამართლეთ, თუ მოხელეთ, სრულიად უხარობი ჩვენის ჩვეულებისა, ჩვენის მიდრეკილებისა, ზნეობისა, ქიარისა თუ ღზინისა და მამინ ცხადი იქნება რად მიაჩნია ხალხს ქიარად, რაღაც საქმე ან სამოხელოდ ან სასამართლოდ გაუხდება ხოლმე. მამინ ცხადი იქნება რად იმდურება ხალხი და რად არის უნარზედაც და მმართველობაზედაც გულ-დაწვეტილი და გულ აყრილი. შორს რად მივალოთ! აი ცხენებეს ჩუქება ავილოთ თუნდა მაგალითად. ჩუქება ხომ კეთილი საქმეა, მაგრამ აქაც კი ხალხი დაფთხა, ნამეტნავად, საცა მარის უფროსად უნარ კაცი იყდა, დაფთხა, არ მიეკარა ცხენებს, რადგანაც ეს მთავრობის წყალობა სულ სხვა ფრად დანახვეს ხალხსა. კაცი არ იყო, კაცი, რომ ხალხისათვის წყალობა წყალობად გამოესახა

და პირდაპინ აქსნა მთავრობის განზრახვა. რამდენი ბოროტ-მოქმედება მოჭევა ამ განზრახვით კეთილს საქმეს, მკითხველმა ზოგი იცის ჩვენებურ გასეთებიდამ და ზოგი კი დავიწყებას შეეცა როგორც სხვა რამ მრავალი.

როცა მოხელეები იმ ჟურნიდამ ამოჩნეულნი არიან, რომელიც სრულად უცნობია ხალხისა, მისის ცხოვრებისა, სრულიად უცოდინარი ენისა—ამას აუცილებლად ის მოსდევს, რომ მათ ხალხისა არა გაეკუთათ რა და ხალხს კიდევ მათი. არიან ექვე, ხშირად ერთი აღმა შიდას და მეორე წადმა, უუფრებენ ერთმანეთს და ჰკვირობენ ან მე რად უნდავარ ამასო, ან მე იგი რად მინდაო, ის ჩემთვის მუხვი და ყრუისო, მე იმისათვისაო. და თუ მოხელე კაი კაცია, მარტო იმას თუ იქრობს, რომ არა ვაგნო რამ ხალხისა და ხალხი კიდევ ამოდენად არის ხალხი მადლობელი მოხელისა, რამოდენადაც იგი უირო ნაკლებ მანებებელია. ამისთანა ეოფაში სხვა საწყაოთი მიდგომა შეუძლებელია: მმართველობას სიკეთის უპირატესი ღონე ჩამოართმეული აქვს, სახელდობრ, ენა და ყური. ანდრე ვაკის ქალის საქმემ ამკარად გამოჭეინა საქვეყნოდ ის სასაცილობა, რომელიც მოსდევს ხალხი ენას არ ცოდნას.

ამას გარდა ამ ყრუ-მუნჯობას ერთი დიდი ენობაც სხვა დაჭეობა ხალხი: ხალხის ცხოვრებას არც პატივი აქვს და არც ზედ-მოქმედება არასფერზედ. მრავალ-სახისა და მრავალ-გვარი საჭიროება ხალხისა, რაც მის ეოველ-ღდიურ ცხოვრების დენაში აღმოჩნდება ხალხი, და აქედამ წარმომდგარი ვითარება, რომელიც ზოტყერ კანონ მეტელობის დეაწლსა თხოულობს და რომელიც ეოველთვის ჰსაჭიროებს ყურადღებით გასინჯვას და გულ-მტკივნეულს შეწინაებას—ჩვენთან არამც თუ ყურადღებოდ, არამედ იქვე სულსა ლეკან, სცა იზადებთან, რადგანაც მთავრობის კგენტი ყრუა და მუნჯი უნობის გამო, სულს ლეკან მეოქი და ამით გულსა ჰსწევატენ ხალხსაც, —და თკითონ მთავრობასაც ხელიდამ აცლიან იმ ძვირეისს ასაღას, რომელზედაც დამეარებელი უნდა იყოს ეოველიც მისი განკარგულება და

კანონ-მდებლობა. ამიტომაც ჩვენში კანონი თუ იმადება ოთხ კედელ
შუა იმადება და მხოლოდ ისე მოუხდება ხალხს ჩვენს ცხოვრებას,
როგორც კაცს სხვის ტანსუდ შეკერილი ტანისაშონი. ეს არის ჩვენის
ფიქროთ, იმ უფიფის მიხედვით, რომ ჩვენი ცხოვრება მიწის მიდის თა-
ვისთვის, შემოდამ დაჭვარფარებს აჭრელებული ქაღალდი, სადა სუ-
ფიეს კანონი და შუაში კი ცარიელა. ამ ცარიელში დასტხან, ცხოვ-
რების შემოდ და კანონ ქვეშ, ჩვენი მოხელეები. ხალხი შათ კრიდე-
ბა და ხალხს ისინი კრიდებიან.

ამისი წამალი თვითონ ტკივილიდამა ჰსჩანს. ამკარაა, რომ შო-
ხელეთა ამოჩვენაში განათლებისა და მნეობით აღმატებულობის კარ-
და, ენის ცოდნას უჩიკველესი ადგილი უნდა ეჭიროს. უამისოდ
შამა მთავრობის ცდა ხალხის გულის მოსატებად, ეს არის უპირვე-
ლესი ღახე მოხელისა, რომ მართალი და ჭკუმაჩნტი სამსახური გა-
უწიოს სახელმწიფოსად და საზოგადოქხასად. ეს კარგად იცის კერო-
პიელებმა, რომელთაც ჭანონად მიღებული აქვთ, რომ თუ ენა არ
იცის, კაცს იფხისაც არ შეადგმევიებენ იმ ხალხში, სადა მოხე-
ლეობას ჰნდამობს. ასე მოქმედებს შავალითებრ, ინგლისი —
შესახებ ინდოეთისა ჩვენში კი სულ სხვასა ვხედავთ. იქ ცხამდ
თუ მოხელისაგან თხოულობენ, რომ აქურდა ენები იცოდენ, ჰრამედ
თვითონ აქურებისათვისაც კი ამჩაკვეთინეს იფხა აქურის ენებს აქურის
სასწავლებლებიდა. იქ, სადა ჩვენის ხალხის მწვემსნი იზრდებიან, ჩვე-
ნის ხალხის მასწავლებლები, შავალითებრ, სასულიერო და საოსტა-
ტო სემინარიაში, იქიდამაც კი გამოდევნენ ჩვენი ენა. ქართველებსაც
კი გზა არა გაქვს ჩვენი ენა შუვისწავლათ, თორემ სხვას ვინა ჩი-
ვის. შთავრობა, რასაკვირვებლად, შიქტეკს ურადლებას ამ დიდს ნჯელს
და ედება იგი ნაკლი თავიდა მთაშორას აქურის შმართველობის და
უოკელს მოხელეს მოჭსთხოვოს ზმ ხალხს ენის ცოდნას, რომელთა შო-
რის სამსახურს ჰნდამობს. ამისათვის საჭიროა ხელ-ახლად შესაფიქს
ადგილი მიენიჭოს აქურს სასწავლებლებში აქურს ენებს. რასაკვირ-
ველია, ამ წამალს იმოდენა მნიშვნელობას არ ვამდევთ, რომ ამითი

უკვლავ ტერიფილი მოხსეს; აქ ბეგრე სხვა ტკავილიც არის, რომელიც სულ სხვა მისეხით წარმოდგება და რომელსაც სხვა წაქალი უნდა... ჩვენ ვამბობთ, რომ დღეს ეგვე დიდი იუბის წინ წადგა იქნება, თუ მთავრობას ჰსურს ხალხისა შეიტყოს რამე და ხალხს კიდევ თავისი ატადინოს.

ჩვენს ენას ჩვენში მოედანია, რა აქვს სავარჯიშოდ. ჩვენი, ეგრედ წოდებული, მაღალი საზოგადოებები ნამეტყფავდ ქალაქში, თავის სახე მარტუნიოდ, თვითღობს თავის დედა ენიდ ლაპარაკსა. ნათქვამია, თუკი ზო თავიდან ავროდლებათ სწორედ ეგრე, მოგვიდის ჩვენც, ჩვენს ეგრედ წოდებულ მაღალ საზოგადოებას თუ დაკავშირდებით ცოცხალი ღმერთად, ის დარბაზს ური, ქართული საუბარიც ის საამურე ქართული სიტყვის მიხედვით მოხერხებს, ის სიმღერე ქართულის სიტყვიერებისა აღარ იმისა, აღარ პრის. გადგავაწოდო უოკალიც, რაც ენის შეკრებას შეადგენს, რადგანაც ჩვენი აზრი ჩვენის ენილ აღარ მოძრაობს, ჩვენი გულის ჩვენის ენით აღარ თბება. ამისთანა სავადალო და სამარტუნიო მდგომარეობაში ქართული სამუდამო სტენა სწორედ ცისკანშია დამტკნარის სუავილისათვის. უთუ არ წინშია ამ ბოლოს დროს თავის დიდს ქაჭვანდაში გამართა კერძო თუკი, ამ შემთხვევაში თუკი შესახებ იმ დიდს ხნის სურვილისა, რომ ამხელდომ სდმურე და ქართული სტენა გადმართოს. აქურდ სომხები დღის გულ მოდგენებით მოეკიდნენ სომხურის სტენის სქემებს და ამხობენ პირველ ღმერთად კათოსა თუმანი თუკი მთავრობისა და გადავად მტრეკობისა. არც ქართველობაში დაიქრითა გულმოდონედა ქართველობის მოეყარენიც ამასვე ცდილობენ და არ ვიცით, რა მადლობა უნდა გადაუხადოს ქართველობაში იმ კაცთ, რომელთა მეუბნებითა ამ ბოლოს დროს ჩვენში გაძლიერდა სამუდამო ქართულის სტენის დედებისა სურვილი და თუკი ახდგა კიდევ, რომ სინდურეში მოგვიდეს ერთმა კიდევ ქართველმა იმოდენა გულის-სოვეთუ. და ჩვენი სიყვარული გამოიჩინა, რომ სამასობით უნდა წინა მად სქემებს უდროებისა სიტყვით. იმედია, რომ ზმანედ არ განკრდება ქართული

გულ-უხეობა და სხვაც ბევრი შეძლებისამებრ გამოიმეტებს შესაწირავ-
 სა ამ პეტად სანატრელ და საკეთილთა საქმისათვის. დიდი რამ არის
 სცენა საზოგადოდ და ნამეტნავად ჩვენთვის, თუ იგი ეხლანდელ გულ-
 გარუვნებლობის მოედნად არ გავხადეთ და წაღაც საღვთისმეტყვე-
ლური ელენების არ ვავარჯიშეთ. დიდა რამ არის მეთქი სცენა: ძლივს
 გვითი საჯარო ადგილი შიხც გვექნება, საცა ჩვენის უნით ვიდებნეთ,
 ჩვენას ენათ ვინაღვლებთ, ჩვენის ენის მოწყალეებით გავფიტარებთ: თვალ-
 წინ ჩვენს ცხოვრებასა მთელას მისის ჭკუისა და გულის მოხანგრძლივითა.
 ამას გარდა სცენა იგივე შეგვლავს, რომელიც ცხოველის სულის-
 რებით ელანარება კატრს გულისა და ჭკუისა. იგი ამ ფაჯის თვისე-
 ბით განის გუიებაზედ უფრო მედგრად მოქმედობს, ვიდრე სხვა რამე.
 ამ მხრით არას იგი სანატრელი, ამ მხრით არის იგი კაცის გრძნო-
 ბისა და ჭკუისა გამჭვრეტელი, გამწმენდელი. სცენა ხალხის მწერტნე-
 ლი, ხალხის გამწმენდელი უნდა იყოს და ამასთანავე იმისთანა შემაჭ-
 ცვერელი არის, რომ უკეთეს მხარეს ადამიანისას ფეხს-ადგილებს,
 ფრთას აწიკვინებს, უკეთესი შესაქცევარი, უკეთესი დროს გასართო-
 ბი, სულისა და გულის ამამაღლებელი, სხვა ისეთი არა ვიცით რა
 სცენის მეთქი. თუ ეს ძვირფასი თვისება, როგორც ხალხის წრთვად
 და წრდას, სცენას ჩამოაცდელი, იგი მივიტან-ხანად ცადიქცევს და მა-
 შინ ქსავობს წაწმენდეს, ვიდრე სუთევედეს. ეს არ უნდა დავივიწყოთ
 ჩვენ ქართველებმა, რა კი ის კეთილი აზრი მოგვსვლიდა, რომ ჩვენი
 საკუთარი სცენა ვიქონიოთ. ჩვენ ჩვენს სცენას არ დავაწვდეს
 უკმაყოფილო: პირველი რომ მართლად განმწმენდელი იყოს ჩვენის ცხოვრ-
 ბისა, ჩვენის ჭკუისა და გულის განმანათლებელი და მწერტნელი და
 მეორე იგი უნდა იქმნას იმ ადგილად, სადაც ჩვენი ენა ფეხზედ უნ-
 და წამოდგეს მთელას თავის შევრებითა და სიმდიდრითა. დღეს ჩვენს
 მდგომარეობაში სცენის მეთქი სხვა ფსქთი სახსარი არა აქვს რა ჩვენს
 ხალხს, რომ გონება, გული გაიშინას და ენაც ავარჯიშოს საჯაროდ,
 საქვეუროდ. ამიტომაც საჭიროა ჩვენში სცენას იმისთანა გონება გან-
 სნილი უნდა-მხედველობა: ქქონდეს ვისეგანე, რომ რამ რამ სანატ-

რელს საქმეს სტენა არ გადაუდგეს და არ გახდეს რეპუბლიკის ელენების“ სამარცხვინო სასალახსო ასპარეზად. ამბობენ, ამ საქმეში მეთაურობას ჭკისრულაობსო ჩვენი — უოკელ კეთილ საქმეში დაუღადავი მოღვაწე — დ. ი. ყიფიანი. ჩვენის იჯიქით, უკეთეს კაცს ვერ წაახარებდნენ ამ დიდს და მძიმე საქმეს, როგორც ქართული სტენაა. მან ძალიან კარგად იცის რა ძვირფასია რამ არის ხალხისათვის სტენა, როცა იგი იმ ორს ზემო აღნიშნულს საგანს ემსახურება. თვითონ იმ თხზულებათა. აღმორჩევა, რომელთაც დ. ი. ყიფიანი ჭსთარგმნის ხალხი, ცხადად გაბატონებს, რომ მას სტენა მიიხნია იმ დიდ შკოლად, სტენა ოსტატად მოწვეულნი უნდა იქნენ იმისთანა სახელოვანი კაცნი, როგორც შექსნილი და მოლოთი და სხვა მრავალი მათ მომდევნო გამოჩენილი მწერალი, იმედია, რომ დ. ი. ყიფიანის ხელში სტენა თავის დღეში ისე არ დატოვდება, რომ იგი შეიქმნეს გულისა და ენის გამრევენად. ღმერთმა ჭქმნას, რომ რამოდენადაც დ. ი. ყიფიანი გულ-მოადგინდ და გულ-მხურვალედ მოეკიდება ამ საქმეს, იმოდენად ჩვენც შეიმწეობა და გულის-ტვივილი ამოგუნანათ და მან შინ ჩვენის სტენის საქმე მკვიდრს საუუქველად იქმნება დამყარებული ჩვენდა სასუბეშოდ და სასიხარულოდ.

ქორეპკონდენსია კახეთიდან

გალმამხრის, გზა-ტყეცილი ბოგირები. ს. შილოდიდგან ნეკრესში. სურათი ნეკრესიდან ნეკრესის მონასტრის აღწერა. ლამის ათეუ ნეკრესში მლოცავთაგან და მათი დროს გაკარება. ს. შილოდი. ს. ყვარელი და „დარუენა“ (მილოცია). ს. ყვარლის შარა ს. ძველი-ზავა-ზი ჭირნახული გალმა-მხარში. თავგები ქიზიყში. ს. შაქრიანის ცხელი წყლები და ს. შაქრიანის მღვდლის მდგომარეობა: თედრაუის საზოგადოების ფიზიონომია. იმედი თ. ნ. ზ. ჩოლოყაშვილზედ. თოვლი და მისი შედეგი. ყოველისფრის ქვირობა თელავში. ჩვენნი იმედი. დეპტა-ზე. 14 იანვარი და თ. ნ. ჩ. მომჭირნებია. ყასპების ხაღლის ჯაქციის და პირობების უქმად ჩავლა—და ყასპების ოინები. თელავში. აქციზის ჩინიფნიკი უფ. პასენკო. ბლადოჩინების აღმარჩევა. თელავის მახარაში ფელაველი ტერტერების დავი-დარაბა ურთი-ერთ შორის. ერთი ფრიად სასამოვნო და სასარგებლო განკარგულება თ. ნ. ზ. ჩა-შვილისაგან. თელავის მახარაში.

წასრულის წლის უკანასკნელს თვეში (ქრისტესობას თვეში) მე გაკემგზავრე თელავიდან და გავედეგ მშენიერს გზა-ტყეცილს გალმამხრისაკენ. ან შიქილება კაცმა ნახოს ამასუდ უკეთესი სწორე-გაკეთებულა გზა!... წარმოიდგინეთ: თუმცა ამ დროს (23 ქრისტ.) მთელს კახეთში თოვლი იყო, (წელს დიდი ერთბაში თოვლი მოვიდა გალვის შემდეგ კახეთში), მაგრამ ხსენებულა გზა ისეთი მშრალი იყო, რომ კაცს ეკონებოდა თავის-დეში ამ გზასე წვიმა-თოვლი არა უფიქროს... ეს გზა ხომ მშენიერია, მაგრამ საუბედუროდ ზოგიერთი ბოგირები სრულებით განუწყობულა, — რის გამოც მათედ კავლა საშიშია. შარამხაც იყო კახეთს «ივერიაში» ნათქვამი, რომ უმჯობესი იქმნებოდა ხის მაკივრად ქვით-კირის ბოგირები გაეკოტინათ. იმედა უნდა გვეჩვენეს, რომ ჩვენი ახალი მახრის უფ-

რომელი ამ ჭკრემოებსა უფროდებსა მთქვესოდა, როგორც ეტიოთამი
 სი მომჭინებობა საზოგადოებისადმი — მხნად მთქველბს, ამ სქიხს
 ხელსა. როგორთა ადგილას ვიდევან დეჟუგანთ ქვირკინის
 რების შენობა ნაცვლად ხილდა. მე მიკლადიბრ უკვანელში მივდინ-
 დი, მაგრამ: (უნდა გამეჭრედე) რადგანაც პური მომშივდა — მივდი
 შეგბრუნდო ნათქვამიანა. სადღისი შემდეგ რომ ვემზადებოდე წასას-
 ვლელად მათესაჲ — მიიხრია, რომ ხვალ ანერესობასა მივდივარ
 ბაქემ ღაჩინო. მე მხნელ გამიხრდა ეს ამბავი, რადგანაც შემთხვევა
 მეძლეოდა მინახო ოდესღაც მესანიშნავი ნეკრესის. მონასტრის შენ-
 რის დღეს წავედით. მივადით ნეკრესის ქვლას, სადაც გავექეთეთ
 ფანტურები და დავბახვადით. წინადვე უნდა მოცხესენოთ, რომ ნე-
 კრესის მონასტრის გავესიბ მთების უღრს გამეშვენილს, ვაჭკა მა-
 ლალს ქვეზე მდებარეობს, ესე მალდა, რომ ახამცე თუ უნქის
 საც არ ძალუძს იქმდინ სვლა. ამისთვის მდოცარებობს ურბები აქ-
 იქ ჭალაში დგებიან ხოლმე. რადგანაც ჩვენ ადრე მივედით, მე მ-
 შიხვე შეუდევ ნეკრესის აღმართსა, რომელზეც იქნება ვაზ ნაგებობ
 ორის კერესტისა. როგორც იყო ჰადწინე მონასტრის გაღვანადის,
 სადაც შეუდევნ ცხტას ხანს. დმერთო ჩემსა! შეტა კიდევსქმშობს
 თი ადგილი, სახლამცე ვსეთა მშვენიერი სურათი წარმადეგება მას
 რებელს, როგორც მე სურესილმი? რა მგონის სთთქმის მთელ
 ბულაგის მხარე წამომიბჭვა თვალს წინ! ძირს დანქმული, მანსა
 გეშობს აჭრელბულა მინდვრებს, შემდეგ ჭალა, რომლის შუა მომდ-
 ნარობს (შეუთვანთი ვლახნი). დმერთს ჩემთვის პოეტური ნიჭი
 რომ მრეცა გრცელს ეზოპუს დავსწერდა წახულს სურათზე, — მივ-
 ნი ვიგბქენა! გაღვანის გარედ დავინახე რამდენიმე ხეხარო: ბრ-
 წეული, ლელი, ქლიავი, ვაზები და სხვა შეკრდი გაღვანში და
 გემართე პირდაპირ უმთავრესს ეგვიპტისისაჲს, სითავ მინდვრებში
 და აურბულე კანონდა ქალაქისა და სხვა სხვა აუკეთისა რომლებსა,
 მისებრებულდას. შედლისა შევედი ეკლესიასა დასვლეთის გარეშის
 ჟერ წინ მოდებულს სამხრეთში, შემდეგ თუთა ეკლესიასი. ეგლქსა

მთლად მხატვრული ზეითი შესაგებების მკვიდრის ფერები (წმ-
ლით) მხატვრობა სრულებით ეტყობა, მხოლოდ დროთა ვითარებას
გაუფრთხილ ნაწერები ხატებზე და თვით ხატების სახელებიც ძლიერდა
სწინაწინ. ეკლესიად უკეთესად საგურთხეველში ეტყობა მღვთის-მშობე-
ლის ძითურთ სახე ასაძროთს ადგილას. მხატვრობა ფრიალ მსგავნი-
ობა, მაგრამ მე გამაგვირვა იმ გარემოებაში, რომ ხსენებულს ქატზე
რუსული (სლოვენური) ზედ-წარწერა არის. მ... — გმა მითხრა, რომ
თავის მყოფობას დროს საქართველოში შესანიშნავი მხატვრობა თ-
გაგანინი იყო. უფ. მ. იოსელიანითურთ აქაჲ და თუ იმან განახა-
და ზედ-წარწერა რუსულად, არ ვიცი. შეიძლება ისიც ვიფიქროთ,
რომ ეს ტაძარი რუსების გადმოსვლის შემდეგ იქონი განახლებული,
როდესაც ნეკრის უგანსგელი ეპისკოპოსი ს. შილდაში გადავიდა
დეკების შიშისა გამო... საგურთხეველი იყოფა ქვით-კირის კანკელით,
რომელს და ეტყობა მხატვრობა ამისათვის ეგონებ, რომ ეს კან-
კელი უწინდელი უნდა იყოს, რადგანაც ზოგს სხვა ძველს ეგვესრუბ-
ხაც ქვითკირის კანკელი აქვს; მაგალითად ს. ურბნისის ეკლეს-
იას, რუისისას ზემო-ნიქოზიას (ქართლში) და სხვებისას. საგურთხე-
ველში მარჯვნივ (სამხრეთის) მხარეს აქვს ერთი ჰატარა სამხრო (სა-
ღარო თუ იყო), რომელშიაც ამ უამად დღეობაში შემოწირულს ქათ-
შებს და სხვა რამეებს ინახვენ (რასავეირველია დროებით). თვით ე-
კლესია ცოტა სინათლიანია, რადგანაც ჰატარა და ცოტა ფანჯრები
აქვს არხიტექტურა ამ ეკლესიისა ფრიალ ძველია: ეს არის ამენე-
ბული ბერძნულის ბაზილიკისა გეგმაზე (მდანზე) — ოთხ-კუთხანდის
მოკრძო და სივრძეზე შეკრულის თაღით. რადგანაც სახურავი ადრე
აქვს, შიგნიდან ადგილ-ადგილ ბათქაში სცვივა და თუ არ დაიხურა
წყითიც დაიწუებს დენას და შემდეგ დაიძვრა კედელი... ეს ეკლეს-
ია ამენებულისა მღვთის-მშობლის სახელსე და დღესასწაულობენ
შობის დღეს... ზემოთ მოვიხსენიე, რომ წინ (დასავლეთის მხარეს)
სამხრო აქვს მიშენებული მეტი ეს სამხრო გაგრძელდება სამხრე-
თისკენ და სამხრეთ-აღმოსავლეთისკენ გუნტულში აქვს ჰატარა კარე

ბი. ამ გზით შეგულ შეორე სამხროში, რომელიც მიშენებულა სამხრეთის მხარეს მთელს ეკლესიის სიგეზე: ეს სამხროც სხენებულის ეკლესიის მსგავსად არის აშენებული. აღმოსავლეთის კედელში ამ უკანასკნელს სამხროს აქვს ერთი ფრად ჰატარა ჯარები. რადგანაც ჰაწინა ოთახი ეფანჯრო იყო უსინათლოდ, ფრად ბნელად კარებშივე მისათვის. იქ სანთლის უქონლობისა გამო, სპიჭვას განთუბდი და ისე ვათვადიერბდი ამ ერთ ჩოჩრო—საყენიანს (არც იყო) ოთახსა. მე შეგნიშნე ამ მხლოდ რაი საფლავი: ერთი მარჯვნივ კედელთან, მეორეც მარცხნივ კედელთან. ეს საფლავები, გოხნებ, ძალიან ძველები უნდა იყვნენ, რადგანაც უწინდებურად არიან გაკეთებულნი: სიზის კედლები, სიზისვე საფარით, როგორც დოლოგობში (სოფ. უვარლის გუბრდით, დურუჯის მარჯვენა ნაპირზე), წყაროს თავში (ს. ლაღის-უფრში) ს. ვახნაძიანში, წმინდა მარინეს ეკლესიასთან და სხვაგან... რადგანაც ეს საფლავები შგ მსამხროში არიან, უნდა ვითვქროთ, რომ განსვენებულნი უბრძლონი არა უფრადან... ეკლესიის და აღწერილის სამხროს გუბრდით, სამხრეთისაკე მხარეს, არც ერთი დიდი ორ-სართულიანი შენობა ორ-პირად აშენებულია დაბლა, სამხრეთის პირში, უფრად მარანი, რადგანაც ამ უამდაც ქვევრებით (წელთ თუნენ ვესებულნი) არის სავსე; ხოლო მეორე პირი სენაკები უნდა უფრად იყო, თუ ტრავში სწორედ არ ითქმის... ამ შენობის წინ, დასავლეთის მხარეს, აღმართულია მაღალი ოთხკუთხეანი კოშკი, მშენივრად მთლად შენახული სათქმის გუშინ აუგიათო. ეს კოშკი, როგორც მითხრეს მოხუცებულებმა — უკანასკნელს დროს თურმე სამკელოობას ეწეოდა... ეკლესიისა და შენობის აღმოსავლეთის მხარეს არის ერთი ფრად ჰატარა შენობა, რომელშიც ტრავში არის ახლად აღმოსავლეთის კედელზე მიდგმული. ეს ჰატარა შენობა, გოხნებ, ნიში უნდა იყოს დიდის ეკლესიისა, ვინ არა და სენაკი ერთის მღვდელის ბერისა... დიდის ეკლესიის ჩრდილოეთ მხარეს არის უშველებელი მარანი, რომლის მხლოდ სამხრეთის უფრადილია დარჩომული. ამ მარნიდან ჩრდილოეთ დასავლეთის მხ-

წყის არის ქრისტიანთა ოთხკუთხანანი. შენობა თაღებით როგორც ტფილისის ახანოებში. რა შევედო შეგი, ადამიანკაცუთის მხარეს დავინახე ჩაქვუფისათო. მე ვიფიქრე აქ სუთუნად აკლდამებთ უნდა იყოს მეთქი. ამ თვითქმში რომ ვაყუ, მოვიდა ერთი მდიდრული მოსურთი-კატი და მეთხრო, რომ ეს წყლის გზა უფთილად დაბლა ხევამდის. ეს მოსურთის აზრით ჭკვას ახლდა, რადგანსც მონასტრის ახლო-მახლო წყალმა არ არის, გარდა ხევისა, რომელთა დაბლა ქალაქია, სადაც უმეტეს დგებიანო... ეს აზრი ჭკვას ახლდა მეთქი, რადგანსც ძველად აგებინებენ განშორებულნი უფთილად, მაგ. თელავში არის, ს. კნისელში, ს. შილდაში და სხვ. ამ აღწერილის შენობების ჩრდილოეთ მხარეს არის კიდევ მარანი, რომლის მხოლოდ ოთხი პიტლო კედელია დარჩენილი. ამ მარნიდამ ჩრდილოეთ-დასავლეთის მხარეს არის მეორე ეკლესია მთავარ-ანგელოზისა, ეს ეკლესია არის ნაშენი გიზანტის არსიტექტურაზე განიერად. გუმბათით, როგორც ჭაჭვის ეკლესია მცხეთისთან, ს. ძველ-გუბაზის მღვთის-მშობლის ეკლესია და ქსევეტი. შიგნით-ხეობით არა-აქვს რადგანსც პიტლას კანკალი ამხარც ქვით-გირისა აქვს, მხატვრობაც აქაში ეტყობა. ეს ეკლესია შედარებით ახალი უმთავრესს ეკლესიაზე.. ამ აღწერილის შენობების განსაკუთრებით ხანგრძობია... თუმცა ბევრი ვეძებ ნაწილი რომ შევინახე ეკლესიაზე, გარედ და შიგნით, მაგრამ უფაქლნი ჩემი შეცადინებო ამო იყო: არამც თუ ნაწილი, ნაშანიც ვერ ვხახე, რომ ამ მონასტრის კედლებზე ოდესმე შედ-წარწერა უფთილიყოს... მონასტრიდამ მთელს ჩრდილოეთის მხარეს ფარდობს „ნახევრის“ უწოდებენ, რადგანსც ამ ფარდობზე ზეარი (ვაზის ვენახი) უფთილად ახლაც შენობებით აქაში ხეობა ასულს ვახებს. რომლებიც როგორც დამარწმუნეს მშენიერს ურძენს ისხავენ. ერთის სიტყვით, ხეხდელს სიმბავა და ვაზებისა გვარწმუნებს, რომ მონასტრის აქა-მარცხედესმე მშენიერს ხალს წარმოადგენდა. ნუგრვისის მონასტრში იყო სავანის

კაპლანს კათედრა IV—VII საუკუნე დაწესებული ვიდრე XVIII საუკუნისუერამდის *); რადესაც კათედრა სრულიად გადმოტახლ იქმნა ის შილდაში მღვთის-მშობლის ეკკლესიაში —

დაარსება ნეკრესის მონასტრისა კუთვნივ წმ. აბიბოს, ნეკრესის ეპისკოპოსს, რომელიც იყო ერთი ათ-ცამეტოგანი, რომელნიც მხოვდინ სქართველში მე-V საუკუნე სირიადაც ქრისტიანობის დასამკვიდრებლად (წმ. ნინოს შემდეგ). რადგანაც არც ერთს ამ წმ. მამათაგანს არ აუშენებია თავის საყოფის ადგილას გვარისი ეკკლესია, ამისათვის უნდა ვიფიქროთ, რომ სეკრესის უმთავრესი ეკკლესია არ არის ამენებული წმ. აბიბოსისაგან (ვიზკელისაგან **). როგორც სხვას, აბიბოსაც ექმნებოდა აქ მხოლოდ ჰატანა სენაკი სადგომად და სალოცველად, როგორც სოფ. მცხეთაში წმ. ნინოს, სადაც თვით მონიქულთა-სწორად ნინო მდგარა (ასე ამბობენ) მაგრამ რაც უნდა იყოს, ნეკრესის ეკკლესია უნდა იყოს ამენებული არა ძღვე მე-VI საუკუნე და არა გვიან მე-VII საუკუნე, რადგანაც მხოლოდ ამ საუკუნეებში შეუძლება აბაზიდიისა არხიტექტურა ეკკლესიებისათვის და არ იყო ვერ გავრცელებული ვიზანტიური არხიტექტურა, შემოდლებული იმპერატორის იუსტინიანე დიდისაგან სოფიის ტაძრის ამენებით მე-VI საუკუნე ნახევარში. ნეკრესის მონასტრის ქუთია თავისი ყმები, სოფ. ნეკრესში, რომელიც მდებარეობდა მონასტრის დაბლა, დაცემულს ადგილზედ და რომელიც კათედრის გაუქმებისათანაკუ მე-XVIII საუკუნე, რომელიც სოფ. შილდაში გადასახლებულა, ამ უმად სოფ. ნეკრესი შეადგინს სოფ. შილდის ერთს უბანს, რომელიც იწოდება «ნეკრესის» უბანად; ზოგი კი «მირიანანთ» უბანს უწოდებს, რადგანაც ხსენებულს უბანში მომეტებული მეკომურები გვარად «მირიანან-შედელები» არიან... დღეობაზე ხალხი იღობად იყო, მაგრამ შეტად

*) დრო-გამარწმუნებით — გაუქმებული იყო ხოლომე ხსენებული მონასტერი რადესაც სქართველო გარემოცული და ახორციული შექმნებოდა მტკრთავან.

**) სხვა აბიბოც იყო ნეკრესში ეპისკოპოსად, გარდა პირველისა.

შორას-შორას იღუნენ ერთმანეთსკვ, ანდჯანაც დაბლა საშინელი ზში-
 რი ჭალას საღამოთი, როგორც მოგესხენებათ «ქართველების» ამსა-
 ვა, «შეპბეს» ვანშიში, რომელსაც მოჭყვას სეულებრივი სიმღერა და
 ღიღინი, გამამხინარელებელი სეულისა და გულისა. რასაკვირველია სიმ-
 ლერს ნუნუნას სმაც არა რჩებოდა უკან და ხელი-ხელს გადაბმულნი,
 როგორც თინი საუვარელნი, მიღაოდნენ ერთად სანამ ძაღვს არ
 მოსპო «ქეითი»...

ღლეობიდან შე შანდოდა სოფ. ევარელში წასვლას, მაგრამ შე-
 რეს ღლეუ (შობის ღლეს) ნუნუნამ და მეგობრების თხოვნამ ისევე
 შილდასკენ გამიტაცეს... შილდაში, ბატონებო, ისევე ის უსუფთაობა;
 ისევე ის ტალახია, როგორიც ამას წინაღ იყო... როგორც იყო და-
 ველწივე შილდას და წაველი სოფ. ევარელში. შივედი «დრუჟინა-
 ში» ნათესავ-ნაცნობებთან, მაგრამ რასაც მოგველოდი ის ველან
 ენსე!

თუმცა ამ ახალს მილიციონერებსე უფრო ბევრი ვერები დავი-
 ნახე ამ ხუთის წლის წინაღ ერთილს მილიციონერებსე, მაგრამ რაც
 უთილან, ის აღარ არიან“. ოციოდე ძველი მილიციონერი რომ არ
 ერიოს ამასში «ქართველებს» ველან იცნობდით. უწინდელი ღხინი,
 სიმღერა, თამაში, ჭიდაობა აქ იშვიათი მოგლენა-ღას... არც თვით
 სოფ. ევარელი (წოდებული ჩვენის ჩინებულის პოეტისაგან «განეთას
 თვალად» თავის უკვდავ «სადღეგრძელში») წარმოადგენს სასიამ-
 შოვნო სურათს: ტალახი, ენობის უსუფთაობა, შიღარბე—ი რას
 ნახავთ ახლანდელს ევარელში. ერთი ხეივანი ძარა (ტყე-ტყეტილი)
 იყო გაყვანილი შუა სოფელსე და ისიც უუწყადლობისა გამა-
 დახრამულია წელისაგან ვისი ბრალის? თვით დამნაშავემ გაიკოს...
 სოფ. ევარელიდან გავემგზავრე სოფ. ძველ-გავზისაკენ, სადაც მიმ-
 ევანა მშვენიერმა ტყე-ტყეტილმა. არ შეაძლება ძველი-გავზისთანა
 სუფთა სოფელი! (შეღარბით). მშვენიერი სწორე ქუჩებო, რომლებ-
 საც სახლები აქვს არიგებ-ჩარბებული, სუფთა ტყეები, მშვენიერი ტყე-
 ტყეტილი შუა სოფელში. ეს ტყე-ტყეტილი უფ. ალ. ახსიის მეც-

დინეობით გაკეთებულა. ერთის სიტყვით, ძველ-გავაზის ქუჩები უცნა-
ლვით სჭობია თელავის ქუჩებს!

რაღა ბუკრი გავაგრძელო, ძველი-გავაზი წარმოუდგენს მხანკელს
ჩემებების ახალშენს (კოლონიას) თვითონ ძველი გავაზიც ახალშენია,
რადგანაც სულ 40 წელიწადი არ არის, რაც ლეკებისგან ახორციელს
ნასოფლანსკე დაწვევს შენება სოფლის ძველ-გავაზისა. ძველ-გავაზე-
ლებმა რომ დანაწიენს ქუჩებსედაც ქვეშა დააყარონ სამართხედ გარ-
დააქცივენ თვის სამშობლოს...

კალია-გამკლმა მხარეში ძლიერ ემადლიერებთან ჭირნახულს.
თავგებობაც აღარ არიან. ჭიბიეში გი ემდურთან თურქე თავგების განში-
რებას სახლებში: კაცს რომ ეძინოს თურქე, სამი-ოთხი თავგი დაე-
ცემა ცხვირ-პირსე (საამბობია იანიგრას პირველ რიცხვებში). მოდესაც
დაუბრუნდი თელავში წამოსასვლელად, სოფ. შაქრანისაკენ შეუხვივე.
გვაზედ ვნახე ძველი მეფეების ცხელის წყლის ახანოები, რომლებიც
აუხუბიც ამ უამდ ტალახით არიან ამოვსებულნი; ასე რომ აუხუბი
აღარც კი სჩანან. შემოდგან ღიჭ-პარდებია გადასული... მიკვირს: რა-
ტომ უურადლებას არ აქცივენ ამ მშვენიერს მკურხალს წყლებსა!... მი-
კვლ სოფ. შაქრანში მღვდელთან, მაგრამ შენი მტერი იყოს, ჩემო
მკითხველო, როგორს მდგომარეობაშია შაქრანის მღვდელი თ ლაშხა-
ურთია! იაღალზე მეცხვარეს უმჯობესი სადგური ექმნება მ. ლაშხა-
როსე. ორი შაქრანის ოჯახი, რომლებშიაც სამი-ოთხი კაცი ძლიერ
მოხრუნდება; უფანჯრო, რისგამოც დღე, თუ სანთელი არ ანთია, კე-
რავეს დაინახავს ადამიანი! მოდი შენა და მღვდელი გაამტყუნე: რა-
ტომ არ უქადაგებს ხალხსაო! ბატონო, დაწერვა რომ უნდოდეს, სტო-
ლის დასადგმელი ადგილი არა აქვს სახლში; დაწერვა რომ უნდოდეს,
დღე სანთელი უნდა ანთოს!... მ. ლაშხაურთეს, როგორც აკითხონ
ძიამბო, რამდენჯერმე მიუძარბავს როგორც სასულიეროს, აგრეთვე
სამოქალაქო მთავრობასთან — ადმინისტრაციასთან, რომ როგორმე
შეუვლან მტრედ მანც უფთავ-ცხოვრება; მაგრამ ანკვის უურადლებს
არ მიუქცივია! სუ თუ ადგილობრივი მთავრობა შეკალე არ არის

ესენი იცის. მაშ იგი ახლა უნდა შეუდგეს თვით „საქმეს“ იმედი გვაქვს, რომ თ. ნ. ჩ. — შვილი თელავის პოლიციის და სამხრეთ-სამხარეთველასაც იცნობს...

კახეთში ორჯერ იყო დიდი ერთბაში თოვლი. მეორეთ ერთ-ანშინამდის იყოს. მთაში ჩამო საშინელს თოვლს ამობენ; ასე რომ გასაიხსნელზე წყალდიდობას მოელან. თოვლის აღმზის ველზე მდგარი ცხვარა დახანდა და შინაქმნიც რაღაც ჭირი განიხილა, რომელიც ბევრს ცხვარს თურმე ხრცავს. დიდმა თოვლმა ისეთი საშინელი შეშის სიძვირე ჩამოაგდო თელავში, როგორცაჲ ჯერ ანავინ მოსწრება: ურემი რვა მანეთამდის ადიოდა! გუდურა, რომელიც შესდგება 6-7 ჭიგოსგან შეგიძლიან. იუიღოთ არა ნაკლებ 38-30 ვაპვივის! ხორაგუელობაზე ხომ აღარ ითქმის რა: თევზი, უხეირო — 40 ვაპვივის! იქნება „ღუმე“ მინც გვიშველოს რამე. საკვირეულია: ხუთი-ექვსი თვეა მას აქედ, რაც „დამზოგველის საზოგადოების“ წესდება გამოიგზავნა დასამტვიცებლად და ჯერ მასუხი არ მოგვსულია! ნეტავი დაანქარონ დამტვიცება და რომ დაუბნებდეს ვისუფად დამოკიდებულა წესდების დამტვიცება რა კიცი, მგონია, ცხონდება უცხველად... ბევრი მანრის უფროსიც დიდს იმედს გვაძლევს შემწიობისას ამ კეთილს საქმეში. ხალავე დაეტყოს თელავს, რომ აქ ერთი ჯერიად სასარგებლო საზოგადოებისათვის ვატი მოემატა: 14-ს ანგარას თელავის წმ. ნინოს ქალების სასწავლებლის დღესასწაულად იყო წირვასუ და მწრადისზე (უგანსკელი ერთს ზაკუდენის სალაში გადახადეს) მშენებრად იგადობეს სასულიერო სასწავლებლის მუჯლოლებმა, რომლებიც თანდათან უფრო იმართებთან როგორც რუსულს ზრეთვე ანართულს თვალთაშინსადა მოსუკვერონ გაცხადნათ იყვის განუშორებელის „ტანცი-მანცებით“ (მღერებს არ აღარ ვადრულდებენ: ტანსალებზე შემოვიდათ ვინ არა ტანციობს აქ: ათვილისში თელავშიც ტანციობს...) როგორც უნდაც ხვეულებრივად თქვამს ჭკრებდენ. ხვეულების შეწირვში რვით მწრის უფროსმა დაუმტვიცა საქმით საზოგადოებას, რომ საზოგადო საქმისათვის ითულისა თუ სხვა გარის

შემწიკობის და შეტყობა. შეუძლებელია და კაცის დამამცირებელი (რასაკვირველია შეძლებულისათვის)... შარშან, მგონი, 120 მანეთი შეკგროვკის, ახლა კი, როგორც ამბობენ, 350 მანეთი. თუ სწავა კეთილსაქმეშინაც ასე გამოიჩინა თავი თ. ნ. ზ. ჩოლაყაშვილმა — რაღა თქმა უნდა რომ დიდს საზოგადოებას მოუტანს თელავის მაზრას. უნდა ისიცა ესთქვათ, რომ თ. ჩოლაყაშვილმა ახუკავის თელავის მაზრას არა იმისათვის მხროლობა, რომ აქონ იგი; არამედ იმისათვის, რომ იგი მოუწყავს მოკალაყა მეთქი, რადგან მან ივისრა მთელის მაზრის წინამძღობლობა... ნუ ეწუინება თ. ნ. ზ. ჩოლაყაშვილს, თუ ორბოდე შენიშვნას მივსცემთ შესახებ მის განკარგულების მიცემისა და მის აღსრულებისა. საკვირველია, რომ თვითონ აქლევს თელავის უსაშუალო ტაქციას, პირობას ართმევს, რომ ყოფილთვის კარგი და გამოუღებელი ხორცი ჭქონდესთ, მაგრამ იმ პირობის აღსრულებას კი სრულად არავითარს უფრადლებას არ აქცევს! იქნება უფრადლება ჭქონდეს, მაგრამ საქმით კი არათუ არა სწინს და!... უნდა განუცხადოთ უფ. მაზრისს უფროსს, რომ თელავის უსაშუალო ისეთი გათამამებულნი არიან, რომ თუ მაგარი „მუხრუჭი“ არ მოუჭირეთ — ვერასდრეც განკარგებთ. მოუწყაროთ ამათ ისრე, როგორც უპურობოდა განსკენებულნი დუმბროვსკი და მაშინ დანახავთ როგორს საკლავს დაუწევებენ ხოცვასა. ესლა როგორც უნდათ იმ ფასად ჭყიდიან ხორცსა; როდესაც თავიანთი ნებაა მაშინ ხოცვენ საკლავსა, წარმოადგინეთ: როდესაც სომხების მარხვას — უსაშუალო მომხები განლაგან — ქართველებიც უნებურად მარხულობენ, რადგანაც საკლავს სრულებით აღარ ხოცვენ... სომხების სეფსარქისის მარხვასში ქართველებიც მარხულობდნენ, რადგანაც ხორცს ვერა მოულობდნენ... ერთის სატყვეთ თელავის უსაშუალო სასტიკი უფრადლება უნდა მიექცეს. საკვირველია, რომ მოლიცია ერთხელ არ ჩაიულის ბაზარში, რომ დაათვალიეროს, რას და როგორს ხორაკეულობას ჭყიდიან, თუმცა იგი მოკალაყა. მით უმეტეს უნდა იაროს მოლიცია ბაზარში, რომ მომეტებულნი ჩაილაღ ისეთს ხორაკეულობას ჭყიდიან ხოცვას რომ კაცი იმის შეჭმის

უმაღლესად ხდება შემოდგომისთვის და პირველს სამთარში დამწალი ელაქნური სადღესობა. — პოლიციამ უური ჩრ გაბერტყა; ორგული მთავიდა ესლა დამწალი, გამწვანებული — პოლიცია უურადღებს არ აქცეს; საკლავს ცხვარს, თხას ჭბერავენ და ისე ატევავენ — პოლიცია ხმასაც არ იღებს, ხუმრ გაბერტყა საკლავისა სასტიკად აღკრძალულია კახელებით...

არ ვიცი რა უბედურებაა ჩვენს თავს! ესენი ყველა ჩვენს მამრის უფროსმა უნდა უურადღებსში მიიღოს, და თუ ცოტათი მაინც სიკეთე ჭსურს მამრისათვის, ამოკეოთ ასეთი ბოროტ-მოქმედება...

აქ არ დავივიწყებთ ჩვენ აგრეთვე თელავის მამრის აქციზის ჩინოვნიკს უფ. ზისანკას, რომელიც ასე უწყალოდ სტანჯავს ხალხს და ამ უკანასკნელს დროს მუშტის კრივიც გამოიჩინა... წარმოიდგინეთ; დილით საღამომდინ და საღამოდამ დილამდის ბილიარდზე ატარებდა დროს 20-ს იანვრამდის და თუ რომელიმე კაჭარი მიუტანდა „ბლანკს“ ხელის მოსაწერად უფ. ზისანკა ყველას ერთსა და იმავე ზასურს აძლევდა: „Здесь миллиардная, а не контора“ (აქ ბილიარდის ოთახია და არა კანტორა) უკვიდნენ (ახლაც) საწყლები (ზოგი შორს სოფლებიდან მოსულნი) დილით საღამომდინ და ღამის-ღამის ეღირობოდნენ ხელის მოწერას... 20-ს იანვარს უფ. ზისანკას ზახურისათვის ემსახურნა, შესულიყო მასტურმროს „ბუჟეტში“ (დახლში) და ისე ნაირად ეცემა დახლიდრისთვის, რომ უკანასკნელი აკად განდა დახლიდარმა საჩივარი შეიტანა მომრიგელს სასამართლოში და არ ვიცი, — ჩვენმა მოსამართლემ იქნება სამართლიანად გადასჭრას სამართალი...

ბლანკების ამორჩევან უწინდებურად მოხდა; მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ ზსლა ახლის ექსარხის განკარგულე

ბით სწავლადღობინოში ერთის მაგივრად სამი პირი უნდა აღმოჩნდებოდნენ: ბლადლარინი, მისი თანაშემწე და ამ უკანასკნელის კანდიდატი. უნდა მოგახსენოთ, რომ ისევ „ძველებმა“ გაიმარჯვეს — ქვეყნი ბლადლარინები იქმნენ აღმოჩენილნი მომეტებული ნაწილი..... თელავის სომხის ტერტრებსადაც ერთი დავი-დაწახა ასტყდა ამას წინად: სომხის ტერილისის არხივისკომპონის ავიასოვსკის მოსვლის დროს ერთი ბუზდობა შეიქმნა ტერტრებისაგან ერთმანეთზე. მაშინ „ძველებმა“ ჰარტიამ გაიმარჯვა; ასე რომ ზოგი „ახლის“ ჰარტიის ტერტრმა ავიასოვსკის განკარგულებით უადგილოდ დარჩა. არამც თუ მხოლოდ ნაკურთხნი, ახლადაც აკურთხნა არხივისკომპონმა რამდენიმე ტერტრმა უადგილოდ, რადგანაც — როგორც ამბობენ „ბორლოტი“ ენები, — ამ უკანასკნელთ „პატივი“ სცემს არხივისკომპონსადა..... ამ მოქმედებამ ჩამავარსა მე რუსეთის უადგილო სამღვდელეობა (დიდის პეტრეს წინად), ესრეთ წოდებული „крестовые попы“ და გ... მაგრამ დარჩეს... ჰო, ზოგი ახალი ჰარტიის ტერტრმა უადგილოდ გამოიყვანა ავიასოვსკიმ მეთქი. ერთმა ტერტრმა გაბედა, წავიდა ემბიაწინში და ინივლა ქათალიკოზთან, ქათალიკოზმა იმას ადგილი დაუბრუნა და თელავური ბლადლარინი ტერ-გ — ქა დააყენა და გამომძიებელი გამოგზავნა თელავში, რომელიც მოვიდა აქ, გამოიძია და წავიდა კიდევ ემბიაწინში. არავინ იცის როგორ გათავდება ეს შესანიშნავი თელავის ტერტრების უმძოდლა.....

ერთი თვრიად სასარგებლო განკარგულებაც მოახდინა რანკის უკანასკნელს რანხებში თ. ნ. ჩოლაყაშვილმა. მე ვამბობ გზებზე გაკეთებას უოკელს ვახეთის სოფელში. განკარგულების ძალით, უოკელმა თელავის მარხის სოფლის ხაზმა თავის სოფლის უოკელი ორდობე უნდა გააგანიეროს, არსები გაუჭრის ნაპირებზე და ქვიშა დაყაროს. მე თვითონ ვნახე როგორ ერთგულად მუშაობდნენ გლეხები გზებზე ზემო მხარეს. ზოგი არხსა ჰსტრინდა, ზოგი მინჯას აყრიდა, ზოგი ხივანეს ჰსტრინდა და სხვა... იმედა, ამის შემდეგ მანც შემცირდება

ზუარბეღი ტალასი ჩვენს სოფლებში და დაშრება თვალ-გაუწედენელი და უძირა ტბები!...

თელავის ბაღში („ბუღვარზე“) როტონდოს აპირებენ და აგრეთვე „დუხავლი“ მუზიკის მოწვევასაც. ღმერთმა ინებოს!... მაგრამ... მაგრამ.

რ. ძამსაშვილი—ც.

ქ. თელავი.

1879 წ. თებერვლის 24-ს.

პოლიტიკა.

ახალი ხანა საფრანგეთის ისტორიისა. განახლებული სენატი. მინისტრების ახალი პროგრამა. მაკმაგონის გადადგომა სსმსსსურიადამ. უულ-გრევის ამორჩევა რესპუბლიკის პრეზიდენტად. გამბეტა-დეპუტატთა პალატის თავ-მყდომარე. დიუფორი გამოდის სსმსსსურიადამ და იშლება მინისტრობა. ვადინგტონის მინისტრობა. რა მოჰყვა ყველა ამ ცვლილებას. სრული ნდობა პალატისა მთავრობისადმი და მთავრობის გაუბედაობა. კომუნალების საქმე პალატის წინაშე. სიტყვა ლუი-ბლანისა.—ბოლგარიის წარჩინებულთა კრება კონსტიტუციის აგებისათვის და გაზეთი „République Française“ ამის თაობაზედ.

საფრანგეთის საპოლიტიკო ისტორიის დაუდგა წრეულ ახალი ხანა: რესპუბლიკას ძიში გაუმავრდა და რესპუბლიკის მმართველობა დაწყდა საშუალოდ. მართალია, რესპუბლიკა ახალი ამბავი არ არის საფრანგეთში; მართალია, აგრეთვე, რომ ეს შესაძლე რესპუბლიკა არსებობს არა ერთი წელიწადი და ორი, არამედ რვა წელიწადი მას აქეთ, რაც საფრანგეთზედ გადაშლილ რესპუბლიკის დროშა. მაგრამ მანინ მოგახსენებთ—საფრანგეთის საპოლიტიკო ისტორიის ახალი ხანა დაუდგა მეთქი, და აი რად. უწინ რესპუბლიკა, ნაშობი რეკოლიუციისა, იფეთქდა ხოლმე ნაპერწკალსავით ერთ წუთს, შემდეგ გაქრებოდა და თან წაიღებდა ერთის მხრით იმ ხალხის სინანულს, რომელიც სინოცხლესაც კი არ ზოგავდა რესპუბლიკის დამყარებისათვის, და მეორეს მხრით—იმ ვაჟბატონთა სიხარულს, რომელნიც თვისდა სასარგებლოდ შეიღწენ რაც თვითონ არ დაეთესნათ. ყველანი უყურებდნენ რესპუბლიკას, როგორც დროებით შუბას და ღონისძიებას იმ ვაი-ვაგლანადამ გამოასსვლელად, რომელსაც მოჰკვრიდა ხოლ-

მე ქვეყანას უწინდელის წყობის უმზავსლობა. ყველანი, მეოქვი, გარდა, რასაუკირველია იმათ, რომელნიც ჭირში შირველნი არიან და ღვინში უკანასკნელნი და რომელთა ბედის-წერა არის ტანჯვა და სისხლის ღვრა. ხალხი, მოთმინებიდამ გამოსული, ასტყდის ხოლმე რვეალიურ ციას; უწინდელი წყობა ირღვეოდა, იფეთქდა სანუგეშო ნაშერწყალი რესპუბლიკისა; შემდეგ, გამოდიოდნენ მოკანსუდ ახალი გუბატორები და კაიძახდნენ: „რიგი! წესიერება! თავისუფლება!“ დაღალულ დაქანტულს, ილახ-განწევებულ მებრძოლეს კვლავ შექმლა ამ სიტყვების რიგინად აწონება და დაფასება და წრფელის გულით მიეცემოდა ამ ქადაგობას. გადიოდა ხანი. ღონე-მინდილი, მიღეული მებრძოლი, თვალს ახელდა, მიიხედ-მოახედავდა და ნათლად ჰხედავდა თურხა გვარად უმტყუნა ბედმა: ახლად დამდგარი წყობა და ახლად მომდართული საქმეთა განწყობილობა ბევრად არ დაშორებია ძველს, რომლის მოსასპობლად ამდენი ჯათა გაუწევია და ამდენი ტანჯვა აუტანია. ამ გვარად, ძველი თაობა მიდიოდა სანიქიოს და უანდერძებდა ახალს. თაობას იმ გვარსავე ძულვას და რისხვას საქმეთა მიმდინარეობისა მიმართ, რომელიც ერთ დროს თვითონ მას უღვივოდა გულში. ახალი თაობა, თავისის მხრით, შექმნიებოდა მოწმათ ისტორიის ძველისავე სურათისა: ნამდვილი თავისუფლება, ნეტარი შიკება, ნამდვილი რესპუბლიკული წყობა, — ყველა ეს ნაშერწყალსავე იფეთქდა და ისევ მიქრებოდა მტკრთა მკონების ძალით. სურათი იგივე იყო მეოქვი, მაგრამ თქვენ უნდა დაუმატოთ, რომ ამასობაში იწვრონებოდა ხალხის ხასიათი, მატულობდა მისი სპობლიტიკო გამოცდილება, და მით უახლოვდებოდა ის ნეტარი დრო, როდესაც მის წვრთს და დაგვიტ მოპოვებულს ნაყოფს აღარ უნდა ჰქონოდა უწინდელი წუთიერება და შირიქით უნდა მისცემოდა მკვიდრი ძალა და სიმტკიცე საყოველთაო ბედნიერებისათვის. სუ თუ ესა დაუდგა კიდევ საჭიროებებს ეს ნეტარი დრო? რა მოგასხენოთ, ეს კი უმჭველია, რომ აწინდელმა, მესამე რესპუბლიკამ დიდა ნაბიჯი გადადგა და დიდი ღვაწლი დასდვა ამ ნეტარის დროის მოახლოებისათვის. აწინდელი რესპუბლიკა დაარს

სდა, როგორც მოგვსენებთ, საფრანგეთ პრუსიის ომიანობის დროს, ოთხ სექტემბერს 1870 წ. ნაპოლეონმა მესამემ იმ ამედიო ასტუხა ღმი, რომ აგები როგორმე ჩემს უფლებას მიმო გაუშავროვო; ის გი არა თუ ტყვეთ ჩაუყარდა შტერს და ტახტიც დაკარგა თვის ქვეყანაში, ამისთანა განსაკუთრებულ გარემოებაში აღმოცენადს რესპუბლიკას შეხედეს კეთილის თვალთ: ჯერ გი ასე იყოლო და შერე ვნახოთ რაც იქმნებო. ამ თვალთ შეხედა რესპუბლიკას შინაურმა, მრავალ-ფეროვანმა შტერმაც და გარეულმაც. შინაური თუ გარეული ოქრობდა: რესპუბლიკა არა ერთხელ გვიჩინავს საფრანგეთში, მაგრამ მალე გამქრალა ვით შარშანდელი თოვლით; მანც შეტე გი არ იქმნებო, რომ წინადვე სიტყვადის სახსარი გამოვაცდლოთ და ეს მოუსვენარი ხალხი ცოტაც არის დავამშვიდოთო. ამას ოქრობდენ შეტადრი გარეშე შტერნი, რომელთაც, კარგად მოგვსენებთ, ვერაფრად ეჭაშნიკებოდან და ვერც ესლა ეჭაშნიკებათ რესპუბლიკის დამკვიდრება საფრანგეთში. მათი გულის-წადილი გაძლილდა წინ პრუსიამ და იმპერიის გაუქმების შემდეგ უფრო დაუშინა საფრანგეთს, თუმცა წინედ გი გამოაცხადა მე მხოლოდ ნაპოლეონის ჯავრა მჭირსო და მარტო იმას ვეომებიო. იმდენი ზარალი მოუტანა პრუსიამ საფრანგეთს, ისეთი ვაი-ვაგლახი დააყარა, რომ დარწმუნებულ იყო — რამდენიმე — ათი წელიწადი გაივლისო, მანამ საფრანგეთი იქვს აიდგამსო და ცოტად მოკეთდება. რაც შეეხება შინაურ შტერს, იმანაც როგორც ზემოდ ვთქვით, თითქმის იმავე თვალთ შეხედა რესპუბლიკას: ესლა გი გული გაერთოლო და მე ვიცე როგორ ხელს მოკეთმართავო. მაგრამ განვლო რვა წელიწადმა და სანატრელი ერთსაც მოუტდა და შერეცდა. საფრანგეთს სიტყვადის სახსარი არამც თუ არ მოაკლდა, არამედ ერთი ორად მოემატა და, ქვეყნის გასაოცრად, სწრაფად მოშენდა და თვით გამარჯვებული გერმანიაც დასჩაგრა შინაურ შტერებმა იმდენი შტადინეობა გამოიჩინეს რესპუბლიკის შტრობაში, ისე ბეჭითად დასხდნენ რესპუბლიკას, რომ ერთი-ერთმანეთი დაჭამეს და თვით რესპუბლიკას გი ვერა დააკლეს რა უგანახელი მუ-

ქარსც, მარშალი მავ-მავონი, ჩამოეცა და ამ გვარად რესპუბლიკას დგას თავისუფლად, მტერ-მტყვალეული თვის ქვეყნის სახუკემოდ. საფრანგეთის საზოლტიკო ისტორიის ახალი ხანაც ამჟინ საზოლტიკოსი მეტი, რადგანაც სხვა-თრე მრავალი რამ აკლია საფრანგეთის ხალხის ბედნიერებას და მისი ავ-კარგინობა დამოკიდებულია რესპუბლიკის მომავალ მოღვაწეობაზე და წარმოებაზე. ჯერ-ჯერობით რესპუბლიკის მოღვაწეთა უმთავრესი უურადლება და შეტადინეობა მაქცეულის საქმის იმ გვარად მომართებაზე, რომ რესპუბლიკის ფართო მსვლელობას არავითარი დაბრკოლება და წინააღმდეგობა არ შეეცეს, რომ საფრანგეთს მიენიჭოს ნამდვილი თავთ-მმართველობა და არა მხოლოდ სიტუვით, როგორც აქამდის იყო, რომ მთავრობას მართლაც ის მტკიცედ განსაზღვრული და მოხაზული ადგილი ეჭიროს სახელმწიფოში, როგორც შეეიერება მთავრობის არსებითს თავისებას, ე. ა. მთავრობას უნდა იყოს მხოლოდ აღმასრულებელი ხალხის სურვილისა, რომელიც გამოითქმის ხალხის წარმომადგენელთა პირით. ეს არის უზირველესი პიჯი ქვეყნის საზოლტიკო განვითარებისათვის, იმ განვითარებისათვის რომელიც შეადგენს ნიადაგს სხვა ყოველ-გვარის წარმატებისათვის, რასაკვირველია, იმას კი არ მოგახსენებთ, რომ რა კი საფრანგეთში რესპუბლიკას საზოლტიკო სიფართოვე დაუმკვიდრდება, ეს-ეს არის ხალხის კეთილ-დღეობაც დაგვირგვინდება მეტი და ერთის ქარის მხურვით აღარც მშეერ-მწეურავალი იქმნება და აღარც რა მეტ-ნაკლებობა შეძლებისა. არა. კარგად ვიცი, რომ საზოლტიკო სიფართოვეს არ მოსდევს უსათუოდ და აუცილებელი ქვეყნისა და ხალხის კეთილ-დღეობა ყოველის-მხრივ. მე მხოლოდ იმას ვამბობ, რომ სიფართოვე საზოლტიკო მოღვაწეობისა და ნამდვილი გულ-წრფელად დადგენილი წარმომადგენლობა ხალხისა, მისი მონაწილეობა კანონ-მდებლობაში არის აუცილებელი საჭირო პირობა (სხვა ამ გვარადვე საჭირო პირობათა შორის) ყოველ-გვარის წარმატებისათვის, არის საჭირო იარაღი ქვეყნის ყოველ-გვარის განვითარებისათვის. რამდენად უფრო სრულად არსებობს ეს პირობა, რამდენად უფრო მტკიცედ წაუვლია ხელი ქვე-

ყნას ამ იარაღისათვის, იმდენად იგი ქვეყნის უფრო წინ წამდგარის საყოველთაო კეთილ-დღეობისადმი. როგორ გამოიყენებენ საფრანგეთის რესპუბლიკელები ამ იარაღს, რა გვარ თესლს დასთესენ საზოლიტიკო თვით-მოღვაწეობის ნიადაგზედ — ამას ცოტად თუ ბევრად ესლავა ვხედავთ და მომავალი ხომ უფრო მეტს გვიჩვენებს. ჯერ-ჯერობით ვა, როგორც შემოდ მოგახსენეთ, საფრანგეთში წამომდგარია საქმე რესპუბლიკის დამკვიდრებისა; წამოყენებულა შინაგან-საზოლიტიკო საქმეთა იმ გვარად მომართვა, რომ საფრანგეთმა შეიძლოს გულ-დამჯდარად და უშიშრად მიეცეს საკუთარის ბედის გაკარგებას. თუ მართლა საფრანგეთის რესპუბლიკას მტკიცე ხაზივი გადუდგავს თვის დამკვიდრებისათვის, თუ ერთი ხელი მანც მოუვიდრნია შექმნისებულ იარაღისათვის, — უკვლავ ეს, რასაკვირველია, ახალ ხანად უნდა ჩაითვალოს საფრანგეთის საზოლიტიკო ისტორიისა და ღირსივი არის დაკვირვებისა.

უკანასკნელი ზღუდე, სადაც მიჯარებულნი იყვნენ რესპუბლიკის მტრნი და აბრკოლებდნენ დემოკრატთა ჰალატის ყოველს კეთილ-დაწყებას, იყო, როგორც მოგეხსენებათ, სენატო. მაგრამ 5-ს იანვარს, როდესაც მესამედი ნაწილი სენატისა (ე. ი. იმ სენატორთა რიცხვისა, რომელნიც საშუალოდ არ არიან ამოცხეულნი), კანონის ძალით, უნდა გამოსულიყო და მის მაგივრად ახალი სენატორები უნდა და ყოფილიყვნენ ამოცხეულნი, — 5-ს იანვარს მეოთხე ეს უკანასკნელი ზღუდეც ჩამოეცვალა რესპუბლიკას. განახლებულ სენატისათვის საფრანგეთმა მოხარხიელების მაგივრად რესპუბლიკელები ამოირჩია და მითორივე ხელით დალოცა რესპუბლიკა — დმერთმა ხელი მოვიმართოსო ჩემდა სასიკეთოდარ. ეს ამბავი მოხარხიის მიმდევართა მრავალ-გულ-როვან დასს, რასაკვირველია, ისარივით ეცა გულში. იფიქრეს: აბა ახლა რიღას იმედი უნდა გვქონდესო და რაზედ უნდა დავამყაროთო ჩვენი გულის-წადილიო? მართლა-და სასენატო არჩევანის შემდეგ გაუქმებულ იქმნა ყოველი მათი იმედი: დღეის იქით სენატი და დემოკრატთა ჰალატი, ერთსა და იმავე დროის ქვეშ მიჯარებულნიო, ხე-

ლი-ხელს გაუფრინო ერთი-ერთმანეთს და წაიყვანენ საფრანგეთის საქმეს, რასაკვირველია, არა მონარხიის აღდგენისათვისა. რაღა უნდა შეჩვენოდა მონარხიელებს? მათდა სამწესროდის დროც წავიდა, რომ დესაც ნაპოლეონისებური თავ-ხედობა შესაძლებელი იყო. დროც გამოიცვალა და ხალხიც, ან ვის გამოიყვანდნენ ამ გვარ ავ-განცობისათვის? თითოეულის მონარხიის დროშას დიდი ხანია სახელი გატყენილი აქვს საფრანგეთში. ნუ თუ მაკ-მაგონს წამოაყენებდნენ? მათდა საუბედუროდ ამასაც ვერათყერი სახელი აქვს გათქმული, მართალია ჯარის-განცა და წარბსაც არ შეიკრავს ზარბაზნების გრიალში, მაგრამ... აქ მაგონდება ერთი ამბავი: მამა და შვილი კითხულობენ რაღაც განცხადებას, რომელსაც ქვემოდაც უწერია — «მაკ-მაგონი, ჭეცროგი მაჯენტისა». შვილი ჭკითხავს მამას: «ეს ის მაკ-მაგონია, რომელმაც მაჯენტს გაიმარჯვა?» მამამ უნასუხა: „არა, შვილო; ეს ის არის, რომელიც სედანს დაამარცხეს“...

კანონის ძალით სენატრი და დეპუტატთა პალატი უნდა შეერილიყვნენ იანჭრის მეორე სემშაბათს, ესე იგი, 14 იანვარს (ჩვენებურად 2-ს). დიდის მოუთმენლობით მოელოდნენ ამ დღეს პარლამენტი და მთელი საზოგადოება. ბევრი რამეც იყო მოსალოდნელი. ყველა ეშურებოდა გაეცო თუ როგორ დაიჭერს თავს მთავრობა იმ ცვლილების წინაშე, რომელიც მოხდა სენატში და მით მთელის პარლამენტის მდგომარეობაშიც. მთავრობა, როგორც ზემოდ მოგახსენეთ, არის (ან უნდა იყოს) მხოლოდ ერთგული მსახური პარლამენტისა, ესე იგი, ქვეყნისა; იგი მოქმედობს მხოლოდ პარლამენტის მიხედობილობით, და თუ დიდის ხნით ჭსურს დაიპყვიდროს თავისი თანამდებობა უნდა მთლად აჭყვეს პარლამენტის სურვილს და მიდრეკილებას. რა ჭსურდა ქვეყნას და მასთან პარლამენტს — ეს უწინაც კარგად იცოდა მთავრობამ. მაგრამ, მეორის მხრით, თუ უწინ მთავრობა მტკიცედ არ მისდევდა პალატის მიდრეკილებას — ამისათვის თავის განსამართლებელი მიზეზიცა ჭქონდა. ეს მიზეზი იყო მონარხიული სენატი. მთავრობა თითქო ეუბნებოდა პალატს: ხომ ჭხედავ, ორ-წყალ-შუა

ვდგეკარო, ამიტომ მეც მეტსაც ნუ მომკითხავო. დეპუტატთა პალატიც კარგად გრძნობდა ამ გვარ მდგომარეობას წინ არცა სთხოვდა მეტი-მეტს. თუ მთავრობას არ აჩნდა არავითარი ღალატი რესპუბლიკისა, თუ მისი მიდრეკილება იჭყნეულობას არ აუქმლიდა პალატს ჯერ-ჯერობით ესეც საკმარისი იყო პალატისათვის. იგი აცხადებდა სრულს ხლობას მინისტრობისადმი, თუცა არა იმ წესით ვითომ თქვენგან აღარა გვინდა რაო. პალატი მხოლოდ ითმენდა და იცდიდა ვიდრე განახლდებოდა სენატი და მით ჩამოვარდებოდა სანატორი ერთობა ერთადე პალატთა შორის. მთავრობაც იდგა თავის ადგილას არა იმის გამო ვითომ სემიან მეტი აღარა უნდათ რაო. იგი დიდ გაჭირებებს მოელოდა სასენატო არჩევანის შემდეგ. გაჭირებას მეტი, რადგანაც ერთის მხრით კარგად იცოდა თუ რა გვარი ცვლილება უნდა მომხდარიყო სენატში და შკოლის მხრით იმედი არა ჰქონდა თავის-თავის იმოდენა სიმტკიცისა, რომ მთლად აჭედიდა დროთა მოთხოვნილებას და ხალხის მტკიცედ აღიარებულს სურვილს. ასე მოხდა კიდევ და გაჭირებული მდგომარეობაც დაადგა მთავრობას სენატის განახლების შემდეგ.

საფრანგეთის საპოლიტიკო საქმეთა ნათლად გაგებისათვის, — იმ საქმეთა, რომელნიც მოჰყვნენ სასენატო უკანასკნელ არჩევანს, — საჭიროა აქვე მოვიხსენიოთ თუ რაში მდგომარეობდა ის უპირველესი გულის წადილი და მოთხოვნილება პალატისა, რომლის არსებობას კარგად გრძნობდა მთავრობა. საფრანგეთის რესპუბლიკას უკანასკნელ დრომდე დაკარგნილი ჰქონდა სახელი: „რესპუბლიკა რესპუბლიკაგოდ“ ამ გვარი სახელი ნამდვილადაც შეეფერებოდა საქმეთა წარმოებას. მართალია საფრანგეთის მმართველობის იუარმა იყო რესპუბლიკა, მაგრამ მთელს სახელმწიფოს, თითქმის თავიდან ბოლომდე დაჭბეკოდნენ მოხელენი, რომელთაც არავითარი კავშირი არ ჰქონდათ რესპუბლიკასთან, — მოხელენი, რომელნიც ძველმა მონარხიელთა დრომ უანდერძა აწყო, რესპუბლიკას. ამას მოსდევდა მრავალი არა-სანატორი შედეგი რესპუბლიკისათვის. ჯერ ერთი ისა, რომ ამ გვარ გა-

რემოუნსში ჩავარდნილი რესპუბლიკა იყო ფრთხილად მოკვეთილი, ხელ-
 აქვს შეკრული, რადგან ძირ-მოკვარდნილი. ყოველი მეტადინეობა ჰალა-
 ტისა უქმი უნდა ყოფილიყო იმეტი მოხელენი, ჰალატის განახენის
 გამტანნი ცხარეობაში და მისის ნება-ყოფლობის აღმასრულებელნი
 რესპუბლიკის მოლაღატენი იქმნებოდნენ. ხალხს ჰირის-ჰირ უდგა
 არა ჰარლაშენტი, არა უმადლესი მთავრობა, არამედ მოხელენი, რა-
 ძელთა მოლაწყობა და მოქმედება არის ხალხისათვის საწყისი აწმყო-
 აკვარციანობისა. საფრანგეთს შერხენია წარსულიდამ მრავალი განონი,
 სხვა და სხვა დროს დადგენილი, სხვა და სხვა მთავრობის მიერ ნა-
 წარმოებელი და ერთი ერთმანეთის წინააღმდეგი. ამიტომ ყოველს
 მოხელეს თართო უნა აქვს გადასული ბოროტ-მოქმედებისათვის
 და რესპუბლიკის ღალატობისათვის, მეტადრე თუ სახელმწიფოს უმა-
 ლესი მსახურნიც ცდის თვალთ უფურცებენ და ხელს უმარტებენ ამ
 გვარ მოქმედებას. ყველა ეს მოასწავებს განსაცდელს ფრთხილ რესპუბლი-
 კისათვის არა მარტო იმიტომ, რომ სახელს უტყენს და აუქმებს ყოველს
 მის მეტადინეობას და კეთილ-დაწყებას, არამედ ჰირ-დარ-ჰირიც, ჯარის
 მხრივ. უმეტესი ნაწილი მთავარ-სარდალთა და ჯარის უმადლეს კაცთა
 შორის საფრანგეთში ეგუთვნის მონარხიელთა და სხვა ამის გამო, რა-
 სკვირკვლია, ფრანგური ერთგული სამსახური მოკვიტებოთ მათ რეს-
 პუბლიკისათვის. მართალია, ჯარი ხალხის ნაწილია; მისი გულად წა-
 დილი და ხალხის ერთი და იგივე უნდა იყოს და ღალატს ხალხის
 მიერ დადგენილ მმართველობისა და წილობისათვის აღგული არ უნდა
 ქმნდეს. ასე უნდა იყოს, მაგრამ საუბედურად ასე არ არის. საქმე
 რომ ამ გვარად მიმდინარეობდეს ჰეგემონობაზედ, მრავალი უბედუ-
 რება და კვი-გვალაქი ასწილდებოდა კაცობრიობას, ჯარი ხალხის ნა-
 შობია, მაგრამ ამჟამინაკე იმდენად დაშორებულია, იმისთანა განსა-
 გუთრებულ ცარქმეობაშია გამოზდილი და გამოწრთენილი, რომ სრუ-
 ლიად დაჭარკვია კვალ ხალხთან კავშირისა და ურთიერთობისა. ჯარ-
 ში და მის ცარქმეობაში ტრიალებს ერთგვარი და სრულიად გან-
 საკუთრებული სული, რომელიც ცოტად იმ ბევრად (უფროსკვარად)

განხედ უდგას ხალხის მომდინარე ცხოვრების დუღილს. ამ გვარად, ჯარში, ზოგან ცოტად ზოგან ბევრად, იაქითა ადგილი უპურია უბრალო ბძანებსა. ამიტომაც, თუ საფრანგეთში ჯარი რესპუბლიკის მოწინააღმდეგეთა ხელშია ჩავარდნილი, დიდი განსაცდელი უნდა მოელოდეს ზვით რესპუბლიკასაც, მით უფრო რომ საფრანგეთი არა ერთხელ ყოფილა მხანველი ამ გაჭმომებისაგან წარმომდგარის უბედურებისა. მაშასადამე, რესპუბლიკის მოღვაწეთა უწინარესთაგანი ზრუნვა და სწამე უნდა ყოფილიყო გამოცვლა ყველა საეჭვო მოხელეებისა და მეტადრე მთავარ-სარდალთა და ჯარის უმადლეს კაცთა. ეს ვითარება და წადილი გაიძლოდეს წინ რესპუბლიკელებმა და უური აცქვიტეს მთავრობასაკენ, რომელიც უნდა წაძმომდგარიყო პარლამენტის წინაშე რაკი პალატისი შეიკრიბებოდნენ

თუმა სენატი და დეპუტატთა პალატი შეიყარნენ, როგორც ზემოდა ვთქვიით, ოფიციალურად 14 იანვარს, მაგრამ ნამდვილი მოქმედება იწყო პარლამენტმა 16-ს იანვარს (ჩვენებურად 4-ს). სენატის ახლად ამოწმებულმა თავ-მჯდომარემ, რესპუბლიკელებმა მარტელმა (ოდიფრე-პაკეს მაგივრად) შემდეგი სიტყვები მიმართა სენატორებს: „რესპუბლიკამ გაიმარჯვა... იგი დამყარებულია. ძალითა სიმოტივითა, რომელიც შეიძინეს ჩვენთა დაწესებულებათა, ძალითა თანხმობისა, რომელიც დააჩსდა ჯანონ-მდებლობითის სხვა და სხვა ნაწილთა შორის, საფრანგეთს უპურია წესიერება და თავისუფლება. ამჟამად რას დეპუტატთა პალატის თავ-მჯდომარე, ყოფილ-გრევი ეუბნებოდა დეპუტატებს: „პალატი ხედავს ჩაყოფს თავის გონიერებისას: მრავალ მშობე განსაცდელი მარჯვედ აცილებულა, თანხმობა რატავე პალატთა შორის ჩამოვარდნილია; ერთი დღე-და-დღე უფრო-და-უფრო ეკავშირება რესპუბლიკას... თუ პალატი არ გადაწყვეტს იმ გზას, რომელსაც დასდგომია და თუ შემდეგ შიაც სიფთხილით იმოქმედებს, ნაწინდელი სესისა ცხლად დაგვანახებს თუ რა შეუძლიან გულ-წრფელად მომართულს რესპუბლიკას ხალხის კეთილ-დღეობისათვის.“

რამდენად ადრატებით მიეგება პალატი ამ სიტყვებს, იმდენად ცივად

და გუელ-გრილად დაუხვდა მთავრობის ეპისტოლეს, რომელითაც მთავრობა უცხადებდა ჰროგრაშის თვის მომავლის მოლვასწობისას. სპევირევილიც არ არის. ზეხოდ მოგახსენეთ თუ რა მოუთმენლად მოელოდნენ რესპუბლიკელნი ამ ჰროგრაშის, მინისტრების სხალს აღსაწყობას სხალ საპოლიტიკო გარემოების დაგვირად. მოელოდნენ და რა დახვდათ? მთავრობა, შართალია, მრავალ კეთილ-საქმეს უჭადიდა საფრანგეთს, მრავალს რასმეს ჭებირდებოდა; მისი ჰროგრაშის ატრელებული იყო მრავალ-ფერფანის განზრახვით; მაგრამ არავითარი მტკიცე თამასუქი ამ განზრახვის აღსრულებისათვის არ მოიპოებოდა ეპისტოლეში. მშინარი კილო, ორ-ფერობა, იქით-აქეთ გადაცემ-გადმოცემა—ეს იყო უმთავრესი თვისება მინისტრების ჰროგრაშის, რომელშიაც ბლამად იუვენენ ჩანთულნი ამ გვარი სიტუებები: „მართალია... მაგრამ“, რასაკვირველია... ხოლო“ და სხვ. იმ საგნის დაბახვად, რომლისთვისაც უფრო მომეტებულად უცემდათ გული რესპუბლიკელთ და რომელიც ზეხოდ მოვიხსენიეთ, ჰროგრაშის ამბობდა შეძლებს: „ჩვენ არ დავაყენებთ თანამდებობაზედ ჩემისთანა მოხელეებს; რომელნიც ამკარა მტკრნი არიან რესპუბლიკისა: მაგრამ სამართალიც უნდა ვიცოდეთ და ამიტომ ვიდრე დაუსჯავთ უნდა დაგწამებინებთ თვითონ დანაშაულში“. ვიდრე სხვა ადგილას ჩიხ მოხსენებული, რომ „მათი (ე. ი. მოხელეებისა) წარსული ღვაწლიც უნდა ვიქნინოთ მხედველობაში“. ჰროგრაშის ბოლოს მთავრობა აღიარებდა ბედს დეპუტატთა წინაშე—თქვენს ნდობას არ მოგვაკლებთო, ე. ი. პირ-და-პირ თხოულადა ამ ნდობას. მინისტრების ჰროგრაშის, როგორც მოგახსენეთ, ცივად გაიჭრა პალატში, თუმცა ორიოდ-სამიოდ დეპუტატმა წარმართქვეს სიტუვა მის თაობაზედ და მოითხოვეს, რომ წამოყენებული ჰროგრაშის უყუდებულ იქმნეს და სამდურავიც გამოეუნდადონ მთავრობას პალატამო. რომ პალატას არ მოეწონა ჰროგრაშის—ეს უტყველია, თუმცა ბოლოს-და-ბოლოს მანც ნდობა აღიარა მთავრობისადმი. ჰროგრაშისში ახალი არა იყო რა პალატისათვის, მთავრობა ტრიალებდა ერთსა და იმავე ადგილას; მის

ზირიდან იხმოდან იგივე დაპირება, რომელიც აღიარა მან. სამის წლის წინედ. გარდა ამისა პრეგრამში ბევრი იმისთანა რამ იყო ჩართული, რომელიც ამტკიცებდა ან მთავრობის სისუსტეს, ან მის. გაუგებრობას: «რესპუბლიკის ამკარა მტრებს გადავაყენებთ სამსახური-დამათ» ამას რაღა დაპირება უნდოდა? საქმე ის იყო, რომ გადაყენებული ყოფილიყვნენ ქვეშ-ქვეშ მტრნი რესპუბლიკისა. ამისას კი ვერაფერს თამასუქს წარმოადგენდა მთავრობის პრეგრამა. ყველა ამისა პალატი, რასაკვირველია, კმყოფილი კერ იქმნებოდა, მაგრამ მან, აღსილმა თვის ყოვლად-შემდეგობის გრძნობითა, მანაც განუცხადა მთავრობას თვისი ნდობა პრეგრამისადმი, ე. ი. აღიარა იმედი, რომ მთავრობა მართლად აღსრულებსო. რის, მოლოდინიც არის ქვეყანა და ამით ცხადად აგრძნობინა მთავრობას—ფოხილათ იყავიო.

მალე დამტკიცდა ძალა პალატისა, — ძალა რომელმაც ერთი ზრდა იმატა სასენატო არჩევანის შემდეგ. დიუფორნი, სამინისტროის მოთავე, შეუდგა თვის პრეგრამის აღსრულებს და პალატის მინდობილობის გამართლებას და წააწყდა დაბრუნებას, რომელსაც მოჭყვა თრიად შესახებანი ცვლილება რესპუბლიკის დამტკიცებისათვის და საფრანგეთის კეთილ-დღეობისათვის. დიუფორმა წარუდგინა მაკ-მაგონს ხელის მოსაწყვად იმ მთავარ-სარდალთა და ჯარის უმაღლეს კაცთა სია, რომელნიც გადაუყებულ უნდა ყოფილიყვნენ სამსახურიდამ. ეს კი ველან აიტანა მაკ-მაგონმა და შემდეგი წიგნი მისწერა სენატოს და დუჟტატთა პალატის თავმჯდომარეთა:

თავმჯდომარეთა თავმჯდომარეთა

რამ სესიის დასაწყისში სამინისტრომ წარმოკვიდგინათ იმ განცხადება პრეგრამა, რომელიც მის აზრით შეიძლება მიღებულ ყოფილიყვნენ პარლამენტის მიერ, რეშიმად ქვეყნის მშვიდობიანობისა და კეთილ მმართველობის. მეც თანახმა ვიყავი, რადგანაც ამით არც ერთს ჩემ აზრებთს რწმენას და დედა-ზრდა მსხვერპლად არ ვდებოდი — დედა აზრს, რომელიც თვის ერთგულობას ვაღადავებდეს ჩემი

„სვინიდისი. ესეა სამინისტრომ, თანახმად ჰარლამენტის აზრისა,
 „წარმომიდგინა იმ გვარი ზომიერებანი შესახებ მთავარ-სარდალთა,
 „რომელნიც ჩემის აზრით ვნებას უჭადიან მხედრობას და მით ქვეყნ-
 „ნასაცა ხელის მოწერა ამაზედ ან შემოდინან; ამის გამო სამინის-
 „ტრო სტოკებს თანამდებობას. სხვა ყოველი სამინისტრო ჰარლამ-
 „ენტის მიერ აღმოჩნეული დამიდგენს ამავე პირობას. ამიტომ
 „გადავ ვრაც ჩემს თავს შევიმჯობლო ვადა თანამდებობისა; რომე-
 „ლიც მომანდვა მე ნაციონალურმა კრებამ: მე ვტოვებ ადგილს რეს-
 „პუბლიკის პრეზიდენტობისას.

„განუგებებ ჩემს თავს და შეიანია, რომ თანამდებობის-
 „აწლის განმავლობაში, რომელიც შემინიჭეს ჩემს ქვეყნის სამხედრ-
 „არისათვის, როგორც ვარის კაცბა თუ როგორც უბრალო მამულის შვილი,
 „აწინ მიმიძღვდა მხოლოდ ერთი გრძნობა, გრძნობა პატიოსნებისა, მკვა-
 „დეობისა და ერთგულობისა მამულისადმი.

„გოთხოვთ, ბატონო თავ-მჯდომარე, შეატყობინოთ პალატს ჩე-
 „მი გარდაწყვედილება.

„მიიღეთ თქვენდამი უადრესი პატივისცემა ჩემი.

„მარშალი მაკ-მაგონი, ჰერცოგი მაკენტი.

„გერსადი, 30 იანვარს 1879 წ.“

უკეთესი საბუთი ჰარლამენტის ძალისა და რესპუბლიკის სიმ-
 კვიდრის დასამტკიცებლად საჭირო აღარ იყო. მთავრობამ წარუდგინა
 ჰარლამენტს რაღაცა სუსტი პროგრამის მოღვაწეობისა და მოს-
 თსკვას პალატს ნდობა თვის მდგომარეობის გასამაგრებლად. პალატ-
 მა მოისმინა მშვიდობიანად პროგრამა, ნდობაც მიანიჭა მთავრო-
 ბას, მაგრამ, — დახე დროთა ბრუნვის ძალას, — თითქმის შეორე დღეს-
 გე აღარც სამინისტრო იყო და აღარც პრეზიდენტი მაკ-მაგონი თა-
 ვის ადგლას. კარგად ვიცით, ამბობს მაკმაგონი, რომ სხვა ყოვე-
 ლივე სამინისტრო, ჰარლამენტის უმრავლესობის მიმეწევი, ამავე პი-
 რობას, ჩემთვის შეუძლებელს, დამიდგენს და ამიტომ მიუბრუნებს სამ-
 სახურდდამ გამოვიდეთ მართლად და წავიდა ის დრო, როდესაც შე-
 სძლებულს იყო, დროებით მინც, დაყენება იმისთანა მთავრობისა,

რომელიც იქმნებოდა მიმყოფი მხალხოდ პარლამენტის უმცირესობისა. იმ გვარი თავსდობა, როგორც მოახდინა მაკ-მაგონმა 16 მაისს 1877 წ. შეუძლებელია იყოს.

პარლამენტმა მოისმინა გულ-დამჯდარად მაკ-მაგონის მიწერილობა და წარბიც არ შეინძრია: არავითარი გაოცება, არავითარი ნაღველი არ გამოაჩინეს დეპუტატებმა, თითქმის ფიქრობდნენ: „ძვივს! დიდი ხანია მოკვლადით და გველიწის კიდევცაო.“ წარბიც არ შეინძრის შეთქმ, მაგრამ — რაღა თქმა უნდა — გული კი უთრთოდათ სიხარულისაგან. მარტულს და ჟიულ-გრევის ხელებიც უგანგალებდათ, როცა მაკ-მაგონის წიგნს კითხულობდნენ, ერთი — სენტში მეორე — პარლამენტი. როგორ არ უნდა გახარებოდით და როგორ არ უნდა აკანკალებულიყვნენ? ეს ერთი მუწუცაც მოვიშორეთო, ფიქრობდნენ რესპუბლიკელები; ესლა თვითონ საფრანგეთი მოუვლის თავის-თავსო, როგორც უჯობსო; ასიც გვეყო რაც ავიტანეთო და მოვიტმინეთო ამოდენა ხანი...

რა მოისმინეს მაკ-მაგონის მიწერილობა, სენტში და დეპუტატთა პალატი შეიყარნენ ერთად, გამართეს, თანხმად კანონისა, ნაციონალური ვრება და შეუდგნენ რესპუბლიკის ახლის პრეზიდენტის ამორჩევას მაკ-მაგონის მოადგილედ. დიდი შრომა და თავის ხეობა არ დასჭირებიათ ამისათვის; კანდიდატი დიდი ხანია დამზადებული ჰქონდათ: უყარეს კენჭი ჟიულ-გრევის და რამდენიმე წუთის შემდეგ ამორჩიეს კიდევ საფრანგეთის რესპუბლიკის პრეზიდენტად. ამას მოჰყვა ერთი დიდი-შესანიშნავი ცვლილება: დეპუტატთა პალატმა ჟიულ-გრევის მოადგილედ ამორჩია თავ-მჯდომარედ გამბეტა. ამგვარად ორი გულ-წრფელი რესპუბლიკელი გაუძღვა წინ — ერთი საფრანგეთს, მეორე მის დეპუტატთა პალატს. მაკ-მაგონის გადადგომას ამისახერხებდა, რასაკვირველია, მოჰყვა აუცილებელ შედეგად სასენტში არჩევანს ო იანვარს. უკანასკნელი ზღუდე მოეცა და, უკანასკნელი იმედი გაუწედა მაკ-მაგონს და რაღასთვის უნდა დარჩენილიყო სამხარუში? კარგად იცოდა რომ სასახურის ვადა რომ გაუთავდებოდა

ველარ ეტირსებოდა ხელ-მეორედ ამოწმეკას ზრეზიდენტად. და, იწჳო-
 ბინა ესევე დასებებინა თავი სამსახურისათვის და მით თვისი
 ჳერძო პატიოსნება მანსტ დაეცვა. ყველა ეს უსათუო შედეგი იყო
 შეთქი ხუთის იანვრისა და ამიტომაც მოგახსენეთ ჳემოდ რომ სასე-
 ნატო არსევიანთ ახალი ხანა დაუღჯა მეთქა სასურანგეთის სამოღ-
 ტიკო ისტორიას. ჳმ ახალ ხანას დასაწყისშივე დაერთვა იჭიად შკას-
 ნიშნავი და თჳაღსანიხო საქმე — ყიულ-გრევის ამოწმეკა რესპუბლიკის
 პრეზიდენტად. ყიულ-გრევი არის არა ჳარის კაცი, ჩინებით და ჳიზიდ-
 ჳიზიდებით დაჳიღდოვეული. იგი არის უბრალო მამულის შვილი,
 ერთგული მსახური თვისის ქვეყნისა, გულწრფელი მოყვარე თვის სამ-
 შობლოისა, მეტი არაფერი. მეტიც რა უნდა რესპუბლიკას? მის დრო-
 შასეღ წარწყრილდა მამულის-შვილობა, ქვეყნის წარმატება, განვიო-
 რება, რაკდადებუა შრომა სამშობლოისათვის, და ამ ჳედ-წარწყ-
 რალობას უნდა ემორჩილებოდეს ყველაჳერი სასოციალოდ და ფარ-
 ხმალის სასეულდებრ. რესპუბლიკის მოთაჳს მკვიდრად უნდა ეჭიროს
 იგი დროშა და არა თოჯინადი, მის გულსეღ უნდა ბრწყინავდეს
 იგი წარწყრა და არა სეჳა რამ ჳიზიდ-პიზიდა. ქვეყნის აურებელი
 ძალაც ამაშია. იყო საჭიროება მოითხოვა დიდებული ქვეყანა ფარ-
 ხმალსაც მისცემს თვის მოთაჳს. ჳარბაზნების ქვეა-გრევივაც ამ
 შემთხვევაში უფრო მძღაკრია და უფრო გამტანი.

ახალმა რესპუბლიკის პრეზიდენტმა შემდეგი ეპისტოლე მიუგ-
 ჳაჳან სენატს და დეპუტატთა ჳალატს:

„ყოფაღხო სენატოროხო,

„ყოფაღხო დეპუტატოხო,

„ხატიონალურმა კრებამ ამოშირჩია რესპუბლიკის პრეზიდენტო
 უდა მით დამტვირთოა უდიდეს მოჳალეობით. მე დაყოვესებლივ აჳა-
 სრულეობ ამა მოჳალეობას და ბუნური ვიქმნები თუ შევიძლებ არ
 უდაჳუარდე სასურანგეთის მოლოდინს, ჩემღამი მოზარბულს. გულ-
 წრფელი მორჩილი საპარლამენტო მმართველობისა მჳ არასოდეს არ
 უაუტეს ბრძოლას ერის ნება-ყოღლობას. მთავრობა მტინედ სანერ-

„გავს გულში ჩვენს ქვეყნის აჩსებითს საჭირებებს და მო-
 თხოვნილებას, გრძობას წარმატებისას და მშვიდობიანობისას; იგი
 ექმნება მიზეზი თავისუფლებისა, სამართლიანი უკვლასთვის, მთავრ-
 კელი უკვლას განხორციელებისა, მტკიცე მოსარჩლე სახელმწი-
 ფობის საგრებლობისა. თვის შეცდინებობაში მთავრობა დიდს უფრად-
 ლებას მიაქცევს აგრეთვე მხედრობასაც, რომლის სახელი და სა-
 გებლობა იქნება საგნად მთავრობის მარადის მზარუნველობისა. იგი
 მოვალს დაჰკრს, რომ რესპუბლიკას ჰქვანდეს მსახურად არა იმის-
 თანა მოხელენი, რომელნიც ემტკრებიან მას და ცილსა სწამებენ.
 იგი ეცდება განაგრძოს და მტკიცედ დაამყაროს მეტობრული ურთი-
 კრობა და მისვლას-მოსვლას საფრანგეთისა და უცხო სახელმწიფო-
 თა შორის და მით ხელი მოუშალოს საყოველთაო მშვიდობიანო-
 ბის დაწყებას“. ბოლოს ჟიულ-გრევი ამბობს, რომ ამ გვარი პო-
 ლიტია მოუტანსო ჟერკანს ნაყოფს მმართველობას, რომე-
 ლიც საფრანგეთმა აიჩინაო როგორც მომტანა მისის წარმა-
 ტებისა, ძალისა და დიდებისაო, დიდის სიამოვნებით მისი-
 შინა უკვლამტმა ჟიულ-გრევის სიტყვები, რომელნი, მართალია,
 ახალს არა წარმოადგენდენ, მაგრამ რომელთა სიმტკიცე და გულ-
 წრებლობა უკვლენი იყვნენ უმადლესი მოხელე საფრანგეთისა ეუბ-
 ნობლად ქვეყნას — ალალად გამსახურებო, შინის ნება-ყოფლობის გულ-
 წრებლი აღმმსრულებელი ვიქმნებო, და მეტი რადა უნდოდათ? რეს-
 პუბლიკელთა ტვივილიც ის იყო, რომ მათ ნება-ყოფლობას ფართო
 მსვლელობა არ ჰქონდა.

აქ მოვიყვანთ კიდევ იმ მოკლე სიტყვას, რომელიც წარმოს-
 თქვა დეპუტატთა პალატში პალატის ახალმა თავ მჯდომარემ, გამბე-
 ტამ. ეს სიტყვა ღირს-შესანიშნავია, რადგანაც მით უმთავ-
 რესი მოღვაწე რესპუბლიკისა უხატავს საფრანგეთს აჩსებითსა
 თვისებას იმ ცვლილებისას, რომელიც დაუდგა მის საპოლი-
 ტიკო ისტორიას, და ცოტად თუ ბევრად უჩვენებს გზას საყოფიერ
 მსვლელობისათვის. უკვლასედ უწინარეს გამბეტამ ქება-შესხმით აღი-

რაც ყოველ-გრევის მოღვაწეობა ჰალატში მოღვაწეობა, რომელიც შეიქმნება ჩემის მოქმედების მაგალითითა. შემდეგ გამბეტტამ ჩემთვის: „ამ ყამად ჩვენ ყველანი უნდა ვგრძნობდეთ, რომ დრო „მებრძოლეთათვისა“ წავიდა. გამარჯვებული რესპუბლიკა უნდა დაადგეს წამოებისა და აღშენების. გიწვევთ, უფალნი დეპუტატნი, ხამიტხავად მიჭმართათ თქვენი მსურველი გულ-მოღვივება, განათლება და ნიჭი იმ უმადლესს საქმეთა—შეკლისას, მხედრობისას ხაზინისას, ადუბ-მიტემობისას, ეკონომიურს—საქმეთა, რომელიც თქვენდა საყურადღებოდ არიან მოქცეულნი და რომელთა გარდაწვევტას მოკლიან ახალი შთამომავლობანი, მშრომელნი, მწარმოებელნი, მხედრობა, ერთის სიტყვით ერთი მთლად, დიდდამ ჰალატრამდეა.

დიუგორის სამინისტროც დაიშალა. 4 თებერვალს (23 იანვარს) შესდგა ახალი სამინისტრო, რომლის მოთავეთ განდა ვადდინტონი გარეუ საქმეთა მინისტრი. ამ გვარად, მხარი-მხარს დაუდუნენ ერთი ერთმანეთს ჰალატი, სენატი, სამინისტრო, რესპუბლიკის პრეზიდენტი, აღსაკისრი ნდობით ერთა-ერთმანეთისა, მიმართ, მიმყოფნი ერთისა და იმავე აზრისა, ერთისა და იმავე საქმისა. სურათი ამ გვარის ერთმანისა იშვიათია საპარლამენტო ისტორიაში საზოგადოდ. ამ ყამად ყოველიფერი ისეა მომართული, რომ ყრავითარი შეფერხება არ მიეცეს წამოებისა და აღმაშენებელ დროს, რომელიც ესლა, გამბეტტას სიტყვით, დასდგომია რესპუბლიკას. ამის გამო შინაგანი მოღვაწეობა საგრანტეთისა ხამიტხავად უნდა იყოს ღირს-საცნობი და ვეცდებით კიდევ, რომ არ მოგვალთ მკითხველს ცნობა. ამ მოღვაწეობისა ყოველის მხრით; ვაუწყებთ მკითხველს თუ რა გააჩივას და რას გააჩივებენ ჰალატნი და მთავრობა ხალხის განათლებისათვის, მას ეკონომიურ მდგომარეობისათვის და სხვ. ესლა კი მოკლეთ მოგინსენიებთ თუ რა შედეგი მოჭევა პირ-და-პირ იმ ცვლილებას, რომელიც ზეჰ მოდ იყო ნაჩვენა. რაც შეეხება მთავრობას, იგი, რასაკვირველია, ყველაზედ უწინარეს დადგა იმ საქმეს, რომელიც ყველაზედ მომეტა

ბულად აწეხება ჰარლანკის და შეადგენდა რესპუბლიკელთ უპირველესს გულის-წადლს. გამოცემულ იქნა მრავალი ბმანება და განკარგულება, რომელთა ძალით გარდაყენებულ უნდა უოფილივესენ რამდენამე მთავარ-სარდალი. მაღლის თანამდებობის კაცები, პრეფექტები, პროკურორები და სხვ. ამ საქმეს ვერ ბეჭრი აკლია დაბოლოებაზე; მაგრამ მთავრობას ისე მტკიცედ მიუყვია მისთვის ხელი, რომ არავითარი უჭკვი არ არის საყოველთაო საკეთილად დასრულებისა. ისიც უნდა აღვიაროთ, რომ ბეჭრმა მაღლის თანამდებობის მქონემ, რა შეიტყეს მაკ-მაგონის სამსახურიდამ გადადგომა, თითონვე მიჭბამეს მას და გამოეყოხაკეს სამსახურს. ამით, ერთის მხრით, თვითონვე დასახვეს თვისი გულისთადი მიდრეკილება და, მეორეს მხრით, სამარცხვინოდ არ გაიხადეს თავი, ე. ი. იქამდე არ მიიყვანეს საქმე, რომ ძალა-უნებურად უოპობლივესენ დათხოვნილნი სამსახურიდამ. ამ პირობა შორის დირს მთავრისნათ დენერადი ლეფლო, საფრანგეთის უღნი რუსეთის წინაშე. გაიგო თუ არა მაკ-მაგონის გადადგომა ლეფლოში მისწერა ვადინგტონს წიგნი, რომელშიაც, სხვათა შორის, ამბობს შემდეგს: «მეც, როგორცაც მაკ-მაგონი, დარწმუნებული ვარ, რომ თუ შევდრობა და აგრეთვე დიპლომატიაც აქვს საზოგადოებობის აზრთა სვლას, რომელიც (სვლა) დღეს ერთია, სკალ სკა, «შიშს უნდა მოქლოდეს როგორც მთავრობა ასე უფროს ქვეყნაც.» ერთის სიტყვით რესპუბლიკა დირსი არ არისო, რომ ჩემისთანა კაცი ემსახუროსო. ერთი იტანცინული გახეთი ამბობს ამის თაობაზე: ამისთანა უფდ მოქმედება რომ ქტონიყო საზოგადოების აზრთა დენის დიპლომატიასედ, ლეფლო დიდი ხანა გადაყენებულ იქნებოდაო და თავისუფალი დირს ექმნებოდაო ზდილობის სწავლისათვისაო; მაგრამ ჩვენდა სამწუხაროდა, ამ გვარი უფდ-მოქმედება და გავლენა არ ატსებობდაო და ამიტომ ლეფლოც იფდაო ხანის ადგილს საფრანგეთის სამარცხვინოთაო. ახლა წარმოიდგინეთ ლეფლოსთან (და იქმნება უკეთესიც) მრავალი სხვა მონელე და იფექტო — რა ხერი დაეყრებოდა რესპუბლიკას უწინდელი მდგომარეობა რომ დიდ ხანს არ შეც-

გლიდიყო. რას ნიშნავს «საზოგადოების აზრობა დენის» ზედ-მოქმედება დიპლომატიასზედ თუ მხედრობასზედ? ეს იმას ნიშნავს, რომ ყოველი ელჩი, წარმომადგენელი მთავრობისა, უნდა იყოს იმავე დროს წარმომადგენელი იმ აზრისა და მიდრეკილებისა, რომელიც მიუძღვის წინ თვით მთავრობას; თუ მთავრობა მტკიცედ ადგა რესპუბლიკულ რწმენას და მიდრეკილებას, ელჩიც უნდა იყოს რესპუბლიკელი და ნამდვილი გამომხატველი თვისის ქვეყნის ნება-ყოფლობისა. იყოს კაცი მონაწილე და იმავე დროს რესპუბლიკის წარმომადგენელი — შეუძლებელია. ამ შეუძლებლობას ნახობენ ლუდლო და ლუდლოსთან მსახურნი სამშობლოსა.

მთავრობა და პალატინი მტკიცედ დასდგომიან მეოქვი თავის შინაგან წარმატებას. მრავალი საცმეც და ემეკიდრა წაჩხულმა დრომ აწინდელს; მრავალი სიბიფწე, მრავალი უჩსგავსობა საზოგადოებრივ ცხოვრების თითქმის ყოველ კუთხეში, ყოველის მხრივ. მარტო და პოლკონ მესამეს იმპერიამ იმოღვანა მეშვედროება დაუდო რესპუბლიკას, რომ მის ძირიანად აღმოფხვრას მოუხდება არა ერთი და არც შთამომავლობა. როგორც ზემოდ მოგახსენეთ, ჩვენი უმთავრესი უურჯდება მიქცეული იქმნება მეოქვი იმ შინაგან ცვლილებასზედ, რომლისათვის მოუგადნია ხელი ამ უმად რესპუბლიკას. ამ მხრით უპირველესთაგანი ღვაწლი, რომელსაც მოკლის საფრანგეთი რესპუბლიკისაგან, შეეხება ხალხს განათლებას და სწავლას. საფრანგეთი ამჟამად, როგორც მოგახსენებთ, ბევრად დაუკარდება ზოგს ევროპიულ სჯულმწიფოს სწავლა-განათლება ისე არ არის გაკრცელებული და ისე არ არის მომართული როგორც შეეფერება დიდებულს ხალხს, — ხალხს; რომელსაც არა ერთი ღვაწლი დაუდვია კანობრიობის ისტორიისა. საფრანგეთის გლეხობას აქვს დავარდნილი ხმა უმეცრობისა; უმეცრობისა გამო მრავალი უბედურებაც გადახდომილ თავს საფრანგეთს. გაჩნდა ამისა საშუალო სწავლაც არ არის მომართული ხეივანიად, და რაც არის ისიც მომეტებულად კლერკალების ხელშია ჩაკარდნილი, რომელსაც წასაკვირველია თავის საკუთარს სულსა და გრძნობას უნერგვენ

მოზარდ უმაწვილებს. ამ უმაღლეს რესპუბლიკა ცდილობს გამოავლინოს ხალხის სწავლა-განათლების საქმე გლეხიკალებს და დაადგინოს ვალდებული და მუქთა სწავლა სოფლის ხალხისათვის. ამასედაც დაწერილებით შემდეგში მოგახსენებთ: აქ კი, რა კი მოგვარებით თვალი განათლების საქმეს, ერთი გაკრძობება უნდა მოვიხსენიოთ რომელიც ცხადად გვიჩვენებს თუ რა შიშისა სწავლება რესპუბლიკა თვის შინაგან საქმეთა განხილვებში და წინ წაუჩიებაში; გვიჩვენებს აგრეთვე თუ რომელი — ერთი კუთხე არ არის წამხდარი წარსულის დროით და რომელი — ერთი არ მოითხოვს გამოწმენდას და განახლებას; სახალხო განათლების საშინისტროში არის ვრცელი განყოფილება (თითქმის ცალკე სამინისტრო), რომელიც განაგებს საქმეს შესახებ სხვა-და-სხვა ხელფანებისა და სხვათა შორის, თეატრისადაც. ამ განყოფილების გამგემ, მინისტრის თანაშემწემ, ესლან-ხან მიჭმართა თეატრების ინსპექტორებს შემდეგი წერილი:

„ბატონებო,

„რესპუბლიკას ბევრი რამ აქვს გასაკეთებელი თეატრისათვის, და რა მომზადებით ინსპექტორების თანამდებობა ვალად ვრაცხ ჩემს. რათავს შეგატყობინოთ თუ რა გვარ დახმარებას ვითხოვ თქვენგან იმ განხილვებისა და აღმაშენებლობის საქმეში, რომელსაც ჩვენ დაგდგომით ვგაერთ. თუ დამატებითი ხელფანება დაცემულია და დაკარგნილია ექვმისაგან მოხდა რომ საფრანგეთი დიდი ხანია მოკლებული იყო უფლებ-გვარ სპირალიტიკო თავისუფლებას. პატრიარხის თხოვნებს ადგილი არ ჰქონდა თეატრში, საიდანაც განდევნილი იყო ექვლათერი რატი კი რამ აგონებდა კაცს მის ღირსებას, მის თავისუფლებას; მის უმადლეს მოვალეობას. სტენა დანიშურა გამრეყნელმა ხელფანებამ, რომელმაც თითქმის მარტო ერთი მიზანი დაიდგა წინ: გართობა, და გასართობად იგი წასწავდა უწმაწურობას, თვით გარეკნილობასაც. ჩვენ გვინდა, რომ დამატებითი ხელფანებამ დანიშურვს ადგილი უფრო მაღალი, უფრო თავმოხაწონი; ჩვენ გვინდა, რომ თეატრი იყოს შკოლათ. ჩვენ გვინდა ხელფანება, რომელიც ამაღლებს

„დაძინანის სულს და არა ჯმ დაბლებს; ჩვენ მოგვწონს თხზულება,
 „რომელიც სულს ძალას აძლევს და არა რყენის; საჭიროა რომ ძლიერი
 „გავაქუნა თეატრისა და გვეხმაროს ჩვენს საერთო საქმეში, რომელიც მი-
 „მართულია ხალხის განათლებისადმი და რომელსაც აქვს — აზრათ
 „განადორს ხალხი დიწხი იმ უფულებისა, რომელიც აძლევს მას რეს-
 „პუბლიკა, და მიანიჭოს საფრანგეთს ჩნეობითი დიდება დემოკრატიის
 „დიწხი. ამიტომ შესახებ პოლიტიკისა ავლაროთ სრული თავის-
 „რუფლება თანხმად საზოგადოებრივის მშვიდობიანობისა და სასტიკად
 „მოკვიდროთ უწმინწურ შაირებს და ჩნეობის დამხმობ თხზულებას,
 „და ნუ დავივიწყებთ, რომ ორა დედა-ბოძი რესპუბლიკისა არის დირ-
 „ჩესება და თავისუფლება“.*)

იმ საგანთა შორის, რომელნიც წამოყენებულნი იყვნენ ჰარლან-
 მენტის წინაშე მას აქეთ რაც უიულ-გრევი იქმნა ამოჩნეულ რესპუბ-
 ლიკის პრეზიდენტათ და პალატს მიეცა სასურველი სამინისტრო, ამ
 საგანთა შორის, მეთვი, ფრიად დიწხი-საცნობია კომმუნელების
 საქმე. გეხსამებათ თუ რა სასტიკად და თითქმის უდიერად მოკვიდა
 საფრანგეთის მთავრობა 1871 წ. აჯანყების მოღუგწეთ (კომმუნა-
 ლისტებს); მრავალი დანკრიტეს, მრავალი გავზანეს კატორღაში,
 მრავალი განდევნეს სამშობლოიდან. რამდენიმე წელიწადი საფრანგე-
 თის სასამართლოებს ჯრ მოკვლებიან კომმუნელების საქმენი. დას-
 კვილ იქმენ ისინიც, ვინც ჭელში ჩაუვარდნენ სასამართლოს და ისი-
 ნიც, ვინც თვალთაც არ უნახავო მსაჯულებს და რომელთა სახელები
 ჩარიცხულნი იყვნენ აჯანყებულთა სიაში. უკეთესნი მოღვაწენი რეს-
 პუბლიკისა კარგა ხანია ქადაგებენ, რომ კომმუნალისტებს მათი და-
 ნაშაულობა არამც თუ უნდა ეპატიოთო, არამედ სრულიად დავიწყებან უნდა
 შეიქცესო. ვინც სასჯელს არიან მიცემულნიო და განდევნილნიო დაბრუ-
 ნებულ უნდა იქმენო სამშობლოში; რესპუბლიკა მოვალეაო დაუბრუ-

*) ჩვენს გინმანათლებლოთ კიდევ იმიტომ მიუყვით ხელი ოფენბახებისა-
 თვის, რომ რესპუბლიკა გამოგდებს უპირობს ოფენბახებსა და მშენიერ ელენებსა.
 სიბრალული ყოვლად საქები გრძნობა.

ნახსოვანგეთს მისი ამდენს ხანს მოშორებული მამულის შეიღებინა. რესპუბლიკა უნდა ეკადროს, რომ აღარაფერმა არ მოაგონოს. საფრანგეთს მისი უბედური დღენი; უკვე გვარი მიხედა უკმაყოფილების გაქარწყლებულ უნდა იქმნეს. ამას მოითხოვს სამართალი, კაცთ-მოყვარეობა, რესპუბლიკის დედება და ძალა. ამ გვარი ქადაგობს და მოთხოვნილებს იმდენად გავრცელდა, რომ მთავრობა იმულებულ შექმნა უური ეთხოვეს და რამე განკარგულება მოეხდინა. მოახდინა კიდევ და შესაფერი წინადადება შეიტანა ჰარლამენტში კანონად მისაღებად; მაგრამ ეს წინადადება მხოლოდ ნახევრად აკმაყოფილებს რესპუბლიკის ზემოხსენებულ უკეთესთა მოღვაწეთა სურვილს. რაში არსებობს ეს წინადადება — ესტავო მოგახსენებთ. ვერკი ორიოდ სიტყვით უნდა აღვიხატო წარმოყენებულის სავსის არსებითი ვითარება. დანაშაულობის შიტოვება ორგვარია პატიობა და ამნისტია (მიტევა დაფიქვებასა). პატიობულს აქვს აყრილი მხოლოდ სასჯელი და არა თავი დანაშაულიც; ის დამნაშავე კი, რომელსაც ამნისტია აქვს მინიჭებულს, ისე იტულისხმება ვითომ და არავითარი დანაშაულობა არც მოუხდენია (დანაშაულობის აყრაც ამას ნიშნავს). ამის გამო თავით დამნაშავისათვის ორგვარია შედეგი მოსდეს ცალკე პატიობას და ცალკე ამნისტიას: პირველ შემთხვევაში დამნაშავეს არ უბრუნდება ყველა სამოლიტივო უფლებანი, მეორეში კი — ხელახლად ეძლევა ყველა ის უფლებანი, რაც უწინა ჰქონდა. საფრანგეთში პატიობის უფლება აქვს მინიჭებული რესპუბლიკის პრეზიდენტს, ამნისტია კი დადგენილ უნდა იქმნეს კანონით, ესე იგი, თავთ პარლამენტის მიერ. კომმუნისტების შესახებ მთავრობამ შეიტანა პარლამენტში კანონად მისაღები წინადადება, რომლის ძალით ამნისტიაც უნდა მიეცეთ მხოლოდ მათ, ვინც ყოფილან და იქმნებიან პატიებულნი რესპუბლიკის პრეზიდენტის მიერ. რესპუბლიკის უკეთესნი მოღვაწენი კი თხოვლობენ პირ-დაპირ ამნისტიას ყველა კომმუნისტათვის წარმოსთქვეს დემოკრატთა პალატიში ცხარი და მშვენიერი სიტყვა (მეტადრე ლუი-ბლანმა), მაგრამ ვერ გაიყვანეს თავისი სურვილი: პალატი მიუღვა მთავრობის წინადადებას. რატომ? იფიქრებს შეი-

თხველი. სურვილი ამნისტიის რესპუბლიკელთ შერეულობისა, აგრეთვე უპიკალო სურვილი მთავრობის დაკმაყოფილად რესპუბლიკელთა მოთხოვნისა. მაშ როგორ მოხდა რომ ერთის მხრით მთავრობა მთლად არ აჭყა ამ მოთხოვნისა და, მეორე მხრით, პალატი მთლად მიუღია მთავრობას? ამის გაკვირვებისათვის ორი გასაგებება უნდა ვიქონიოთ მსჯელობისში: ერთი შიში ვაი თუ — დაბრუნებულმა კომუნისტებმა ასტეონ რამეა; მეორე სრულიად ნდობა პალატისა მთავრობისადმი. პალატი ბოლოჯერ ეუბნებოდა მთავრობას — აჭა, შენი ვარ, საცა გინდა წამიყვანო. მთავრობას იმოდენა გამბედაობა არა ჰქონდა, რომ თამამად დიდ მანძილზე დატანებოდა წინ თუნი და თან პალატის აყვობა, და შეერთა სრულის ამნისტიის წინაშე. პალატამაც იფიქრა — თუ მთავრობა ერთება, ჰგავს თავად ვერ დადგება, რომ სრული ამნისტია არავითარ შიშს არ მოასწავებს საფრანგეთისათვისა, — იფიქრა და მიუღია მთავრობის წინადადებას. ცხადია, რომ რესპუბლიკის უჭირს უფრო გამბედავი და უფრო მტკიცე მთავრობის კაცნი. თუ რამე სენი ჩაჭყვება რესპუბლიკის საქმეს — ჩაჭყვება ამ მხრით.

მოგვეყვას ამნისტიის თაობაზედ, რამდენიმე ნაწიკეტი ლუი-ბლანის სიტყვისა, რომლის მთლად ცადმოღება, ადგილის უჭონლობის გამო, ჩვენდა სამწუხაროდ, ვერ შევიძლებით.

„პალატის უფლებად, ამოხსნა ლუი-ბლანი, გამონდელი აქვს უკრს ხელიდან — ამის შესახებ ხალხის უფლებების მაგივრად დგას უპიკატელობა ერთის კაცისა. აქ, საცა არის მეფე, პალატის უფლებად აკეთებდა კვირგებისაანისა რისთვის? მისთვის რომ მეტი ძალა შეეცეს მეფეს. პალატა არის მოწყალე მეფეთა. მოწყალეობა რესპუბლიკისა არის ამნისტია. (ტაშის კვრა) ამნისტია თუ იყო — უნდა იყო სრული. რისთვის? მშვიდობისაობა ერთმანეთ შორის შობით — ხალხს, რომ რაც ეძლევა ერთს, მიეცეს მეორესაც თუ არ გვინდა, სამხრადისად ჩამოკავდეთ მტრობა და ლაღვა... კარგად ვინცი, რომ ბევრს ეშინიან ზოგიერთ კომუნისტების დაბრუნებისა... რასა ეშინიანთ? ნუ თუ მონახნია ისე უფლები მოკვდომია, რომ მის ში-

„შის გამო დაბრუნებულან კომუნალები აფრთხილებათ გადაიქცე-
 უიან? დაბრუნებულთ დაუხვდებათ სამშობლოში მკვიდრად მდგარი
 რესპუბლიკა, ერი მტკიცედ შემოკები ივის სურვილისა აღსრულებისა.
 (ტაშის კვრა) მშვიდობიანობის თავდებად ეს გვიდგა, წერა რომ
 დაიწყო? შერე? დიას, ისინი იქმონენ იმავეს, წასაც შერევიან ეს-
 ლაც ინგლისში, გერმანიაში, შვეიცარიაში. ნუ თუ მათთა აზრსაც
 ისე განდევნით, როგორც თვითონ მათ? ამაო ცდა იქმნება. ვიშრო-
 მით ხალხის ბედნიერებისათვის, და ხალხს მივეუბრუნეთ და კვლავ
 გვაკენებს რა. საბრალე უნდა იყოს რესპუბლიკა, რომელიც იტყო-
 დეს: თავისუფლებისა შეშინანო! (ტაშის კვრა)...

ადგილის უქონლობისგან კერა ვთქვით რა ბოლშევიკისად,
 რომელიც ამ წერილის სათაურშია მოხსენებული. ამ დანაკლისს შემ-
 დებ ნომერში შევასრულებთ

რედაქციისაგან.

„ივერიის“ რედაქციაში შემორიტანეს 103 მან: ფული
 დამშეულ ქობულეთელთათვის.

- თ. ილია ჭავჭავაძისაგან ————— 20 მან.
- ლუარსაბ მალალოვისაგან ————— 20 —
- თ. დავით ავალოვისაგან ————— 10 —
- თ. დავით სუმბათოვისაგან ————— 25 —
- №-გან ————— 10 —
- შიო შიუკოვისაგან ————— 5 —
- ნ. ცხვედაძისაგან ————— 3 —
- ი. გოგებაშვილისაგან ————— 5 —
- ნ. ქანანოვისაგან ————— 5 —

სხარტულა

(„ივერიის“ რედაქციას.)

ბატონებო! როცა ამ ნომერში დაბეჭდილს წერილს „იფიქრი და შენიშვნა“ სინჯავდით მთელის რედაქციის კრებით დავბეჭდოთ თუ არაო, მეც ვიყავ მსინჯველთა შორის, როგორც ერთი მუდამი თანამშრომელი „ივერიისა.“ დიდი ბასი ატყდა ჩვენს შორის მაგ წერილის თაობაზედ. ზოგი ამბობდა, რომ გ. თუმანიშვილი არა ღირს იმათაო, რომ მასზედ წერილი დაიბეჭდოსო და მეც ისეთის პატივისცემით დაწერილიო, როგორც დამწერს დაუწერიან; გ. თუმანიშვილი ბავშვსა ჭკავს, რომელსაც ენა ეხლას ამოუღვამსო და რაც ენაზედ მოჭსდგომია, არახუნებსო. ამიტომაც მასზედ დაბნისლურად ღაპანაკი არა პატივ-საცემს ვაძს არ შეშვენისო. მე ძალბან გამაჟიფხს ამისთანა საუბარმა. მეც თვითონ, როგორც შოგესხეებათ, წინაღმდეგი ვიყავ მაგ „იფიქრის და შენიშვნის“ დაბეჭდვისა, მაგრამ იმ მიზეზით ვი ჯდა, რა მიზეზითაც შემოხსენებულნი „ზოგნი“ იყვნენ. როგორ ღირსი არ იყო — დახედეთ იმ „ზოგთა“ სიბრევეს — როგორ ღირსი არ იყო გ. თუმანიშვილი, რომ იმისთანა სახელგანთმ მწერალმა, როგორც ბატონი ნიკოლაძეა, რომელიც დაბადების ჯდიდგანვე ქვეყანას გაჭკვივის „მე დიდი ხნისა საქვეყნო სახელი მწეჭლობის ვიშოგეო,“ ამისთანა სახელგანთმ მწერალმა მეთქი თავისი ძვირფასი ყურადღება მიატყია გ. თუმანიშვილის „აღმანახსა.“ ეგ კიდევ არაფერი: „ღრთების“ კრიტიკისმა სამი წერილი უძღვნა ამავე „აღმანახს.“ არც ეგ არის არაფერი: გაზეთმა „Кавказ“ — მა ქებით შეამგო იგივე „აღმანახი.“ ბრმანი იყავით, თუ რა ეძმაგია, რომ ამის შემდეგ მიანც ღაპანაკობდით ღი რსიან, თუ არაო.

მე ვამტკიცებდი გაცხარებით ღირსია მეთქი, მაგრამ ძაგ კარნი წერილი იმისათანა ღირსიუელ კაცზედ არ უხდა დაიბეჭდოს მეთქი. თქვენ გი გადაჭარწვეტიეთ, ღირსი არ არისო, მაგრამ თუ დაიბეჭდება, სწორედ ამისთანა წერილი უნდა დაიბეჭდოსო, და დაბეჭდეთ კიდევ ჩემდა სამწუხაროდ და „ივერიის“ სახელის გასატყვად. მე მამანვე გთხოვეთ, ნება მომეცით მეთქი თქვენს გადაწყვეტილობაზედ ჩვენს საზოგადოებას შევიფიქრო და ჩემი საბუთები წარვედგინო მეთქი. თქვენ ნება დამრთვეით და აი მოგახსენებთ კიდევ ჩემს საჩივარს.

გ. თუმანიშვილი!... იცით, გესმით რა დიდი ღვათის წყალობა მოგვევლინა, რომ თქვენგან დაწუნესუღმა გ. თუმანიშვილმა ჩვენი ღირსი ღირსიუელ იკადრა და მის მოღვაწეთ გაშოვიდა... მაგისტრანა მწერალი ჯერ არ უნახავს ქართველობას, ქართველობას მეთქი?!... ქართველობას გი არა მთელს ევროპას. აბა, რა მხრით გინდათ გასინჯეთ: აბა ქართული ენა გაუსინჯეთ, აი წერა, ნამდვილი ქართული თუ გინდათ ეგ არის აი! აბა აზრები და მსჯელობა გაუსინჯეთ, აბა „ახალი“ დამტკნარი აზრები იმის აზრებია აი! განა „ღირსების“ კრიტიკოსმა მიდგომით და უარისუკლებით ჭსთქვა, რომ გ. თუმანიშვილი „ჭკვიანი კაცი“? განა რუ'უღმა გასეთმა „ჭკვიანმა“ ტყუილად შეუთვალა გ. თუმანიშვილს მთელის ქართველობის მხრით მადლობა, რომ ამისთანა ჭკვიანურ წიგნებსა ჭსწერო ქართველებისათვის? განა იმისთანა პირუთენელი, მიუდგომელი, სახელ-განთქმული „წერალი“ ბატონი ნიკოლაძე თავის ძვირფასს კალამს ხელში აიკებდა, რომ გ. თუმანიშვილი ცოტათი მაინც არა ჭკვიანობდა ბატონს ნიკოლაძეს ჭკვითა და სიღრმითა? თქვენ ხუ გგონიათ, მე წარვიღის სიტყვების ძალით ვამოვიდე „ივერიის“ რუდაქციასთან საბრძოლველად. სხვა ქვეყანაში რომ ვიყოთ, ეს სამ-გზით ჭკვიან გ. თუმანიშვილისა სამეოფი იქმნებოდა, რომ მე ჩემი თავი გამეძარცვებინა და გ. თუმანიშვილი დამეუქებინა თქვენს თავში იმ სიმაღლეზედ, რომელიც სიძარცვით ეგუთვნის. მაგრამ თქვენთან კაცი რას გააწეობს? „ღირსების“ კრიტიკოსის სიტყვას არ იწუნებოთ,

„გაკვასს“ უურს არ ათხოვებთ და თქვენა გამბედაობა იქამდის მიდის, რომ ჩვენს ბატონს ნიკოლაქსაც კი არ უფერკით ფიცს, რომ დიდი მწერალი ვარო. არა, მე სხვა საბუთებსაც წაშლიყენებთ, რომ თავი მოგაქეპინოთ და ჭსთქვათ: „ეს რა ღმერთი უაგვიწერა, გ თუმანიშვილი რატომ გერ ვიყანითო.“

გერ დავიწყოთ რამდენად გამშვენებურა გ თუმანიშვილმა ჩვენი ქართული სიტყვიერება. რომ ეს მისი დაწვრილ უფრო ნათლად დანახათ — მისს ახლს ქართულს დგანახებთ. აი ნიმუშები გ თუმანიშვილის ნათარგმნიდამ „უარყდანდენო“ რომ ჭქვიან.

ერთი მომქმედი ზირი ამბობს, იმან ფული მახუქაო:

„რომ შეთქვა იმის სიუვარულზედ აქაურ ქალ-ბატონის-თვისაო.“ (გვერდი 13) ო

ახლა თქვენ ახირდებით და იტყვიოთ: ეს გ თუმანიშვილის ნათქვამი ქართული არ არისო. ვაი უმეტრებავ! ქართულია, მაგრამ ახალია ქართულია, ბატონებო, ახალია. აბა რუსულად გადათარგმნეთ თუ სიტყვა-სიტყვიოთ არ გადითარგმნოს

გ თუმანიშვილი 15 გვერდზედ აღაპარაკებს უარყდანდენს თავის-თავზედ და ჭსურს ათქმევიანოს, შეს ახნაურობამ ხელ-ფეხი შეგიკრაო და ამის მაგიერ აი რა ღამასად ღაპარაკობს:

„ახნაურობა შენ გინახავს ხელ-ფეხ-შეკრული!“

ახლა კიდევ ახირდებით და იტყვიოთ, გ თუმანიშვილს ერთის თქმა უნდოდაო და სულ სხვას ამბობსო. ჭსტყვიოთ! თქვენ რომ ახალი არ გესმოდეთ, გ თუმანიშვილისა რა ბრალია. აბა რუსულად ჭსთარგმნეთ, თუ ცუდად არის ნათქვამი. ახლა კიდევ ამას იტყვიოთ, რომ თუ „გინახავს“ იმის მნიშვნელობისაა, როგორც გინახავ, ინახავს და სხვა ამ გვარი, მაშინ უნდა ითქვას „გინახავს“ ხელ-ფეხ-შეკრული ვი არა, „ხელ-ფეხ-შეკრულს“ მართალია ამ აზრის ზმნა ამ განკლებლობაში მიცემითსა ბრუნვას თხოულობს, მაგრამ ეგ რომ ისევ ის ძველებური ქართული იქმნება! გაიგეთ, რომ გ თუმანიშვილი ახლი-სათვის არის თავ-დადებული, ახლიათვის.

იგივე გ. თუმანიშვილი ამბობს ამ რიგად ჟორჟდანდენის მი-
ართ: (15 გვერდი).

«შესათა ვარ შემოვარტყა სილუბი ჩემს თავსაო.»

უჭი აი სიტყვის მშვენიერება! «ახალა» რა კარგი რამ ხარ.
თქვენ გი ამის მაგიერ მძიმედ იტყუადით: შესათა ვარ ერთი ლაშა-
თიანად შემოვსილქა ჩემი თავიო. იტყუადით მაგრამ რა? ეგ ძველი
ქართული იქნებოდა და არა ახალი.»

ერთგან გიდეგ ცოლი ჭდალატობს ქმარს და საყვარელს ეუბ-
ნება:

«ჩუმ-ჩუმად უნდა წავიყვანოთ საქმეო.»

ახლა იტყვიან «ჩუმ-ჩუმად საქმის წყევანა რა არისო? დმერთმა
ნუ იცის თქვენი თავი! «ახალი» ქართულია და ის არის:

ჟორჟდანდენი 19 გვერდზედ ამბობს:

«მე თქვენ გუებნებით, რომ გამყოფილი არა ვარ ჩემი (ს)
ცოლის შერთვითა.»

ახლა არც ეგ მოგუწონებთ, თქვენს ამბავი რომ ვიცო მშვე-
ნიერი ქართული ვიან: გამყოფილი არა ვარ ჩემი ცოლის შერთვითა.
ახლა დაიყინებთ, თუ ეგ მშვენიერია, მაშ ესეც მშვენიერი იქნუ-
ბაო: გამყოფილი არა ვარ ჩემი თავითა. ეგ ახალი ქართულია, ბა-
ტონებო, თორემ მეც ვიცი ძველებური ქართული ასე უნდოდა: გამ-
ყოფილი არა ვარ ჩემის თავისა, ჩემის ცოლის შერთვისა. ახა ახლა
რუსულად ჭსთარკმნეთ, რა კარგად გამოვა სიტყვა-სიტყვითა...

18 გვერდზედ აზნაურს სიმამრს ჭსურს გლეხს სიმეს უგოყინოს
და კთხრას, რომ თუმცა ჩემი ქალი შენი ცოლიაო, მაგრამ ცოლი-
ბით არ უნდა ახსენაო, როცა ჩემს ქალზედ ლაშაჩაკობო და ამის
შეგიერ გ. თუმანიშვილი აი. რა ლამაზს ქართულს ზღაპარაკებს:

«მართალია, ჩემო სიმეკ, თქვენი ცოლია (ჩემო ქალია),
მაგრამ ნება არა გაქვი, გმას ეს (რა?) დაუძახოთ»

არც ეს ახალი ქართული მოგუწონა? ფუ! თქვენს სიბრძნეებს!
დანდენი 20 გვერდზედ ამბობს:

«ჩემი შვილები ახსნაურები იქმნებიან და მე კი მოტუეუბული ქმარი.»

ახლა იტყვი, რომ ასე გამოდის: ჩემი შვილები ახსნაურები იქმნებიან და მე კი მოტუეუბული ქმარი «იქმნებიან», რადგანაც მეორე ნახევარს ფრაზისას თავისი საკუთარი ზმნა უნდა და არა აქვს. მართალია ძველი ქართული ასე იტყოდა: ჩემი შვილები ახსნაურები იქმნებიან და მე კი მოტუეუბული ქმარი ვიქნები და მარტო ზირკელის ზმნის ანაზრად არ დაადებდა ამ ფრაზას, მაგრამ ეკ ძველი იქმნებოდა და არა საუკარელი «ახალი.»

22 გვერდზედ გ. თუმანიშვილი ასე აღაპაჩკებს დანდენას სივამის:

«მერე დარწმუნებული ვა ბძანდებით თქვენ ნამბობის წინამდელიღი?»

ნუ თუ არც ეს მშკენიერება მოგწონთ! არ მოგეწონებათ, გიჩი თქენი ხასიათი. თქვენებურად ასე იტყოდით: «მერე დარწმუნებული ბძანდებით, რომ რასაც ამბობთ, მართალია?» მაგრამ ეკ კიდევ ძველი ქართული იქნებოდა და არა «ახალი.» უერებიდამ ბამბა გამოიღეთ.

ერთს ადგილას (29 გვერდი) ესეოს მუქარას ათქმევენებს გ. დუნიშვილმა ერთს მოქმედს ზიკს:

«ღიკნათ რომ ამას მართალ-მართალი უთხრან.»

ახლა იტყვი, რომ ამას მუქარად ვკრავინ ვერ მიიღებს, ვერც ვაიგებენ და არის «მართალ-მართალი.» თუნდა რუსულად ჭსთარგმონო. უმეცრებს ბეკრი რამ შეჭსძლებია!

ერთს ადგილს კიდევ ჩვენი მშკენიერად შეტყველი გ. თუმანიშვილი აი რა მშკენიერად ათამაშებიანებს სიტყვას უორუდანდენს:

«მე! მე უნდა მოკსთხოვო ბოღიში იმის უკან...» (ამ სიტყვაზედ აჯაგებს თავის კარცებს დანდენი).

ძველი ქართული ასე გამოჭსთქვამდა: მე! მე უნდა მოკსთხოვო ბოღიში იმის შემდეგ... და იმის უკან კი ბოღიშის მოთხოვნა მართლა გასოცრავს: მაგრამ თქვენ რა იცით «ახლის» უადრი. მაშინ არის უფრო კარგი როცა გასოცრავს.

რაც უნდა თქვან, ფრანტები დასდევნ იმას, ვისაც ეს მოსწონს.

ახლა იკითხვით რა „ესა“? თქვენ თქვენებურად ასე იტყვოდით: რაც უნდა თქვან, ფრანტები დასდევნ იმას, ვისაც ეს დევნა მოსწონს. დასდევნ იმას ვისაც ეს მოსწონს, რილათა ვითომ ცუდი? სიტყვა „ეს“ ან „დასდევნს“ მიერთდება ან „იმას“. ძველებურ ქართულს სხვაგვარად არ ეუოფოდა „ეს დასდევნის“ მოწონება, ანუ „იმასი“, მაგრამ ახალ ქართულს კი ძალიან უხდება. ახა თუნდა გ. თუმანიშვილსა ჭკითხეთ.

ესეც სამეოფო სახუთი კია, რომ დაგემტვიცლოთ: რა კაცი გამოგვიჩნდა გ. თუმანიშვილი ჩვენის სიტყვიერების აღსაყვავებლად, მაგრამ დამიჭერია ვერ თავი, მოხიბლული, მოჯადოებული ვარ იმ ახალის სიტყვიერებით, რომლითაც გ. თუმანიშვილმა გამშობდა ჩვენი ღარიბი ენა და მისი მიმოხვრა. მაგალითებ:

„მინდა ცოტად მაინც ვინანო (ვერც ძველ ქართულად ეს გვითარგმნია და ვერც რუსულად) დიდ-კაცობა და ვასიამოვნო თავი ჩემ ტკბილ ქების გაგებით“ ანუ: „დაწმუნდნენ ისინი თავიანთ ქალის უნამუსობა(ზედ)ში“; ანუ: „გვრძნობ ჩემს სისხლს შენს საქციელში“; ანუ: „სწორედ მართებს მაგას ბრზობა“. ანუ: „ეს ისეთვე მაცნებებს, როგორც ამას წინანდელი იმის მიტყუება ჯოხითა“; ანუ: „უნდა გავგზავნო ჩემ სიმაძრის და სიდედრის დასაძახებლად და ეს (რა ეს?) გავხადო („ეს გავგზავნო“ გავხადო) ჩემ ცოლთან გაურის მიზეზად“; ანუ: გამოაშქარდება (ძველებურად გამოაშქარავდება) სუქში“; ანუ: მიზეზი ამ ღამურ (?), მოგზაურობისა (რუსულად: *точного путешествія*); ანუ: „მე თქვენ გახვეწებით ნუ ცამცემთ ჩემ ჭირვეულ დედ-მამას; (ეს კი ძველ ქართულად ვერ ითარგმნება, რუსულად კი კარგად გამოდის: *невыдавайте меня моимъ упрямымъ родителямъ.*) ახლა იტყვიით, რომ გ. თუმანი-

შეიღს რუსულიდამ აწამც თუ სიტყვა სიტყვით უთარგმნა, ბრუნვაც კი გადმოუღაო, ბრუნვაც! აბა რუსული «КВАРТАЛ»-ი ქებას როგორ არ შესახადო ამისთანა „ახალის“ ქართულის მოესკელსა. ამის მხახველი „ОБЗОРЪ“-იც აღტაცებაში როგორ არ მოვიდოდაო!... ანუ: „დაუსჯელად დაგდონ სკიი მომკლავი“ (ძველებურად ძველელი.) ანუ: „თქვენ დაგსაჯვენ“ (ძველებურად: თქვენ დაგსჯიან), ანუ: „ოღონდ კი დაღუპოს იმით ის, ვინც თავის ავგაცობით მიიყვანა ის ამ გაჭირებაში“ (ვიმ ამ ნაცვალ სახელების სიმრავლეს! რა რიგად უხდება: „იმით, ის, ვინც, თავის, ის, ამ!“ მართლაც რომ ახალია, რა გესმით თქვენ?).

არ გეუთ ამდენი მაგალითები. ათასი მაგისტანა სხვა მაგალითებია გ. თუმანიშვილის ნაწერში, სულ ანდაზად გადავა ხალხში, თორემ ნახავთ. მე კი მაგას ვერ მოვესწრობი, დღე ნაკლები ვარ. არც ესა დაიკრებთ, რომ გ. თუმანიშვილს, აგრე მდიდარს ქართულის ცოდნით, აგრედ ღაზათიანად მოუბარს, აგრე „სუბუქს“, აგრე „მჭკერ-მეტყველობის შექმნათ“ (გ. თუმანიშვილის სიტყვაა ესეც და ამიტომაც ასე მშვენიერია) აღჭერილს დიდი საბუთი მიუძღვის, რომ „იკერისა“ ქართულს უწუხებს. ამას გარდა ხედავთ თუ არა, რა ღვაწლსა ქსდება ქართულს ენას, რომ მაგისტანა ყოველის ფრით შემკული ენა შემოაქვს ჩვენში „ახალის“ სახელითა. სამდიდრე ენისა მჭკერ-ღონაში მაგას ჭქვიანს, თორემ მოჭყოლინართ თქვენ და იმანით — ეც ქართულდ არ არისო. ტყუილათ კი არ გიგოჟიხებთ გ. თუმანიშვილი, რომ თქვენ „აუქვითო“, თურმე ნუ იტყვიოთ ღუჭვა კი არ ჭლომებია ქართულს, უღაპვსა სდომებია ისე როგორც გ. თუმანიშვილი დაუღუჭვად ჭულაპაძის. აბა ბატონი ნიკოლაძე, რატომ არ მოუწონე და იმანც კი ისურვა გადუღავა ქართული, მაგრამ „დროებაში“ ასეთი ძვალი გაუჩინდა ხახში, რომ უღარ ევადრა.

ეს ხომ დაგიმტკიცეთ, რომ გ. თუმანიშვილი ენის შესახებ პირველი მოკნეა ჩვენში და „ახალის“ ქართულის დამადრეკელი, ახლა

მისი სიბრძნისა, ცოდნისა, აზრების და სწეობის სიხალეს და წარ-
ხინებულებას დაგიმტკიცებთ.

დავიწყეთ ჯერ იქიდან რას ეძახის გ. თუმანიშვილი „ახალს
ჰეშმარიტებას“. იმიტომ-რომ ეს არის იმისი დედა-აზრი, საიდანაც
როგორც ანტეშუშის ჭიანს, გ. თუმანიშვილს თავისი ქსელი გამოაქვს.
გ. თუმანიშვილი ეძახებს:

„ნუ დავიწყებთ, რომ ვერც ერთ ისეთ ახალ ჰეშმარიტე-
ბას ვერ იტყვით თქვენ დღეში (მე დღეში, თუ ჩემს დღეში),
რომელიც კი როდისმე არ თქმულიყო.“ (57 გვ.)

გესმით, ბატონებო, ეს ჰეშმარიტება სრულიად მთლიად „ახალია.“
ჯერ ეს არავის უთქვამს ქვეყანაზედ, გ. თუმანიშვილის მეტს. მაშა-
სადამე ეს ჰეშმარიტება ახალზედ უფრო ახლია და ამის შემდეგ კი-
დეც იტყვით, რომ გ. თუმანიშვილი ღირსი არ არის ქვეყანაზედ ხსენ-
სიუბედის? ახლს თქვენ იტყვით, რა გუერთ რომ ახალი რამ ჰქვია?
ეგ ახალი ჯერ უკვლახზედ უწინაჲეს ჰეშმარიტება უნდა იყოსო. ეგ კი
ტყუილია. თუ ტყუილი არ არის, მას ნიუტონსმა ისეთი ჰეშმარი-
ტება არა ჰქვია რა, რომელიც სხვას არ ეთქვასო, მეტყვით თქვენ?
კაცობრიობის შეცნობება, ხოთქმის ყოველ დღე დღისასწაუ-
ლბის ჰეშმარიტების შეძენას და მას შეცნობენი ტყუილად ფართი-
ხურობებო და წინაღ თქმულს ჰეშმარიტებას ახლად გვეუხებოდნო?
მას კაცობრიობის ტვინი წაჰკეპ-უგუჰკეპობას თამაშობსო და სხვას
არასფერსო. მას მართლს ქვეყანაზედ ისეთი ჰეშმარიტება არავის უთ-
ქვამსო, რომ სხვას არ ეთქვასო. ათას ამისთანაებსა მკითხვეო, მაგრამ
ვაი რომ გ. თუმანიშვილის სიბრძნე არა მქვს, თორემ მე ვიცოდა რა
მას უხს მთავრდით. ერთის სტყვით, თქვენ ჰსტყუით და გ. თუმანიშვი-
ლი მართალია. თუ მართალია არ იყოს, „დროების“ კრიტიკისი რად
იხსენებდა გ. თუმანიშვილს „ჭკვიან კაცად“? რუსული „Кавказ“-ი
რად გადუხდიდა ქართველობის მაგიერ მადლობას? ბატონი ნიკოლაძე
რად იკადრებდა გ. თუმანიშვილის ნაწერის განხილვასა, ბატონი ნი-
კოლაძე!... თქვენ ეს უკანასკნელი საბუთი ცოტა გკონიათ. ერთს

დროს ღუიბლანს დაჩივებს აძლედა როგორ უნდა მოეკლას საფრანგეთსა. ხუმრობას!...

იქნება ეს არ დაუჯეროთ. თუითონ ნიგოლაძემ გვაუწვა „გვრებულში“ ეს ამბავი იტრახანო, იტყვიო. ნიგოლაძემ და იტრახანა!... ვის გაუგონია იმისაგან ამისთანები. იქნება ესეც ტრახანობა გვინათ, რომ ამ იანგის, „Орвице“-ის რომელღაც ნომერში, ნიგოლაძემ აუწვა ქვეყანას, რომ მინდოდა სენატორის ჯამაგირს დღესვე მამცემერო. იქვე უმეტარნო! საიფრანგეთში იანვარში ახალ სენატორების ამოჩვენა იყო და რა საკვირველი იქნებოდა რომ ნიგოლაძე იქ მიეწვიათ და სენატორის ჯამაგირი მიეცათ, აქ შეუძლებელი რა აჩის, თქვე საწყლებო? საკვირველია, ღმერთმან იცის კაცი! რომ ჰსთქვა შენის შირით კაცი მრგვალიო, მშინვე დაგიჯერებენ და ციმბირში გიჯრამენ თავს და შენს თავსეც რომ ჰსთქვა თუ შინდა დღესვე სენატორობას მამცემერო, არ დაუჯერებენ, ტრახანობსო, იტყვიან. უგემური რამა ხარ, ადამიანო!

... ამას თავი დაგანჯობოთ. ე. თუმანიშვილი მაგარზედ დგას და ანობს, ახალი ჭეშმარიტება ის კი არ არისო, რომელიც ვერ სხვას არ ეთქვასო, არამედ უოველი ჭეშმარიტება (თუნდა ძველიც?) ითვლებოდა ახალ ჭეშმარიტებათ მხოლოდ მაშინ როცა ხალხი იმას ვერ ვერ შერიგებიაო. (57 გვ.)

ახლა ამასაც იტყვიო სიბრძნე არ არისო. ახლა ვიდევ ამისთანა მატალითს შეტყვიო: მზე დგას და დღა-მიწა ტრიალებს. ეს ჭეშმარიტებაა, მეცნიერებით დამტკიცებული, ხალხს იგი არ ჰსჯერა, არ „შერიგებია“ ამ ჭეშმარიტებას, მაშასადამე ქვეყნისათვის მიწის ტრიალი ახალი ჭეშმარიტება იქნებაო, მაშასადამე დღეს გაზოთ „დროება“ და „ივრია“ ამ ჭეშმარიტების გაგრძელებას რომ შეუგინენ, ე. თუმანიშვილი ტაშს დაუკრავსო და აღტაცებით დაიძახებსო: „აი ახალ ჭეშმარიტებას ჰქადაგობენო ხვენი უერხალ-გაზოთებო.“ ამისთანა ტაშის მკერძს ხომ გიჟს დაუძახებენო. თქვენისთანები დაიწყო დაუძახებენ თორემ, სხვანაირი იტყვიან, რა კაცია ეს ვილანა არისო.

ერთის სიტყვით, მე არ ვიცი. ეს კი ვიცი, რომ აქ გ. თუმანიშვილი ისა ჭსთქვა, რაც სხვას არამც თუ უთქვამს, ფიქრდაც არ მოჭსვლია, იმიტომ რომ შეტად „ჭკვიანი კაცი“ ყოფილა. „ახალი“, რომლისათვის აგრე უელ-მოდგინეთ და სამართლიანად წუწუნებს გ. თუმანიშვილი, აი ამას ჭქვიან, აი. თქვენ კი მოჭყელისხართ და იძახით: „ჭკუასა შენსასა ნუ მიჭსტემ დამანებსასა“.*) ჭკუა რომ არ დააძინოთ და მართლა თქვენი რჩევა ასრულდეს, გ. თუმანიშვილს რაღა გასაკადი ექნება. ბატონებო, ის კაცი, რომელიც გამოსულა და თამაშად იძახის: „უურნალს შეუძლიან უძღვნას თავისი ფურცლები მხოლოდ ძველს, დამჭგნარს ამებს, მაგალითებრ ისტორიულ, ეტნოგრაფიულ და საზოგადოდ (???) შეცნიერების (???) სტატის“ — თქვენ ის კაცი ხუმრობა კაცი გგონიათ. კაცს, რაც საზოგადოდ ქვეყნის შეცნიერებაა, მკრად და მჭგნარ რაღათაც განდომისა და თქვენ აქ მოჭყელისხართ და ამისთანა საზოგადო შეცნიერების უარ-ყოფილს, რასა კვირველია, გიყს დაუძახებთ. ბარაქალა თქვენს კადნიერებას, ბარაქალა!... ახა თუ კაცები ხართ და ამისთანა ახალს ჭეშმარიტებას იტყვიოთ სადმე რომ ისტორია, ეტნოგრაფია და საზოგადოდ შეცნიერება — ერთი რაღაც ძველი, დამჭგნარი ამბებისა. დმერთი, რჯული კერ გაჭბედავთ. მას ნურც ამ თავზედ ხელ აღებულს გპირობას მოუწონებთ. აი გიორობა, რომელიც არც ერთს ანბანში არა ჭსწერია. მართლს ამბობს გ. თუმანიშვილი: „მარტო გენიოსს შეუძლიან გამოჭსძებნონ უეჭვო ჭეშმარიტებაში (ამ ხანად გვირობაში) ახალი, ჯერ არ ნახული სხეულისაგან კუთხეები“. გ. თუმანიშვილი გენიოსისა და ამიტომაც „გამონახა ახალი ჯერ არ ნახული მხარე გვირობისა“. თქვენ რას მიჭსწვდებით ამას, ყოვლად ბრმანო!

ახლა ჩვენმა გ. თუმანიშვილმა, როგორც ყოველის ივერში ახლის ჭეშმარიტების მქადაგებელმა, ესე იგი იძისთანაების, რომელთაც

*) ეს სიტყვები მოჭყავს გ. თუმანიშვილს „ივერიიდან“ და აზრს იწუნებს, სანახანოა. სანახანოა მართალია, მაგრამ ეგ ანბანი რომ კარგად შეესწავლა გ. თუმანიშვილს მეტი არ იქნებოდა, თუ შენც იტყვი მკითხველო.

ხალხი ვერ შერეკებია, ბძანა: „გმირობა, გიყვარდეს მოძვე შენიო ვითა თავი შენიო, თავ-გაწირვით გიყვარდეს სამშობლოო, ქართველებს ვაყვარებო, თავისუფლების, ძმობის და სიყვარულის სურვილი ქვე ყნისათვის, — ყოველს ანბანში ჭსწერიაო და ამაებზედ სიმღერა ვერაფრად მკჭაშნიკებო.“

ახლა თქვენ იტყვიან, მთელი კაცობრიობის ლიტერატურა ვი არა მარტოო, არამედ, მთელი მოძრაობა სულ ამ საგნებს დაჭსტრიალებსო, ყოველი იმაზეა მიმართული ათადამ ბაბადამ დღემდე რომ ამ საგნებს ფართო გზა გაუგაფონ ადამიანის ცხოვრებაში; ყოველისფერი მეტრიკება, ხელაგება, სულ იმაზედ აღამებს დღეს, რომ თავისუფლება, თანასწორობა და სიყვარული მოძმისა ჩამოაგდოს კაცთა ურთიერთობაში, ყოველი საქმე რაც უნდა აიღოთ ამ ქვეყნიერებაზედ ამ საგნებიდამ არის წარმომდგარი და მასვე მიერთშეკაო; და მინამ ადამიანი ადამიანად იქნებოა ეგ ჭეშმარიტებანი ყოველთვის ახალი იქნებიანო და ყოველ დღე საჭირონი, თუნდა ათას ანბანში ეწეროსო და გ. თუმანიშვილს ვი არ მოსწონსო, და გ. თუმანიშვილს ვი არ ეჭაშნიკებო ამ საგანზედ მღერაო, მეტყვიან თქვენ. აბა რა ჭკუის პატრონიანო? დიად, დიდის ჭკუისა, თუნდა „დრეკების“ კრიტიკოსსა ჭკითხეთ. ბატონო, ახალი აზრები თუ გინდათ ეგ არის. რით ვერ შეიტყუეთ რომ გ. თუმანიშვილი აგებულ ვი არ არის ახალის აზრებით, გადაგებულა. მამ ახალი აზრა არ არის, რომ აქაო და არტანში ჩინოვნიკები ცუდლუტობენო და აქ „აღმანახში“ ჩვენი გ. თუმანიშვილი ხტის სინარულით და სიძველით დაწუნებულს ჩვეს ყურნალ-გაყვარებულს იძახის: „უერთი ადილო დვდელსაც წასცდებო“.

ვაი ჭკუის სითხეს გ. თუმანიშვილისას ვი არა, თქვენსას, რომ წერილის საგნად გმირობა, მამულისათვის თავის გაწირვა, მშობა, თავისუფლება, თანასწორობა, სიყვარული ქვეყნისა მოგწონთ და არა ჩინოვნიკების ცუდლუტობა, რაგორც გ. თუმანიშვილს.

არა თქვენ გ. თუმანიშვილს ვერ იცნობთ, ვერა. აბა ესა უფუტეთ რა რიგად ახალ-ახალ ჭეშმარიტებს ჭქადაგობს. ერთს გვერდზედ

რომ ერთს იტყვის მეორესედ იმავე საგანზედ სულ სხვას ამბობს და ამით თვითონ გაჩვენებს, რომ ახალი ჭეშმარიტება ცალკე კანონსა თვისაც ისა უოცილად რაც მთელის ხაზისათვის, ესე იგი, იმისთანა ჭეშმარიტება რომელსაც ვერ შერიგებია კანდი.

გ. თუმანიშვილი ამბობს, რომ ჩვენი ყურნალ-გაზეთობა ამ ბოლომდინდრის ძალიან გამოიცვალა და ასე განაგრძობს:

ესაკვირველი არ არის, რომ ამ ცვლილებასზედ არაფერს ხმას არ იღებს, იმიტომ რომ ყველ ახალ საქმეს, ცვლილებას თან მოჭყავს ახალი კატები» (33.).

იქვე იგივე გ. თუმანიშვილი ამას ამბობს: „ქართულ მწერლობაში გი ისე წავიდა საქმე, რომ მისი მდგომარეობა თუმცა ძლიერ გამოიცვალა, მაგრამ იმისი შედროშენი გი ისე იმისი დარჩენი, რომელსაც იყენებს ადრე (33).

ახლა ამას იტყვიტ რომ აქ ლოლიკა არ არის; ვერ ამბობს, ახალ საქმეს, ცვლილებას თან მოჭყავს ახალი კატები და შერე გი თვითონვე მოჭყავს მაგალითად რომ ვსტყუიო, ათ ქართული მწერლობა თუმცა ძლიერ გამოიცვალა, მაგრამ ახალი კატები არ მოჭყავს, ისევე ძველები დარჩენი. ლოლიკა რომ არა ჰქონდეს ჭკვიან კანად რად აღიარებდა „დროების“ კრიტიკასი. თქვენ ჰსტყუიო. ეგ იმას ნიშნავს, რომ გ. თუმანიშვილი ახალ ჭეშმარიტებას ჰქადაგებს, ესე იგი, იმისთანა ჭეშმარიტებას, რომელსაც თვითონაც ვერ „შეგრიგებია“ და სხვისა გი დავი არა ჰქვს. თქვენ მე ვიცი არც ეს ლოლიკა მოგეწონებათ:

„ჩვენს საზოგადოებაში, ამბობს გ. თუმანიშვილი, ისე არ არის გავრცელებული ცნობისმოყვარეობა რომ შეიძლება დეს ვმ გვარ დიდ გაზეთების გამოცემა როგორცსაც ვხედავთ ევროპაშიო.“

იგივე ამბობს შემდეგ: „ქართული პატარა გაზეთი გი შემდგობს მოკლებული, ჩვენ ქვეყნის ამბობსაც გი ვერ ასწრობს შეგვარტუობისა დროზე“.

ახლა აქ შეტყუათ კიდევ: ერთი შეგვარტუობინეთ რა უნდა გ. თუმანიშვილს: დიდი გაზეთიო თუ პატარაო. ვაი თქვე საწყულებო! მუხრალბით! აი ის უნდა რომ „დიდს ქვაბში არ ეტეოდეს, პატარაში“

დარე იყოს, როგორც ერთი ქართული ზღაპარი ამბობს ხალხ აქედან დაუწუნებთ ლოდიკას, შე კინცა:

„ჩქარა გიგო, დროებაში“ ამბობს გ. თუმანიშვილი, რა იამებს მკითხველებს და მას აქედ ის ცდილობს უოკელ ღონისძიებით დააკმაყოფილოს იმათი დღიური (?) მოთხოვნა. (37).

იგივე ამბობს ემაკ წერილში: „ქართულ უურსალ გასეთები (მასსადაშე „დროებაც“) არ აჭყვას საზოგადოებას, არ დაუგრა იმას ტაში და არც უკიეინაო.“

ახლა ამას იტყვიოთ რომ ორში ერთი ტყუილი უნდა იყოს. ან აჭყვას, ან არ აჭყვას, და ჭოც და არაც ერთსა და იმავე საგანზე რა სათქმელიაო. არა, ბატონო, ახალი ჭეშმარიტებაა, ესე იგი, იმისთანა ჭეშმარიტებაა, რომელსაც ერთგან ურიგდება თითქო გ. თუმანიშვილი და მეორესედა „ვერ ურიგდება.“ ახალი ჭეშმარიტებაა შეთქი, რომელსაც მდაბიურად „წაკეპ-უგუჯუგის“ ცუცხლს ეძახიან. არც ხქ არის რაღა თქენის აზრით ლოდიკა:

ესხანდელს მწერლობას ასე ჭსწუნოს გ. თუმანიშვილი: „გიევარდეს მოძმე შენიო, თავგანწირვით გიევარდეს სამშობლო, ამ გვარ უეჭვო ჭეშმარიტებაზედ (საეჭვო ჭეშმარიტება რასაკვირველია უძვეობისი იქმნებოდა) სიმღერა ესლა, როდესაც თავში გვიკრევა (მწერლობისა რა ბრალია რომ გერევათ) ათასი ძნელი გადასაწვევტი საგანი; სწორედ მოგახსენოთ ვერაფრად შექსნიეება.“

წინანდელს ჩვენ მწერლობას ვი ამით იწონებს იგივე თუმანიშვილი:

არა, იმას (წინანდელს მწერლობას) სხვა მიზანი ჭქონდა, წავიდოდა ივლიდა, ბულიდა და ბოლოს მანც ან გლეხის თავისუფლებაზედ დაჭკუგუნებდა, ან ხალხის სიყვარულზედ და განათლებაზედ.“

რაო? რას გიხარინათ? ახლა ამას დანიიუებთ, რომ გ. თუმანიშვილისაგან დაწუნებული, „გიევარდეს მოძმე შენიო“ უირო ვრცელი მოძღვრებააო სყოველთაო სიყვარულისა, თავისუფლებისა და განათლებისა, ვიდრე მარტო გლეხის თავისუფლება, მარტო გლეხის სიყვარული და განათლებაო. ახლა იმას ჭეკიეინებთ და იტყვიოთ, თუ უწინ ჩვენი მწერლობა გ. თუმანიშვილის აზრით, მოსაწონი იყო, როცა ისე ფართოდ არ აშლევინებდა ფრთას საყოველთაო სიყვარულ-

საო, ესა უფრო არ უნდა მოსწონდესო, როცა მისისავე სიტყვით, საუბრედავო სიყვარულს ჰქადაგობსო და არა მარტო გლეხობისასაო. თქვენ ეგრე გგონიათ. ის კი არ იცით, რომ სოციალური ბრძოლები თუ ცოტას ჰქადაგებთ წამალია, თუ ბევრს—საწამალია, გ. თუმანიშვილია. ებ კარგად იცის, როგორც ეტყობა.

რამა? განა უფროდობს იქნება კაცმა ჰსთქვას: ეს კაცა გუშინ მომწონდა იმიტომ რომ ჰკვიანო იყო და დღეს კი არ მომწონს, იმიტომ რომ დღეს უფრო ჰკვიანიაო.

ეგ ეგრე უნდა იყოს ჩვეულებრივ კაცისათვის, და არა გენიოსისათვის, რომელმაც „ახალი“ მხარე გამოუნახა ლოდიკასა. თქვენ რა გესმით! კარგი შეჭურჭლე ის არაა, ვინც ყურს იქით გამოაბამს საითაც ჰსურს. ესეც არა გცოდნიათ, თქვე საწყებო.

„შესქმნილია ჩაჭმატა (ჩაუმატა რომ იყო ძველი ქართული იქნება) რი-სამი ანგელოზი სული მაგალითებ ლირის უმცროსი ქალი, გორდელია და კენტი, რომელნიც თავანთ კეთილ-შობილურ მოქმედებებით (ახლა არც ამ ობიექტს მოიწონებთ) თითქმის გვანუგეშებენ: ნუ დავარდებით, გამხსნევიდით, ცარიელ ღონეს და შეძლებას არ დარჩენიაო ბურთი და მოედანო. ქვეყანა მარტო ავანსაკებით არ არის სავსეო, ვეცადოთ და ამ ჩვენ ცოდვილ მიწაზე აჭყავდებამ ძმობა, თავისუფლება და თანასწორობა.

1879 წ. იგივე გენიოსი გ. თუმანიშვილი ბძახებს (51 გვ) „უედა ამ კარგად იცოდა აგ. წერეთლის ლექსების გამოსვლამდინამ, რომ ძველი ქართველები განთქმულნი იყვნენ თავანთ მამაცობით და მეტად მოსაწონი წამ არის თავისუფლება, ძმობის და სიყვარულის სურვილი“. მერე უმატებს: ამ გვარადამის უმის ძველ ჰუმანიტუბების (კაფ უფრო, კიდევ პაბები!) დამტკიცება ვერ დააყრიდა ხეირს ვერც ჰოეტს აგ. წერეთელსე უფრო ნიჭიანს.

არა, თქვენმა მზემ, არც აქ არის განა ახალი მხარე ლოდიკისა. „გამონახული“ გენიოსის გ. თუმანიშვილისაგან. მე თქვენი ხასიათი რომ ვიცი, უჭრით არც აქ აღიარებთ და დაცინვით იტყვიან: შარშან თვითონ თუმანიშვილი გვამხსნეკებდა და გვიქადაგებდაო, „ნუ დავარდებითო, ვეცადოთ და ამ ჩვენ ცოდვილ მიწაზე აჭყავდებამ (მამ

შარშან ჯერ არ ყოფილა აჭყვავებული) ძმობა, თავისუფლება და თანსწორობა; წელს კი ის ჯერ არ აყვავებული ძმობა, თავისუფლება, თანასწორობა ადამის ყმისა ჭეშმარიტებანი არიან იმავე თუმანიშილის სიტყვითა. ანა, ბატონებო შარშანაც ეგ ჭეშმარიტებანი „ადამის ყმისანი“ იყენენ, მაგრამ გიორგი თუმანიშილმა აქ ერთი ხერხი იხერხა. წაიტყუა აკ. წერეთელი, ახა ერთი მაგაგბსედ დაწერე რამეო და მერე მე ვიცნო. დაწერინა და მერე უკვირნა: „იი ეგ ხომ ადამის ყმის“ ჭეშმარიტებას ჭქადაგობო, მოგატყუე, თუ არაო! დიად, ბატონებო, აკ. წერეთელი გამოიტყუა და მერე უკვირნა, თორემ თუ ეს ჭეშმარიტება წელს ადამის ყმისანი“ არიან, შარშანაც ხომ ისე იქნებოდნენ, ეს, ბატონებო, „ვოენნაია ხიტროსტო“ გახლავთ, ის „ვოენნაია ხიტროსტო“, რომელიც ეგრე სსასხელოდ ბატონმა ნიკოლაძემ იერ-უცვლელად შარშან მოიგონა. თქვენ რა გესმით! სადა ხართ? ამ ქვეყანაში ჰსცხოვრობთ, თუ რა ჯანაბაში ხართ, ქვეყანა იცვლება, ახალ-ახალი აზრები შემოდის, ბავშვაც კი ისწავლავოენნაია ხიტროსტო ნიკოლაძის მეოხებით და თქვენ კი რაღაც ძველ ლოლიგას დჭკავთ. ამის გარდა, გ. თუმანიშილმა მართალი ბძანა, რომ ამ გვარ ადამის ყმის ჭეშმარიტებაებისა დამტკიცება ვერ დააუწიდა ხეირს ვერც პოეტს აკ. წერეთელსე უფრო ნიჭიანს. ხოლო თუმანიშილს კი კეთილი დააყარა შარშანაც და წელსაც: ბატონმა ნიკოლაძემ აქო, „დროების“ კრიტიკოსმა აქო, „НАВРАЖЬ-მა“ აქო. მეტი კეთილას დაყრა გინდათ? აკ. წერეთელს რად წაუხდა ეგრე საქმე და გ. თუმანიშილს რად გაუკეთდაო, იკითხვით? იმიტომ რომ აკ. წერეთელი ნიჭიანი პოეტია და გ. თუმანიშილი კი გენიოსი. რაც თუმანიშილს მოუხდება, ის აწეენს აკ. წერეთელს, ძლიანაც აწეენს, თუ აკ. წერეთელიც დამეთანხმება.

„გიევარდეს მოძმე შენია ვითა თავი შენია, თავგაწირვით გიევარდეს სამშობლო. ამ გვარ უეჭვო ჭეშმარიტებასე სიმღერა, — ამბობს გ. თუმანიშილი, — ეხლა, როდესაც თავში გვერკვა ათასი ძნელი გადასაწევეტი საგანი, სწორედ მოგახსენოთ, ვერაფრად გვეჭაშნიკება“.

მაშ რა ეკაშნიკება გ. თუმანიშვილსაო, ზმანებთ თქვენ. ან რის
 ბმანებს ამასედ გენიოსი გ. თუმანიშვილი: „აბა ერთი დაქსატა სწორედ
 ილ. ჭავჭავაძეს რამდენჯერ (ახლა ამას იტყვიოთ: რამდენჯერს თვლან
 უნდა და არა ხატვა...!) ეცემა ხოლმე ტალახში ჩვენებური კაცი; რამ-
 დენჯერ (რატომ არა ჰსთვლი ილ. ჭავჭავაძე) იგიწებს ის თავის
 წმინდა გრძობას, რომ ღმერთით არ მოკვდეს, რამდენ (დათვალე
 ილ. ჭავჭავაძე!) სიღვს ჰსჯამს, რომ უბრალოდ არ დაიღუბოს, რა
 გარემოება (აქ კი ჰსჯარე ილ. ჭავჭავაძე) აგვლეკინებს თავს სწავრო-
 ბილეში ახალგაზდას (?) შეძლებულ, განათლებულ კაცს, რა ადვილია
 ჩვენებური გლეხის დაქცევა და დანელება და დარწმუნებული იყავით“
 და სხვათა.

ახლა არ შეურაცხებთ და იტყვიოთ, რომ ახალგაზდა განათლებუ-
 ლი კაცი თავს იგლავს საზრუნობილეში სწორედ „იმ ადამის უმის ჭეშ-
 მარიტებაებისათვის,“ რომელთაც ასე იწუნებს სიმკვლეით ჩვენი გ.
 თუმანიშვილი. ახლა იმას იტყვიოთ, რომ „რას ადვილია ჩვენებური
 გლეხის დაქცევა და დანელება“ ახალი ჭეშმარიტება არ არისო? ძმო-
 ბა, თანასწორობა და თავისუფლება ზღვაო და ეს გლეხისათვის უ-
 ლის ტვიტილი ვა ბატარა წყაროაო, რომელიც იმ ზღვას ერთვისო და
 გ. თუმანიშვილი კიო ზღვას გერს ხედავსო და მარტო წყაროში
 გვიჩვენებს ჭეუჭალაობასაო. ბევრს რასმე იტყვიოთ, ენას ძვალი არ
 აქვს.

გ. თუმანიშვილი სხვა კაცია, არა ჩვეულებრივი, თქვენ რა გეს-
 შით! აი თუნდა ერთი კიდეც მაგალითი: „ოითქმის მთელი ქართული
 ზოეზიარა, ამბობს იგი: ჩაყლაბული იყო ვარდ-ბუღბუღის, წაღვოტის
 და იადონის, აშოეთ ჭიკჭიკის სიმღერებითაო“. ტყუილია თუ? ებ
 მართალიაო, მეტყვიოთ, მაგრამ თუ ებ ზოეზიარის წუნია, მაშ რაღად
 დაბეჭდა თავის სამაგალითო ალმანახში (1879 წ.) სამი ლექსი თ.
 მ. თუმანიშვილისაო; მაგ ლექსებში მაგ ვარდ-ბუღბუღის და აშოეთ
 ჭიკჭიკის“ მეტი სხვა რა არისო? არაფერია, მაგრამ რაც გენიოსი
 იქმს, ის სხვამ არ უნდა ქმნას; აი ამ მაგალითით გასწავლით თქვენ

გენიოსი გ. თუმანიშვილი, რომ შეიძლება კაცი სიტყვით ერთი იყოს და საქმით სხვა.

ბოლოს გ. თუმანიშვილმა უფრო ცხაკვლად დაგვანახვა რა. არის პოეტია და რა გვარი თხზულებანი უნდა ითარგმნოს ქართულად. „მშვენიერი ელენა“ 1879 წ. აღმანახში ამის ნიმუშად დაეკუდა ჩვენმა ჭკვიანმა კაცმა და ეს ამბავი ისე მოეწონა „დროების კრიტიკოსს“, რომ თემდა პირ-და-პირ ქება არ შეასხა, მაგრამ ეს კი აუწყა მთელს ქართველობას, რომ მთელმა ეკრძამ გათარგმნათ ეს „მშვენიერი ელენა“. მერე რა ნიჭიანი მთარგმნელიც შესხედრის! 106 გვერდზედ უკანასკნელი სტრიქონები უკეთესი აღმასია იმ გვირგვინისა, რომელიც ძლიერმა ხელმა გ. თუმანიშვილისამ დააღვა თავზედ თ. დ. ერისთავისა, ნეტავი იმას! ავ. წერეთელი, შე დაღვრილი, მოჭყლიხარ და იმასის: ძმობა, თავისუფლება, თანასწორობაო. ერთი და-ავლე ხელი ამისთანა საგანს როგორც „მშვენიერი ელენა“ და! მას გ. თუმანიშვილის ქება შენთვის შეტია? გუფს არ კიფხანს. შერით იმისთანა სახელი როგორც დაინარჩუნა თ. დ. ერისთავმა იმ „მშვენიერის ელენის“ თარგმნითა.

მოდო და „კაკაზი“ მადლობას ნუ განუცხადებდა გ. თუმანიშვილს ქართველების მაგიერ ამ პოეტურ, ამ პატრიოსურ, ამ სწობის ამამადლებელ თხზულებისათვის!... აი გენიოსებმა რა იციან! ერთის უბრალო რამით უკვდავებს მოიპოვებენ ხოლმე. დ. ერისთავი დიდა ხანია განსეუდ გაუფლა ქართულს ლიტერატურას, ოთხი-ხუთი წელიწადი არა უწერია რა *) მაგრამ ამ ხანგრძლივმა დრომ უნარკობლოდ არ ჩაუტარა ქართველობას. თურმე ნუ იტყვით, „მშვენიერი ელენა“ უთარგმნია. გინაროდეს, ქართველობავ! თქვენდა სასიხარულოდ უნდა მოგახსენოთ რომ ეც „მშვენიერი ელენა“ არც ერთს პატრიოსურს უურნალში, თუ „აღმანახში“, თუ წიგნში არსად ჩართული არ. ყოფილა. მაგრამ? აქ გ. თუმანიშვილი ახალის სიტყვით გამოვიდა მოე-

*) როგორ არ უწერია: ორი ფელტონი დასწერა

დანხედ და სხვაგან კი უოკლეგან სულ „დამკვნას და დაბეუღს ჭეშმარიტებას ლეკვენ“. ახალი გინდოდან და ახალიც ქართველებისათვის „მშვენიერი ელენა“.

ამით ვათავებთ გ. თუმანიშვილზედ ბასს. ახლა სხვა მხრივ მოგვიფიქროთ, ბატონო „ივერიის“ რედაქციავ,

როგორ გაბედეთ და ისე წარამარად ასხენეთ იმისთანა გამოხეილი კაცები როგორც დ. ერისთავი და ბატონი ნიკოლაძე? ჭა, როგორ გაბედეთ? „ვიღაც ერისთავია“. რა ჰსურხის! როგორ თუ „ვიღაც“! კაცმა ორი ფელტონი დაწერა „Тифлисский Вѣстникъ-ში“ და მაინც ამბობთ, ვიღაცაო! კაცს ორი თუ სამი წელიწადი ადმინისტრატორობა ჰქონდა „Тифлисский Вѣстникъ-ისა“ და მაინც ამბობთ, ვიღაცაო! კაცმა ისე მშვენიერად უადმინისტრატორა, რომ კინადამ ბოლო არ მოუღო „Тифлитский Вѣстникъ-სა“ და მაინც ამბობთ, ვიღაცაო! კაცი ერთბაშად მაგ დახალ თანამდებობიდან ასკეზდა მაღალ რედაქტორობამდე და მაინც ამბობთ, ვიღაცაო! თუშტა მერე თვითონვე გაუგებდა ეს ამბავი და დაიძახა „Обзор-ის“ მოხუებით; კა! მე ვინ და რედაქტორობა ვინაო და მაინც ამბობთ, ვიღაცაო! კაცმა „მშვენიერი ელენა“ ჭსთარგმნა ზნეობის აღსამაღლებლად და თქვენ მაინც ამბობთ, ვიღაცაო! კაცი ბოლოს „Голосъ-ის“ ჯგენტად გახდა და მაინც ამბობთ, ვიღაცაო! ვიღაცაო!... ფუ, თქვენს სინჯავს, რომ რაღაც გაჯიუტდებით ხოლმე, არა სამსახურის დანახვა არ იცით!... ეგრე წარამარად როგორ იხსენიებთ დ. ერისთავს! შეგ შინებოდანთ, რომ ჯავრის ამოხსურელად, მაშინვე „Голосъ-ში“ დაამკურებს წერილს და თქვენს რედაქტორს კი არა, იმის ბანკსაც დააბიზლებს საზოგადოების წინაშე. აი ვნახდეთ თუ არა.

ეგ დ. ერისთავის ვიღაცობა კიდევ არაფერი. ბატონი ნიკოლაძე ტრუ-შენტელად გამოგვაკეთ. გვსთქვათ, ეგ ბჭემა გ. თუმანიშვილმა წამოიყრანტალო, ამბობთ თქვენ. მაგით თავს გერ იმარტ-

ლებთ. პირველა რომ გ. თუმანიშვილი ბაშვი არ არის—ეს ერთი, მეორე რომ ბატონი ნიკოლაძე...

„იყო ქართლ-კახეთს, იმერეთს ნიკოლაძე სვიანი, ერთი ცუდღეუტი, მანქანა, გულ-მშრალი, ენა-წყლიანი „*Одвоих-ისა*“ რედაქტორი, ტუიბუღით ნახშირისანი და თვით ტრახანსა, უებრო, რაღაც ჩხაკანა ხმისანი.

ერთხელ ბძანა: „გეოტუვიით საქმეს ერთგან სასაუბაროსა, ჩემი სახელი ამ ქვეყნად რამ უნდა დაამკვანაროსა? მე ვარ, რაცა ვარ მწერალი მწერალთა საბაღნაროსა, მინდოდეს სვალვე დაკვადები სენატის მაღლა თაროსა.

„ცოტა რამ ნაკლი სასუსტე მჭირს ჭირთა უფრო ძნელია, ტრახანსი ვიცი ხანდისხან, რა ვქნა სოფელი ჭრელია, სხვა რომ არ მაქვს, თვით ვკეხავ, მითამ რა საწუნელია, იქ ყველა გამოგვადგება, საცა რომ ხალხი ბნელია.

„დროებაში“ ჭკადრა: „ბატონო, რად ბძანეთ თქვენი მკვეხლობა, როცა მწერალი ტრახანსობს უმეტესთ ჭმართებსთ ჯერობა,“... თქვენივე მეტობს უკველსა სული და ტურთა იერობა,— ამას გვარწმუნებს თვითონვე თუმანიშვილის მკვეხლობა.

მაგას ნუ ბძანებთ, ბატონო, ჯერ ვარდი არ დატკნობია, თქვენი თათბირი ავიცა, სხვისა კარგისა მჯობია, იკვეხე მინამა ხალხი თქვენი არ არის მცნობია, როცა გიცნობენ, მაშინ კი *прощай*, გამარჯობა!...

თქვენი თანამშრომელი.

ივერია.

გამოდის თვეში ერთხელ, თითო წიგნად.

ხელის მაწერა შიილება: ტფილისში, გ. ხარკვიანის წიგნის მა-
დაზიასში, ქვაშუეთის ეკლესიის ქვემოდაჲ, და აგრეთვე თვით რედაქ-
ციასში, სოფლადაჲსი, კონსტანტინოპოლის ქუჩაზე, № 4; ქუთაისში, ანტონ
ლორთქიფანიძის ბიბლიოტეკაში.

შ ა ს ი:

ტფილისში მცხოვრებთათვის: მთლიან წლით — 11 მან.

ექვსის თვით — 5 მ. ჯ 50 კ.

გარეშე მცხოვრებთათვის: მთლიან წლით — 12 მან.

ექვსის თვით — 6 მ. ჯ 50 კ.

XI. კორრესპონდენცია კახეთილამ

გალმამხრის გზა-ტყეცილი. ბოგირები. ს. შილდიდგან ნეკრესში. სურათი ნეკრესიდან ნეკრესის მონასტრის აღწერა. ლამის თვეა ნეკრესში მლოცავთაგან და მათი დროს გატარება. ს. შილდა. ს. ყვარელი და დრუჟინა (მილიცია). ს. ყვარლის შარა ს. ძველი-გავაზი ქირნახული გალმა-მხარში. თავგები ქი-ზიყში. ს. შაქრიანის ცხელი წყლები და ს. შაქრიანის მღვდლის მდგომარეობა. თელავის საზოგადოების ფიზიონომია. იმედი თ. ნ. ზ. ჩოლაყაშვილზედ. თოვლი და მისი შედეგი ყოველისფრის ძვირობა თელავში. ჩვენი იმედი „დეპოზს“ 14 იანვარი და თ. ნ. ჩ. მომჭირნეობა. ყასპების ახალის ტაქციის და პირობის უქ-მად ჩავლა—და ყასპების ოინები თელავში. აქციზის ჩინოვნიკი უფ. პასენკო. ბლალჩინების აღმორჩევა თელავის მაზრაში. თე-ლაველი ტერტერების დავი-დარაბა ურთი-ერთ შორის. ერთი ფრიად სასიამოვნო და სასარგებლო განკარგულება თ. ნ. ზ. ჩ.—შვილისაგან თელავის მაზრაში. რ. ძამსასვილი—ც. . . . 136.

XII . პოლიტიკა

ახალი ხანა საფრანგეთის ისტორიისა. განახლებული სე-ნატი. მინისტრების ახალი პროგრამა. მაკამაგონის გადადგომა სამსახურილამ. უულ გრევის ამორჩევა რესპუბლიკის პრეზიდენ-ტად. გამბეტა—დეპუტატო პალატის თავ-მჯდომარე. დიუფორი გამოდის სამსახურილამ და იშლება მინისტრობა. ვადინგტონის მინისტრობა. რა მოჰყვა ყველა ამ ცვლილებას. სრული ხლობა პალატისა მთავრობისადმი და მთავრობის გაუბედაობა. კომმუნა-ლების საქმე პალატის წინაშე. სიტყვა ლუი-ბლანისა. 150

XIII. სხარტულა, („ივერის“ რედაქციას). 173.

**გაბთალოვის და ჩაქვიანის წიგნის მალაზიეაში
ისჯიდება:**

დედა-მნა, ანუ ანბანი და პირველი საკითხავი წიგნი, სახალხო შკოლებში სახმარებელი, შედგენილი ი. ბოგებაშვილისაგან, მეორე შესწორებული გამოცემა. ფასი ექვსი შაური. **თუ** რომელიმე შკოლა იყიდის ერთათ ოც-და-ათ ეგზემპლიარსა, ან რომელიმე კერძო პირი ასსა, ეგზემპლიარი დაეთმოება უყულო ხუთ შაურათ, ყდიანი ორ აბაზაოა.

ბუნების ძარკი, ანუ საკითხავი წიგნი; დაბალ კლასებში სახმარებელი, მესამე გამოცემა, შეესებული და შემკული სურათებით და საქართველოს კარტით; ფასი ხუთმეტრი შაური. **ეგზემპლიარი** დაეთმოება თოთხმეტ შაურათ, ეინც ერთათ იყიდის თხუთმეტ ეგზემპლიარსა, — ცამეტ შაურათ, ზინც ერთათ წაიდებს ოც-და-ათ ეგზემპლიარსა და სამ ზბაზათ ასი ეგზემპლიარის ერთათ მყიდველსა. მისაც მსურს ყდაში გადაკრული იყიდოს, უნდა ამ ფასს დაუმატოს სამი შაური.

ძარკული ანბანი და პირველი საკითხავი წიგნი, მეშვიდე გამოცემა, ფასი ორი შაური. ისჯიდება ბრიტუროვის წიგნის მალაზიეაში კუკიის ხილთან, ბალის პირდაპირ. —

საქმეაწვილო კონა, პირველ დაწყებითი მოთხრობებისა ბუნების მეცნიერებიდგან, გამოცემა პირველი, ფასი ექვსი შაური.

პატარა ბიზლიო ტიპა, პირველი წიგნი, შეიცავს სამს საყმაწვილო მოთხრობასა; ფასი ორი შაური.